Berbang

Kovara Federasyona Komelên Kurdistanê Li Swêdê

81

www.arsivakurdi.org

بۆ بەڕێز:

لەگەڵ سڵاوی برایانەماندا

ئەو خەرجییەی کە دەچێتە (بەربانگ)ەوە، چ بۆ چاپکردن و چ بۆ ناردنی بۆ خوێنەران، بەتایبەت بۆ کەسانێک کە لە دەرەوەی سوێد دەژین، تا بێت روو لە زیادبوون دەکات و لە رووی ئابوورییەوە بارێکی گرانی، خستۆتە سەر ئامادەکردن و ناردنی گۆڤارەکەمان. بۆیە داوای لێبووردن دەکەین، گەر نەمانتوانی بێت، وەک پێشوو، گۆڤارەکەتان بۆ رەوانە بکەین.
بۆ ئەوەی لە داهاتوودا، گۆڤارەکەتان بەردەوام و لە کاتی خۆیدا پێبگات، هیواداریـن پشتگیریی دارایی بکەن و ئابوونەی ساڵانەی بدەن. بە پێچەوانەوە، داوای لێبووردن دەکەینەوە، گەر نەتوانین بەردەوام بین لە ناردنی گۆڤارەکەدا بۆتان.

دەستەی نووسەرانی بەربانگ

Hevalên hêja,

Ji bo çapkirin û postekirina Berbangê roj bi roj mesref zêde dibe, ev mesref ji bo ew kesên ku li derveyî Swêdê ne, hîn bêtir e. Wek mîsal: Tenê şandina Berbangê ji abonên derveyê Swêd (300 kesî re) 15.000 Kronê Swêdîye. Ev jî mesrefeke zor giran e ji bo Federasyonê.

Ji ber vê sebebê û tunebûna peran, me hejmara berî vê nikarîbû bi rêkin, her wisa ev hejmara jî wê ya dawî be ji bo ew kesên abonetiya xwe neşînin.

Ji bo abonetiya Berbangê ya salekê ji bo welatên dervayî Swêd 300 Kronê Swêdî ye, ev jî tenê mesrefê postê ye.

Weke ku tê zanîn jiyana Kovereke bi avdayîna xwendevan û dayîna abonetiya wan e. Eger abonên Berbangê heqê abonetiya xwe bidin û bi vî awî alîkariya belavkirina Berbangê bikin, emê jî gelekî kêfxweş bibin.

Bi silavên biratî

Redaksiyona Berbangê

www.arsivakurd.org

www.arsivakurdi.org

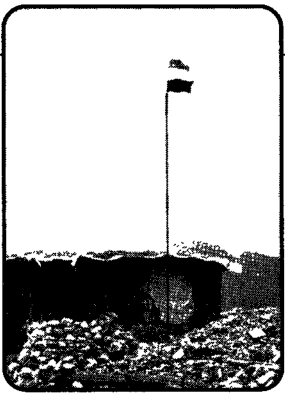

Naverok

Rûpel

Rojeva Mehê.
Vildan Tanrikulu 4
Daxuyaniya Federasyonê............ 5
Kurdistaneke Demokratîk
Wergêr : M. Aydogan................. 7
Ji Serokatiya Tirkiyê ya Meclisa
Ewropa re, Na ! **Wergêr M. Hacî**................. 8
Daxuyaniya A N C.. 9
Dîtin, Raman, Rexne.
Rexnegirî ! **Bûbê Eser**.................................. 10
De fermo bavo! **Cemal Batun**...................... 11
Komelên Me (Eskilstuna)
Mustafa Aydogan, Xebat Arif...................... 12
Çend prosesên sosio - etnîk! **M. Azîz**......... 15
Quncika huqûqî.
Wergêr : Hemît Kilicaslan......................... 16
Dîrok, belge
Xoybûn. **Zinar Soran**................................ 17
Ziman
Lêkolînên li ser ziman **M. Aydogan**.......... 22
Yekbûna zimanê Kurdî **Umer Şêxmûs**...... 25
Demepêşa R. Navîn ... **Z. Zinar**................. 27
Awireki Dîrokî. **M. Yilmaz**....................... 29

Beşa Zazakî
Camêr do nêmerd Elişer **K. Berz**........... 31
Çend Helbest ji **Faruq Yaqub**................... 34

Berga pêşîn : Ziyad

Mandela xelata Ataturk qebûl nekir.

Rûpel 9

Xoybûn

Rûpel 17

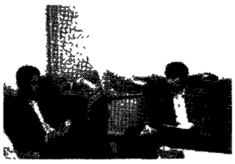

Komelên me
(ESKILSTUNA)

Rûpel 12

Huqûqzan bersiv dide Elisabeth Fritz

Rûpel 16

Berbang

Organ för Kurdiska riksförbundet
Organa Federasyona Komelên Kurdistanê li Swêdê

Ansvarigutgivare / Berpirsiyar
Xebat ARIF

R edaktion
Beroj Akreyî, Bûbê Eser, Cemal Batun, Dîlan Dersîm, Hemît Kiliçaslan, Xorto, Xebat Arif, Mustefa Aydogan
M. Himbêlî

Sättning och Layout
Bûbê Eser, Cemal Batun, Dîlan Dersîm

Adress : Box 490 90, 100 28 Stockholm-Sweden

Telefon 08 / 652 85 86
Telefax 08 / 650 21 20
Postgiro : 64 38 80 - 8
Prenumaration / Abone
Meqam/ Myndigheter 300 Skr
Kes / Enskilda 200 Skr/ kr.
Anons: Insidor / Rûpelên navîn 1500 Skr.

R edaksiyon ne berpirsiyara nivîsarên bi îmze û gotinên Federasyonê ye. Nivîsarên ku ji Berbangê re tên şandinheke çap ji nebin li xwedî nayên vegerandin.

ISSN - 0281 - 5699 Sal: 11 Hejmar : 4 / 92
24. 05. 1992s

Damezrandina Federasyonê : 06. 06. 1981
Çapkirina hejmara yekem a Berbangê : 07/1982

www.arsivakurdi.org

Gaveke Dîrokî

Vîldan Tanrikulu

Di 17 Gulanê 1992 yan de li başûrê Kurdistanê hilbijartina giştî ji bo destnîşankirina endamên parlamentoya otonom û serokatiya siyasî tê amade kirin. Biryara Cepha Kurdistana Iraqê ji bo hilbijartinê û amadekirina hilbijartinê bi xwe, piştî ku sê caran ji ber hin sedeman ve hat paşvexistin bûyerek gelek girîng ya dîroka me ya nûjen e. Gelê me li beşek welatê me, bi îrade xwe ya azad, dê nûnerên xwe hilbijêre û di rêya avakirina civata xwe de yekser bibe xwedî vatinî û berpirsiyarî.

Biryara Cepha Kurdistana Iraqê ji bo hilbijartinê layiqî pîrozbahiyê ye. Gelek kêm mînak hene ku di rewşek welê ku vî beşê welatê me tê de ye, serokatiya siyasî ya gelekî bindest biryarek welê girtiye û ji bo bicîhanîna vê biryarê hewl dide.

Serokatiya siyasî ya Cepha Kurdistanê di pêşgotina Qanûna Hilbijartinê ku di 8 Nîsan 1992 yan de derxist, sedema vê hilbijartinê bi vî awayî tîne ziman. "Di civakekê de kar birêxistin, desthilatdariya qanûn û adaletê bicîhanîn, peydakirina xwarin ewlehî û serdestiya huqûqê, parastina mafê mulkiyetê, parastina maf û azadî û jiyan rûmeta hevwelatiyan bi xebata takekesan naçe serî, karekî weha xebateke beşdar pêwîst dike û ev jî bi rêya nûnerên gel mumkun e.

.....

"Cepheyê ji bona ku kurd jî li ba civakên hevdem yên dinyayê cihê xwe bigrin, li gor realiteya çerxa me û rastiya jiyana li Kurdistana Iraqê, gava yekem avêtiye. Bi vî awayî civaka kurd jî, li gor çarçewa navnetewî, bide xuya kirin ku xwe bi xwe dikarin civaka xwe îdare bikin û civakekê li ser hîmê siyaneta ji bo demokrasî, maf û azadiyên însanê ava bikin." Biserketina vê biryarê yan jî, herçend ez naxwazim çi ji aliyê amadekirinê û çi jî ji aliyê xwedîlêderketin û parastina encamên hilbijartinê ve pesîmîst bim, biserneketina vê bûyera dîrokî ya me teva ye. Ne ya beşek ji gelê me ye.

Lê eşkere ye ku beşdariya delegasyona Federasyona Komelên Kurdistanê li Swêdê nimûneyek girîng ya piştgirî û pîrozbahiya gelê me li başûrê Kur distanê û Serokatiya wî ya siyasî ye ku vê biryarê girtiye.

Em dikarin van berpirsiyariyan bi gelek awayan li her derê bi cîh bînin. Dema em bizanibin û bikaribin, siyaneta qanûnên ku em bi xwe derdixin bigrin, kêmaniyên an jî xeletiyên aliyekî civata xwe bi tolerans, lê bi awayekî eşkere munaqeşe bikin û hewl bidin ku van tiştan ji holê rakin, alikariya avakirina ev beşa welatê xwe bikin, dê rêya biserketina biryara "civata xwe îdarekirin" ê "li ser hîmê siyaneta ji bo demokrasî, maf û azadiyên însanî" hêsantir bikin.

Bê guman di bicîhanîna biryara hilbijartinê de dê problem hebin. Rastiya vî beşê welatê me bi xwe bi gelek awayan- komunîkasyon, tecrube, tehdîta kolonyalîstan bi awayên cuda, rewşa aborî ûwd- probleman diafirîne. Ji ber vê yekê jî pîvanên hilbijartinek weha, ji ber van rastiyên ku li jor hatin nivîsandin, dê cudatir be. Cudabûna van pîvanan di birêvebirin û encamên hilbijartinan de, li gor rastiya vî beşa welatê me ye û divê em bi vî awayî lê binêrin.

Kongra 12:an ya Federasyona Komelên Kurdistanê li Swêdê biryara beşdariya hilbijartina- wekî çavdêrgirtibû. Ev biryar bi şandina delegasyonek ji sê hevalan pêk tê, tê bicîhanîn.

Delegasyona Federasyonê bi beşdariya xwe di dema hilbijartinan de û her wisa bi çavdêriya encamên hilbijartinê, dê bikaribe bi awayek fireh agahdarî bigihîne hemwelatiyên me yên li Swêdê rûniştî. Lê eşkere ye ku beşdariya delegasyona Federasyona Komelên Kurdistanê li Swêdê nimûneyek girîng ya piştgirî û pîrozbahiya gelê me li başûrê Kurdistanê û Serokatiya wî ya siyasî ye ku ev biryar girtiye.

Hêvî û daxwaz ew e ku hilbijartina giştî ya di 17 Gulanê 1992 an de wekî di pêşgotina qanûna hilbijartinê de hatiye diyarkirin, bi birêvebirin û encamên xwe ve bibe hîma civatek ku "li gora prensîba jihevveqetandina karên wek qanûndanîn, birêvebirin, muhakemeyê îdareya gel ya bi destê nûnerên wî..." ku "bi hilbijartinên rasterast û azad peyda bûyî" ye.

Stockholm, 13 Gulan 1992

www.arsivakurd.org

Daxuyanî ya Delegasyona Çavdêr a Federasyonê Di Hilbijartinên Başûrê Kurdistanê de

DELEGASYONA FEDERASYONÉ

VİLDAN TANRIKULU - Serok
Çavdêrê herema Dihokê
A. REZZAK MİRZA - Endamê KomîtaKarger
Çavdêrê herema Hewlêrê
HAMİD GEWHERİ - Endamê Komîta Giştî
Çavdêrê herema Kerkuk û Silêmaniyê

***** Şeqlewa - Kurdistan 22- ê Gulanê saet : 17. 00***

Gelê Kurd, li Başûrê Kurdistanê, 19. 05. 1992 yan de ji bo destnîşankirina endamên Meclîsa Neteweyî ya Başûrê Kurdistanê hilbijartina rêberê tevgera rizgarî - xwaz ya Kurdistanê, li gora Qanuna hilbijartinê ku di 8-ê Nîsanê 1992 yan de ji alî serokatiya siyasî ya Cepha Kurdistanê ve hatibû derxistin, dengê xwe bikar anî.

Federasyona Komelên Kurdistanê Li Swêdê (FKKS) li gora biryara Kongreya xwe ya 12 - an, di 22 - 23 Si - bat 1992 yan de, bi delegasyonek ji sê nûnerên Federasyonê pêkhatî, beşdarê çavdêriya hilbijartina di 19 - ê Gulanê 1992 yan de bû. Nûnerên çavdêr ya F. K. K. S li li her heremên hilbijartirtinê de berpirsiyariyên xwe bicîh anîn.

Nunerên çavdêr ya F. K. K. S di 22 Gulanê 1992 yan de raporên xwe gihandin hev û ev rapora bi tevahî radigihînin raya giştî.

Hilbijartina giştî ya di 19 - ê Gulanê de, ji bo gelê Kurd li Başûrê Kurdistanê di rêya bidestxistina mafên xwe yên neteweyî û demokratîk ya rewa (meşrû), hengavek dîrokî bû. Herwisa, her çend gelek bêîmkanî û tehdî birêvebirina hilbijartinê dixist talukê, pêkhatîna hilbijartinê em ji bo gelê Kurd bi tevahî li seranserê Kurdistanê serkeftinek hêja û girîng dibînin. delegasyona çavdêr ya FKKS li ser birêveçûna hilbijartinê dixwaze van xalên jêrîn bigîhîne raya giştî. Bîrûrayên delegasyonê li ser beşdarbûna 48 merkezên hilbijartinê û çavpê - ketinên ku li gel berpirsiyar û xebatkarên hilbijartinê, nûnerên hêzên siyasî û xelqê re hatin çêkirin, derketiye holê.

1 - Gelê Kurd bi daxwazek bilind, bi sebir û fedakarî, bi awayek rêkûpêk ji bo raya xwe ya azad bikar bîne, berê ku merkezên hilbijartinan deriyên xwe vekiribin, amadebûn û ketibûn dorê da ku dengê xwe bikar bînin. Ev daxwaza bilind, sebir, fedakarî û tehammul şayanî her pîrozbahiyê ye.

2 - Di 16 saetên hilbijartinan de tunebûna berberî, şer û muşkuleyên wekî wan, ji bo gelê Kurd û serokatiya wî ya siyasî ku cara yekem li ser erdê xwe yê azad hilbijartinek azad birêvebir, serbilindî û serkeftinek mezin e. Herwisa beşdariya jinên Kurd bi awayek gelek fireh hêjayî pesindayîn û pîrozbahiyê ye.

3 - Li gora merkezên hilbijartinê nifusên herêman, kêmaniyek mezin ji aliyê Merkeza bilind a hilbijartinê û merkezên heremî yên hibijartinan ve hatiye kirin ku rê daye ku gelek kes li heremên Silêmaniyê û Kerkukê di wê dema ku hatibû tesbîtkirin de nikarîbûn dengên xwe bidin. Li gor tesbîtên me li Silêmanî ji bo na her 8000 kes 1 - merkezê deng danê, Li Kerkuk ji bona 9000 kes 1 merkeza hilbijartinê hebû. Ev yek bê plan û programiya dezgehên hilbijartinê nîşan dike.

4 - Li tevayiya merkezên dengdanan de, kêm ya jî zêde dengdan bi awayek nehênî çênebû. Dezgehên hilbijartinê dikarîbûn rewşa gelê me ya civakî û siyasî hîn baş bidin berçav û tedbîran bigirin da ku hilbijartin li gor Qanunê bi awayek TAM nehênî bê birêvebirin

www.arsivakurdi.org

5 - Li gelek merkezên dengdanê de bikaranîna pirdeng û mudaxelekirin çêdibûn. Herwisa li hin cîhên dengdanê de kêmaniyên teknîkî wekî zû wendabûna rengê huburê jî hat tesbîtkirin.

Bi van başî û xeletiyên xwe ve, bîr û raya me û herwisa yên gelek delegasyonên observatör ev bû ku, hilbijartin li gor şertên ev beşê welatê me tê de ye û li gor rewşa ku gelê me ji alî tecruba hilbijartinan, xwendin - nivîsandin, bêîmkanî û wd. tê de ye, bû serkeftinek girîng û dîrokî. Bi lêxwedîderketina encamên dengên xwe ve, dê gelê me, bi avakirina Meclîsa Neteweyî, dê hîn serkeftîtir be. Ev tecruba yekem ku beşek ji gelê Kurd ji bo xwe bi xwe dengê xwe da û bi hilbijartinek azad ve tehammula hevûdu û bê muşkule birêvebir, tesîra ew kêmasî û xeletiyên ku me binav kir, kêmtir dike. Îşev bi îlankirina encamên resmî yên hilbijartinê ve dê her şik û mijên li ser ev gava dîrokî ya gelê Kurd bê belavkirin, wenda bibe.

Delegasyona Federasyona Komelên Kurdistanê Li Swêdê bi van bîr û rayên xwe ve, careke din gelê me û serokatiya siyasî ya Cepha Kurdistana Iraqê pîroz dike û hêvîdar e ku encama hilbijartinê ji bo gelê me hîn hengavên mezintir amade bike.

ENCAMA HILBIJARTINÉ

**** Hewlêr 22 - ê Gulanê, saet 23. 30***

Li gor encama hilbijartinê ku î şev saet 22. 00 de ji aliyê Serokê Komîteya Bilind ya Hilbijartinê ve li gel Mesud BARZANÎ û Celal TALABANÎ ve hat îlankirin di Parlamentoyê de tenê PDK û YNK beşdar dibin û her yek xwedî 50 nuner in. Tu partiyên din ji % 7 zêdetir deng negirtin. Li gor encamên resmî Partiya Islam % 5, 1 , PASOK - SOS % 2, 58 , PKI - SK % 1, 9 , PDGK % 1, 01 û lîsteya bêlayan % 0, 02 deng girtin. PDK % 44, 38 , YNK % 44, 33 deng girtin e. Li gor Qanunê encama dawî, ji alî serokê komîta hilbijartinê ve hat îlankirin. Dengê partiyên ku neketin Meclîsê li wan her du partiyan li nîsbeta wan hate belavkirin û li gor vê encamê PDK % 50, 22 , YNK % 49, 78 deng girtiye.

Di hilbijartinê de 968 669 kes dengê xwe bikar aniye. Serokwezîrî û Serokatiya Meclîsê ji alî PDK û YNK bi hevre hat tesbîtkirin. Ji bo "rêberiya" tevgera rizgarîxwaz tu kandîdat ji % 50 zêdetir deng nebir û lewra jî dê hilbijartina "rêber" li gor Qanunê di navbeyna her du kesên herî zêde deng girtine dûbare dibe.

AGAHDARIYA KU JI ALÎ BEREY KURDİSTANÎ VE GIHIŞTE DESTÊ ME

Encamê hilbijartinê ya ji bo rêberê tevgera rizgarîxwaz a Kurdistanê
MESUD BARZANÎ : 466 819
CELAL TALABANÎ : 440 958

Encamê hilbijartinê ya Meclîsa Neteweyî
PDK : 437 087
YNK : 423 803

Piştî ku encamên hilbijartinê hatin diyarkirin, şev a berê (22 - ê Gulanê) ve civîn di navbera Komîteya Bilind a hilbijartinê û Serokatiya Siyasî ya Berey Kurdistanî ve destpêkir a ku heta niha berdewam dike (23 - ê Gulanê, saet 17.00). Herweha çend biryarên gelek girîng hatine girtin.

* Meclîsa Neteweyî wê ji 105 endaman pêk tê.
50 endam ên Partiya Demokrat a Kurdistanê
50 endam ên Yekîtiya Niştimanî ya Kurdistanê
û 5 endam ji eqaliyeta Asûrî

Serokê Meclîsa Neteweyî dê ji Partiya Demokrat a Kurdistanê (PDK) bê û alîkarê wî dê ji Yekîtiya Niştimanî ya Kurdistanê be.
Serokê Meclîsa Neteweyî dê dewra Serokatiyê bileyze, heta du mehan hilbijartina Serokatiyê ji nu ve pêk bê.

Serokê Encumeniya birêvebirinê dê ji Yekîtiya Niştimanî ya Kurdistanê û alîkarê wî dê ji Partiya Demokrat a Kurdistanê bê.

Piştî 6 - mehan dê hilbijartina giştî carek din dubare bibe. Biryar heye ku hemû partiyên siyasî yên Berey Kurdistanî di encumeniya birêvebirinê de cîh bigrin.

Li gor encama hilbijartinê ya meclîsa Neteweyî ya Kurdistanê, ji dervî PDK û YNK, her pênc partiyên din bi tevayî % 11 deng anîn e.

BEREY KURDISTANÎ
Nunerîtiya Swêdê

www.arsivakurdi.org

KURDISTANEKE DEMOKRATÎK

Wergêr: Mustafa Aydogan

Di demên bi tehlûke de, îmkanên mirov yên demokrasiyê tune. Bi tenê yekîtiyeke giştî dikare netewe rizgar bike. Gelek serokên welatên dinya sêyem, di warê texîrkirina daîmî yên hilbijartinên azad de, xwe bi vî awayî diparêzin. Pirr kêm gel wek Kurdên Iraqê hene ku di bin eziyet û tehdîtan de dijîn. Tevî ku tu dewleteke wan tune jî roja sêşemê, cara yekem hem ji bo serokê xwe û hem jî, ji bo meclisa xwe, hilbijartinên azad li dar dixin.

Ji bo me, mafê xelkekî ya hilbijartina serokê xwe, tiştekî pirr eşkere û tebî'î ye. Têkoşîna Kurdan ya ji bo stendina vî mafî, ev demeke dirêj e ku weke bêhêvî xuya dikir. Û sala çûyî, weke ku ew bi xwe jî bêhêvî bûn. Du milyon kes, ji ber tirsa ku dîktatorê Iraqê Sedam, dê bi gazê êrîşî wan bikira(weke ku berê kir), ji cîh û warê xwe bûn. Serokê DYA(Dewletên Yekbûyî yên Amerîka) yê ku di pêvajoya Şerê Xelîcê de ew li hember dîktatorê Iraqê dawetî serîhildanê kir, nexwest alî wan jî bike.

Kurd di saeta talî de, ji terefê muxalefeta ku li welatên rojava rabibû ser piyan ve hatin xelaskirin. Hukûmetên Amerîka, Ingilîz û Fransayê bi bêdilî xwe, li bakurê Iraqê,ji bo Kurdan avakirina herêmeke emniyetê dan ser xwe. Ev herêm, dê ji bo hezên rejîma Iraqê qedexe ba. Divê demê de, Kurdan di derheqa muxtariyeta xwe de, bi zulumdarê xwe re dest bi danûstendinê kirin.

Bi vî awayî, ji bo muxalefeta welatên rojava, mesele bi giranî qediya bû. Mirovên ku hewcedariya wan bi alîkariyê hebûn, bi saya serê muxalefeteke navneteweyî, bûn xwediyê star û alîkariyê. Tiştên ku dawiyê dehatin kirin, bersiva daxwazên hemû kesan nedan.

Lê ji bo Kurdên Iraqê, ewleyiyeke berdewam hîn jî dûr e. Ji ber ku Sedam Hisên hîn jî, dev ji hêviya xwe ya ku Kurdan bişkenîne, bernedaye.

Danûstendinên ku di navbeyna Cepha Kurdistanî û Bexdayê de hebûn, hatin qutkirin. Ji şeş mehan vir de ye ku hêzên Iraqî, çi tiştên di warê ihtiyacên acîl de lazim bin, nahêlin ku ji aliyên wan derbasî herêma azad bibin. Hêzên Iraqî yên şer bi topan, bêî ku hedefeke xuya hebe, li her derê dixin. Ji ber vê rewşê jî 40 000 kes ji cîh û warê xwe bûn.

Misogeriya welatên rojava, ji bo emniyeta Kurdan, nikare bibe piştqayimiyek berdewamî. Hêzên mutefîk(hevkar), ji bo parastina Kurdan ya di warê leşkerî de, bi binkeyên balafirên ku li Tirkî hene ve girêdayî ne. Saddam Husên, bi lîstikên xwe yên nehênî yên xerab û bikaranîna dijîtiya Ankara ya ku bi Kurdan re heye, dixwaze Tirkiye hêzên mutefîk ji welatê xwe derxe.

Gelê Kurd di dereceke bilin de, spartî lîstikên îktîdaran bûye. Bi lidarxistina hilbijartinekê di rewşek weha de, îşaretên weke ku Kurd, xwe dane xebata ku bikaribin qedera xwe, bi xwe tayin bikin, xuya dibin. Hilbijartina Kurdan, ne tenê belgeyek sembolîk ya heysiyetê ye, lê ew bi xwe, siyaseteke rast û biaqilî ye jî.

Li Kurdistanê hilbijartinek demokratîk, dê têkoşîna Kurdan ya ji bo serbixwebûnê jî, di warê navneteweyî de xurttir bike. Ger Kurd, xebata xwe ya bi dilûcan ji bo di jiyanê de, bi cîhkirina prensîbên îdara gel nîşan bide, dê sempatiya muxalefeta welatên rojava bêtir bibe.

Di derheqa stratejiya berdewamkirina têkoşînê de, di navbeyna her du hêzên siyasî yên mezin de lênerînên cuda hene. Partiya Demokrat ya Kurdistan(PDK),ya ku ji terefê Mesûd Barzanî ve tê îdarekirin, ji bo, bi Sadam re meşandina danûstendinên di derheqa otonomî de amade ye. Yekîtiya Niştîmanî Kurdistan(YNK), bi serokatiya Celal Talabanî, dibêje ku heta ji bedêla Sedam rejîmeke demokratîk neyê Iraqê, danûstendin ne mumkun e.

Dema ku lênerînên cîhê, yên di derheqa xeta ku divê bihata meşandin de peyda dibûn, munaqeşên di vî warî de, gelek caran bi çek dihatin berdewamkirin. Di netîca şerê birakujî de, gelek xwîn hat rijandin û têkoşerên rizgariyê bi xwe bûn zorker. Serokên Kurdan bi biryara, di hilbijartinek azad de, xwe teslîmî îrada gel kirin ve, tehlûka şerê birakujî yê ku wan ji quwet dixist, kêmtir kirin.

Li Kurdistanê hilbijartinek demokratîk, dê têkoşîna Kurdan ya ji bo serbixwebûnê jî, di warê navneteweyî de xurttir bike. Ger Kurd, xebata xwe ya bi dilûcan ji bo di jiyanê de, bi cîhkirina prensîbên îdara gel nîşan bidin, dê sempatiya muxalefeta welatên rojava bêtir bibe.

Hilbijartin tê mana ku Kurd, di warê meşrûiyeteke gelî de, dibin xwediyê pozîsyoneke pirr xurt. Li gor biryara ji terefê Dadgeha Haag (Haagdomstolên), ya ku di derheqa Sahra Rojavayê hat stendin de; tête gotin ku divê şertê "îfadeyeke demokratîk", weke daxuyaniyeke qanûnî, li ser mafê muxtariyetê bête danîn.

Em pirr ecêb nabînin ku dîktatorê Iraqê li hemberî hilbijartinê derdikeve û wê ne muhteber îlan dike. Tirkiya ku bi tu awayî, mafê xweîdarekirinê nade Kurdan jî, rexne li hilbijartinê girt û nuha gundên Kurdistana Iraqê bombe dike.

Hewldanên gelê Kurd yên ji bo avakirina demokrasî, ne tenê layiqî payedanê ne. Hilbijartin bi xwe, dinyaya ku bi parastina huqûq û azadiyê ve elaqadare, mecbûr dihêle ku piştgiriya dawa doza Kurdan bike.

(DN 17/5 1992)

JI BO SEROKITIYA TURKI YA MECLISA EWRUPAYI, NA

Wergêr: Mihemed Hacî

Di 7 Gulanê de, wê Turkiya li ser kursiya meclîsa Evrupa rûne. Rêkxistina ku 26 dewltên Evrupî yên xwedî "wijdanek demokratik", wê bi vî awayî bo demê (6) şeş meha bê temsîlkirin ji alî dewletek zordar û ne demokratîk ve.

Bi rastî dewleta Tirk heta niha ji bo rengeke berfireh bi destur û qanûnên li dij demokrasîyê tê birêvebirin û destûrên ku bi destê cunteya leşkerî a 1980 hatiye çêkirin di meşe. Rêkxistinên mafê mirov bi tevayî nerînên wan yekin ku rijêma tirkî berdewam e li ser lêdan û kuştina derhal ya kesên ku li dij di sekin in û heta endamên parlemento jî bêyî mehkemeyek amin taybetî ku ew bikarin bêtir dîtinên xwe bêjin. Ji bilî wê jî li jêr navê şer li dijî terorê li Kurdistanê, şereke koloniyalî dimeşîne û xelkê sivîl ê kurd şehîd dike.

Gelek xuya û eşkeraye ku rijêma tirkî, herçend bi metodên cihê,weke Saddam Hussein bi hovetiya xwe dixwaze ku pirsa kurdî helbike û bi zorê Kurdistanê ji kurdan bistîne. Turkiya siyaseta terorê û paşvemanê û dixwaze Kurdistanê ji kurdan vala bike, bi armanca ku koka kurdan li ser ax û ava pêşiyên wan (bav û kalê wan) derxe, ji bo ku ew bi hêsanî helbibin û bibin tirk. Ser hindê re ku awayek ê hîsara aborî ji sala 1924:ê ve xistiye kar li hember navçeyên kurdan. Ev zordariya ha di hundirê 12 salên çuyî de bo sedema mişextbûna 5 heta 6 milyon kurd bo navçe û deverên tirka. Çiqas ku siyaset û ragihandina tirka êrîşên leşkerê tirkî yê berdewam binxême (veşêre) jî lê dîsan ew perçeyek ji pilanên pûç qirêjên rijêmê ne.

Xwinriştina ku di xwenîşandana sersala kurdi, 21 adarê de hat kirin, 95 kesên sivîl, ji wan 10 zarok û yek rojnamevan hatin kuştin û bi hezaran kurd hatin giritn.Herweha kuştina bi pîlan kirî ya bi deha kurdên ku elaqeta wan bi xebata çekdar nebûye. Herweha niha frokên tirkî gundên Kurdistana iraqê ji bombabaran dike. Ev binaveçûn (tecawuz) wisa xwuya dike ku eger dunya û koma miletan zûtirîn wext nerazîbûna xwe nîşan nede, Tirkiya wê hîn bêtir bi dijwarî hêz û quwetê bikar bîne û daxwazîyên meşrû yê 12-15 mil. kurdên hemwelatên xwe ji bêdeng bike di wextekî de ku tirkî daxwaza dewletekê di nav qibrisê de ji bo 120.000 tirka dike. Mixabin ku biryar ji alî çend welatên Evrupayî ve (Utrîş, Alman û Norvîj)hatibû dayîn ku çekên xwe nefiroşin Tirkî weke protesto li dijî zulm û zora li ser kurda li Tirkî, û herweha rûreşkirna Tirkî ji alî parlamentoya Ewropayî liser "tecawuza berfireh û êrîşên dijwar yên hêzên leşkerê tirkî" li Kurdistanê, hukumetên din yên rojavayê bêdeng man. Bi vî awayî Hukumeta Ankara bawer dike ku dikare ku hesabekî li ser bêdengiya wan dayine ji bo îmzakirina hinek peymanên (krîfirotinê) tîcaretê.

Rêkxistinên kurdî yên ku li xwarê îmza kirine, bawer dikin ku doza kurdî li tirkî wê bi tenê bi riya gotobêj (dialog), bê helkirin.

Herweha bi rêzgiritina bingehên demokratîk û prensîbên navnetewî, ku maf dide her miletekî bixwe çarenivîsa xwe destnîşan bikin. Prensîbên ku li hember hinek grubên kurd jî yên ku destavêtine tujî û dujwartîyê ya dewleta tirk weke hêcet û idiá ji bo terora xwe bikar tîne. Ev tiştên ha divê rê nedin ku Tirkî liser kursiya meclîsa Evrupayî rûne. 700.000 kurdên ku li Evrupa dijîn û ku fêrî demokrasiya rastî bûne, hemû dizanin ku Tirkiya hîn pir dûre ku van şertan bi cih bîne. Kurdên ku dibin qurbanên vê politikê, daxwaza mafê serbestî azadiya xwe li ser ax û ava xwe dikin. Kurd naxwazin ku koka wan ji holê rabe bi mişextbûn û penaberiyê.Kurd ne mistaheqê vê ne edaletê ne.Bi berdewambûna guhnedana 12-15 milyon kurd û berhîvîbûna wan ku dewletên hevalbendên Tirkî, dewletên rojavayên demokrasî risk heye ku bi vê çendê ew bixwe xwe wunda bikin û xwe bi xwe bixapînin. Em hemû wijdanên demokratîk û piştgîriya hemwelatîyên Evrupayê bang dikin ku derhal ji nûner û hukumet û sekreterê giştî yê meclîsa Evrupayê re binivîsin û daxwaz bikin ku ev yek bê redkirin (qebûlnekirin), û daxwaz bê kirin ku doza kurdi têxin ajênda CSCE. Bi vî awayî hûn wê neviyana xwe bidin xuyakirin ku serkêşiya we ji alî dewletek weha ve ku gelê kurd dikuje, û hûn wê ji berî her tiştekî maf bidin qanûn û exlaq di peywendîyên navnetewî de.

Federasyona Komelên Kurdistanê li Swêdê

Melbenda Kultûra Kurdî li London

Enstîtûya Kurdî li Parîs

Kongira Niştîmanî ya Kurdî li bakûrê Amrîka.

Piştgîrîkirin

Federasyona navnetewî ya mafên mirova

Koma Firansî ya mafên mirov, MRAP, LICRA, NDH,

Komîta Norvîjê ya piştgirtina gelê kurd

Rêkxirawa dijî tuxumparistîyê (SOS-Racisme).

www.arsivakurd.org

KONGREYA NETEWEYÎ YA AFRÎKA (ANC)

51 Plein Street
Johannesburg
P.O. Box 61884
Marshalltown 2107

Tel (011) 330 - 7000
Fax 333 - 4509
Telex 42 - 1252

Daxuyanî ya

K N A (A N C) ya pressê bi munasebeta biryara hukûmeta Tirkiyê ya di derheqa dan a xelata Ataturk ji Nelson Mandela re

KONGREYA NETEWEYÎ YA AFRÎKA, agahdariya di derheqa biryara Hukûmeta Tirkiyê, ku dixwaze di 19 - ê Gulanê de, xelata Ataturk bide Nelson Mandela, stand.

-Nelson Mandela, jiyana xwe tev de spartiye xîzmeta rêya demokrasî, azadî û parastina mafên mirovan.

KNA (ANC) DIXWAZE hukûmeta Tirkiyê bizanibe, ku Mîrza Nelson Mandela xelata Ataturk bi tu awayî qebul nake û tu planên wî, yên ji bo seredana Tirkiyê tune ne. Di vê helwestê de, tu mebesteke neyînî ya KNA (ANC), li hember Ataturkê reformîst, damezrangerê Tirkiyê ya modern, tune.

Ji alî Daîreya Çapemenî û Agahdariyê ve hatiye belavkirin û ji Federasyonê re hatiye şandin.

BERÉZ NELSON MANDELA
Serokê ANC ' ê

Redkirina te ya "Xelata Ataturk a Aştiyê" ji bo me nîşan dide ku, tu rûmeta mafê mirovatiyê li her derê cîhanê bilind digre.

Rêxistina me (Federasyona Komelên Kurdistanê) ya ku nûnerê civata Kurd a li Swêdê ye, gelek spasiyên xwe pêşkeşî te û ANC' ê dike ku bi vê biryara xwe te rûmet û rêza ji bo mafê mirovatiyê nîşan dike, carek dî diyarkir.

Li gel rêz û slavên me
Bi navê Komîteya Giştî, Ahmet Karamus

www.arsivakurdi.org

REXNEGIRÎ HUNEREK E, LÊ HER MIROV NE XWEDIYÊ VÊ HUNERMENDIYÊ YE.

Bûbê Eser

Rexne lê girtin û li xwe rexne girtin, di jiyana mirovantiyê de, cihekî taybetî digire. Ji bo pêşveçûna xebatên siyasî, çandî û civakî ew tiştekî zor girîng û pêwîst e. Dezgehekî perçê jiyana me ye û divê em bikaribin wî dezgehî xweş bixebitînin. Loma jî, di baweriya min de, ew dezgehekî muqades e. Bi saya serê wî dezgehî, em dikarin pêşiya kêmanî û şaşiyên xwe bigrin û nehêlin ew dubare bibin. Lê, ji bo wî tiştî jî, divê em wî dezgehî di cihê wê û bi dilsozî bikaribînin. Ne weha be, wê ew dezgeh ji armanca xwe derkeve û ji dewsa kar û fêdê, dikare nexweşî û zerarên din jî bi xwe re bîne. Her weha em dîsa dizanin, ku hinek kes wê dezgeha muqades bi rastî û bi dilpakî dixebitînin; lê hinek jî hene ku ji bo kes û hêzên siyasî li gorî xwe kêm bixin û wan "pîs" bikin, wek perdekê bikar tînin. Divê mirov xetek galind di nava herdu cûrên rexnan de bikşîne, wan tev li hev neke. Rexnên dost û hevalan, ji bo çareserkirina şaşî û kêmaniyan û pêşveçûna kar û xebatê ne. Lê yên neyaran, (her gav) ji bo xerabiyê ne.

Teva wê rastiyê jî, em nikarin bêjin ku bi rastî ew dezgeha di nava civaka me de xweşik bi cî bûye û hergav di cihê xwe de tê xebitandin. Ev pirsgirêkek giştî ya tevgera Kurdistanê ye. Divê heta ji dest me bê, em li ser vê pirsa girîng rawestin û bixwazin hîn bêtir bikin perçakî jiyana xwe.

Ji xwe gava mirov ji kêmanî û şaşiyên xwe bitirse, ne mirov dikare wan çareser bike û ne jî pêş ve here. Loma jî, divê em ji kêmanî û şaşiyên xwe netirsin, bi cesaret herin ser wan, bi dilsozî wan qebûl bikin û bixwaze wan çareser bikin. Riya pêşketinê ji vê pê ve tune ye. Ji xwe gava ku mirov kar û xebatê bike, bê guman wê kêmanî û şaşiyên mirovan jî çêbibin. Hew kesên mirî kêmanî û şaşiyan nake. Lê, ev nayê wê manê ku mirov ji bo kêmşaşiyan ne haydari xwe be.

Li gorî vê bîrûbaweriyê dixwazim bi hindikayî be jî li ser rewşa Berbangê ya pêşerojê çend dîtinên xwe pêşkêş bikim, da ku em bikaribin bi hev re Berbangeke hîn baştir û hîn bi rêkûpêktir biweşînin. Ji bo vê jî dibêjim ku:

1. Divê Berbang ne be cihê ku kî ji çi û kî ji kê aciz bibe, wan aciziyên xwe li Berbangê weke rexnan biweşînin. Ew rexnên ku di Berbangê de bên weşandin divê tiştekî bide xwendevanên wê. Eger ne wisa be, ew rexnên ku wê bên kirin; wê cih û berpirsiyariya rexnegiriyê negrin.

2. Divê Berbang tenê bi nivîsarên endamê redaksiyonê neyê xemilandin. Redaksiyon ne ji bo ku nivîsarên xwe biweşînin tên hilbijartin. Divê vatiniya bingehî ya Redaksiyonê ew be, ku nivîsarên ku ji Berbangê re tên şandin, ji nava hevdu veqetînin û yên wê bên weşandin di warê rastnivîsandinê de di ber çavan re derbas bikin, nivîsên baştirîn hilbijêrin ku Berbang bibe xwedî rûmeteke baş.

3. Divê redaksiyon û xwendevan kêmaniyên hevdu bibînin û ji bo çareserkirina wan rexnên dostanî li hev bigrin.

4. Divê mirov tu caran ji rexnegirtinê netirse. Dema ku em ji wê bitirsin, ne karên ku em pê re radibin pêş ve diharin û ne jî em ji şaşî û kêmaniyan pak dibin. Loma jî, divê hem li hemberî xwe û hem jî li hemberî hevalên xwe, wê dezgeha muqades ya rexnegirtinê di dema wê û di cihê wê de, bixebitînin.

Dema ku mirov li Berbangê û li navaroka wê dinere, teva ku bi her awayî ne li gorî dilê her kesî jî be, roj bi roj pêşveçûnek bêtir tê de çê dibe. Çi di warê teknîkî de be û çi jî di warê naverokê de be, her ku dihere bêtir ber bi pêş ve dihere. Li gor bîr û baweriya min, di hin hejmarên sala 1991-an de gelek kêmanî û çewtî û gelek bîr û baweriyên nerast têde hatibûn weşandin. Ji ber ku mebesta vê nivîsara min ne rexne li wan girtin e, loma ez ê li ser wan nesekinim. Tenê dixwazim dîyar bikim, ku eger em bikaribin ji kêmanî û şaşiyên ku di wê dema derbasbûyî dersan derxînin, ez wer bawerim, ku di pêşerojê de, em dê hîn bêtir pêş ve herin. Ew jî, bi dîtina kêmanî û şaşiyên redaksiyonê û hewildana çareserkirina wan ve girêdayi ye.

Bê guman gava ez bahsa rexnan dikim, armanc û mebesta min, ew rexnên di cî de û bi dilsozî ne. Bi navê rexnegirtinê mirov bixwaze hêzekê ya jî kesekî kêm bike û wî xerab nişan bide, ne karê kesê niştîmanperwer û welatparêza ye. Mejiyên weha tehlûke û zerarek mezin e, ji bo tevgera Kurdistanê. Lê, divê ew nebe astengek li pêşiya dezgeha rexnegirtinê.

Ez hêvîdarim, ku wê ji niha û pê ve Berbang bi teknîkek xweştir û bi şaşiyên kêmtir derkeve. Herweha ji bo wê armancê jî, Em li hêviya alîkarî, piştgirî û rexnên dost, heval û xwendevanên Berbangê ne...

***

www.arsivakurdi.org

DE FERMO BAVO

Cemal Batun

Li Tirkiyê, Pirsa Kurd di dema dawî de, prosesek balkêş anî jiyana siyasî. Li gor wê mirov dikare du hêlên cuda yên ku di jiyana rojane ya Tirkiyê de jî di rûnin tesbît bike. Hêlek li gel e , ku bi çi awayî jî be, pirsa Kurd çareser bibe. Hêla din jî her wekî berê hebûna Kurdan jî qebûl nake. Lê, ya balkêştir ew e ku di tevayiya Tirkiyê de helwesta pêşberê pirsa Kurd bûye nîşana "welatperweriya Tirk". Heta hin li pey bacanên sor ên genî jî, li Kurdan digerin (!)

Bi rastî jî, gava mirov bala xwe dide weşanên Tirkan ji çend mehan bi vir de, dê bi babetek gelek balkêş re berbiçav were. Gelek şêwirmendên ragihandinê dest pê kirin e, ku çare - yekê ji bo Pirsa Kurd peyda bikin. Bi rastî jî, mirov dive "pîrozbahiya" wan bike. Pênûsên xwe tûj kirin e û pê ketin e.

" Ma ev çi ye, em ewqasî serên xwe bi van Kurdan re diêşînin? Ji xwe yên tadeyiyê dikin, heremên Kurdan in. Wek tê zanîn, dewlemendî hemû li ser ax a rojava ne, ên rojhilat ax a zuwa ye. Bêş a me jî, ji bo wan herêman diçe. Da em wê xakê bidin wan û bi ya xwe re bimînin. Hingê, em dewleta Tirk a biçûk - gelek pêşketî û modern jî dikarin ava bikin. Ev model a herî baş ji welatê me re ye. Herweha çare ji daxwazên Kurda re ye jî."

De vêca meyzînin, bê xaka me (yanî Kurdistan) xwedî çi sînor e - Mêrdîn, Çolemêrg, Sêrt, Wan, Diyarbekir û gelek gelek Ruha jî bi ser ve (ew jî ne gelek diyar e). Hin ên din jî, pêş - niyara xwe, bi referendumê ve tînin zimên.

DI HÊLEKÊ DE , li ser rûpelên rojnaman û kovaran nivîsên weha derdikevin, di hêla din de jî, hemwelatiyên "welatekî Ewropa" (Tirkiye) li dij bikaranîna peyva Kurd an zimanê Kurdî bi xwe derdikevin. Agahdariyên ji Tirkiyê ve tên diyardikin, ku dewleta Tirk a ku daxwaza endamtiya Civata Aborî ya Ewropa (CAE) dike, hîn nikare hemwelatiyên xwe di rêya demokrasiyê de hînî tiştên herî bingehîn bike. Tirk ê Anadolê hîn jî nikare tehamûla avakirina radyoyeke bi zi - manê Kurdî bike, li gor wî bûyerek weha nîne, rastiya Kurd nebihîstiye, Kurd kî ne, nas nake. Bê gûman di bicîhanîna siyasetek weha de, dewleta Tirk gelek sal û îmkanên xwe rijandin, lê bi rastî mirov hew dikare ji vî mantiqê vala re, li hincet û sitwan bigere. Rastiya Kurd li ber çavan e, roj nîne ku di civînek navnetewî de Pirsa Kurd nekeve rojevê, roj nîne ku Pirsa Kurd nebe birînek kûrtirr di jiyana her insanekî di Rojhilata Navîn de, lê...lê gava mîkrofonê radyoyê didin ber devê Tirk ê "basît" û dipirsin - "Li ser Pirsa Kurd helwêste we çiye ? ", mêrik hêrs dibe û diqîre " Ne Kurd, babam. Kurd, murd yox, hepimiz turkuz.." (Çi Kurd bavo, Kurd, murd nîn e, em hemû tirk in..." vê carê gava pirs dizîvire û tê ser "ewropabûn" a tirkan, şik di dilê yê Tirk de nîn e - ew ewropayî yê paqij û demokrat e (!). Wayyy bavo !

Di vir de ez dixwazim li ser rastiyeke din jî rawestim. Heta îro gelekan ji me di nivîsên xwe de ji bo xwe "dizî" bihêlin, navên nehênî bikar anîn. Ez bawer dikim, vêca ev dem bi tevayî qediya! Û mirov divê bi nasname xwe ya vekirî were ser masê. Heta îro min jî bi navê Loran Cengîn nivîsên xwe lêkirin, lê ji îro û pê ve ez dê navê xwe yê vekirî bikar tênim.

CAREK DÎ EM WERIN ser daxwaz an pêşniyara çend şêwirmend ên herî navdar di danezanên ragihandinên Tirkan de (Wek Oktay Ekşî, Ertugrul Özkök û hwd.) li ser pirs a referendumê. Li gor wan, ger referendumek weha pêk bê, Milletê Kurd dê li gel yekîtiya Tirkiyê cîh bigre. Bi vî awayî jî dê diyar bibe, ku şoreşgerên Kurd temsîla gelê xwe nakin.

Gava mirov vê pêşniyarê hinekî ferehtir bike ez fikir dikim, ku pêşniyarek gelek di cîhê xwe de ye. Divê mirov piştgiriya wê jî bike. Bê gûman berî referendumek weha pêk bê, her wekî ku partiyên tirkan eşkere ne û xebata xwe ya siyasî - vekirî di hemû warên propagandayê de bicih tênin, xwedî îmkanin, divê partiyên Kurdan jî bêne eşkerekirin û bê ku di xebata wan de asteng li pêşya wan bên derxistin, bikaribin xebata xwe bikin. Li pêş durişmeyên (sloganên) wan sansur neyê danîn û civîn, xwepêşandan û çalakiyên din ên siyasî bikaribin lidar bixin. Di telewizyon, radyo , rojname û kovaran de propaganda ya xwestinên xwe bikin û daxwazên xwe yên referendumê rêz bikin. Herweha zimanê Kurdî serbest di van danezanên ragihandinê de bikar bînin.

Bi vî awayî, hem partiyê Kurd û hem jî yên Tirk, di şertên wekî hev de bi îmkanên ku bi tevayî ne wekhev jî bin, nêzîkî hev bikaribin biçin referendumekê - li ser Pirsa Kurd. De haydê, wekî ku tirk bi xwe dibêjin - HODRÎ MEYDAN !

www.arsivakurdi.org

Komelên Me

Xwendevanên hêja !

Redaksiyona Berbangê biryara danasîna Komeleyên Federasyonê û çalakiyên wan girt.

Ji bo her hejmareke Berbangê, dê Komeleyek bête zîyaretkirin. Pêkanîna vê biryara Redaksiyonê bi zîyaretkirina Komela Kurd Li Eskilstuna dest pêkir

Redaksiyon

Mustafa Aydogan
Xebat Arif

Eskilstuna, di nav hudûdên herêma, ku navê wê "södermanland (d-län) " de, cîhekî merkezî ye. Li gor malûmatên li ser bajêr, navê Eskilstuna, ji navê keşeyê ingilîz, "Eskil den helige (Eskîlê muqades) " hatiye. Bajar bi xwe, ji du cîhên tîcaretê yên kevn pêk hatiye; 1-Tuna 2-Fors. Li gor tê gotin, navê bajêr yê berê , "Tunafors" bû. Ew di 1659 an de, dibe bajar û navê "Tunafors" jî, di 1739 an de, cihê xwe ji Eskilstuna" re dihêle. Ji 1971 ê vir de "Torshälla" jî, bûye perçakî bajêr.

Çemê Eskilstuna yê di nava bajêr de diherike, xemlekê bi ser bejna bajêr de berdide û bi dirêjbûna xwe ya 30 km, ava "Hjälmaren" digihêjîne "Mällaren".

Kurd ji 1979- 80 yî vir de, li vî bajarê, ku ji % 16 yê wê biyanînin, bi cîh bûnin, komelek ava kirinin û xebatek berbiçav dimeşînin.

Yek ji biryarên Redaksiyona Berbangê, danasîna çalakiyên komela ne û ji bo vêya jî, di Berbangê de, bi navê "Komeleyên Me" cîhek hatiye veqetandin. Di Berbangê de, rûpelên "Komeleyên Me" dê her berdewam be. Me Komela Kurd li Eskilstuna wek nimune hilbijart û bi wê dest bi pêkanîna vê biryara xwe kir.

Hevpeyvîn gelek dirêj bû. Lê me bêtir, ew niqtên ku Komelê bi xwe dixwest, hilbijartin.

Berbang- Qasî ku em dibihîsin, li bajarê we hejmara biyaniyan pirr in û Eskilstuna wek bajarekî biyaniyan jî, tête xuya kirin. Em dixwazin bi lênerînên we yên di derheqa vê meselê de, dest bi hevpeyvîna xwe bikin...

Firat- Ez dixwazim berê, sipasî hevalên Berbangê bikim. Bi rastî, di dîroka Federasyonê de, ev cara yekem e, ku Berbang berpirsiyariyek weha girtiye ser xwe û dixwaze li gel komeleyan qise bike û çalakiyên wan bide nas kirin. Ev karekî gelek baş e. Ez hêvîdarim, ku hun dê biser kevin. Rast e, li Eskilstuna, hejmara biyaniyan pirr in. Di pêvajoya herba cîhanê de, di navbeyna 1939 - 1945 an de, alman, cuhû û hwd hatinin. Îro, ji % 16 yê nufûsa Eskilstuna biyanînin. Di nav biyaniyan de jî, fînî grûba herî mezin pêk tînin. Grûba duyem yugoslawî û ya sêyem jî, kurd in.

Berbang- Gelo kurd kengî hatinin Eskilstuna?

Şivan - Kurd cara yekem di navbeyna 1979-80 yî de hatinin vî bajarî. Nuha Eskilstuna, dema ku biyaniyan qebûl dike, bi taybetî kurdan hildibijêre û îsal jî, nêzîkî 20-22 kurd hatiye qebûl kirin. Ev 13 sal in, ku kurd li Eskilstuna bi cîh bûnin.

Berbang- Tu îstasîstikên di derheqa hejmara kurdên, ku li Eskilstuna rûdinin, di destên we de henin?

Hamît- Ji ber ku, kurd li gor welatên ku jê tên , li gor huwiyetan, li ser wan welatan tê hesêb. Ji ber vê yekê jî, tu îstatîstîkên rast, di destên me de tune.

Berbang- Di derheqa hejmara kurdên, ku li bajarê we hene, texmîna we çi ye?

Firat- Min ji **Alar Kutman** pirsî û wî bi xwe, behsa 400-500 kurdan kir.

Berbang- Ji vana nîspetek çawa endamên Komelê ye?

Firat- Ger mirov wek malbat bihesibîne, bi qasî 100 malbatên kurd li Eskilstuna hene. Ji vana teqrîben 70-80 malbat endamên Komela me ye.

Berbang- Em dikarin bê ser dîroka Komela Kurd li Eskilstuna?

Şivan - Komela me, di sala 1985 an de, hate damezrandin. Ez bi xwe jî, di

www.arsivakurd.org

wê pêvajoyê de, di nav xebatê de bûm.

Berbang- Kurdên ku li Eskilstuna dijîn, bi pirranî ji kîjan perçên welatê me hatinin?

Firat- Di dema ku ez hatim Eskilstuna , yanî di sala 1987 an de, kurdên ji başûrê Kurdistanê pirr bûn. Lê ji ber ku, gelekan ji wan bar kirin, nuha kurdên ji rojhilata Kurdistanê hatinin, bêtir in. Li dû wan, kurdên ji başûrê Kurdistanê hatine, tên. Yên sêyem kurdên bakurê Kurdistanê nin û li pê wan jî, kurdên ji rojavaya başûrê Kurdistanê hatinin, tên.

Berbang- Têkiliyên we (wek komele) bi civata kurd ya li Eskilstuna re şawa ne?

Şivan- Ewanê ku endamin elaqa man zor xweş in. Belam ewanê, ku endam nîne... Esta komîteyek man heye û digerin li ser bo ew malanên, ku endam nîne. Qiseyan li gel wan dikin ke ewan jî bibin endam.

Mîşir- Tiştekî din jî heye, ew katî le yekî taze bêtin, serî lêdidin, adres û telefona komelê didin wan. Di warê tercumaniyê de, em ditwanin wek komele yarmetî bikin. "Flykting Mottagning" wan di derheqa komela me agehdar dike û di rêya wan de em bi kesên nuh diesin.

Berbang- têkilitên we bi "Flykting Mottagninig" re çawa ne?

Hamît- Ne tenê bi "Flykting Mottagning" re, lê bi hemû daîreyan û bi giştî bi "Kommuna Eskilstuna" re têkilyên komela me pirr baş in. Di vî warî de, "Komela Kurd li Eskilstuna" di nav komeleyên kurd li "kommunên Swêdê" de, nimuneyek gelekî baş e.

Berbang- Ji alî aktîfbûnê ve, deng û behsên "Komela" we pirr tên bihîstin. Hun dikarin hinekî behsa çalakiyên, ku di vê salê de hatin kirin, bikin?

Mîşir- Ême wek prensîp, her şeş mang carek bernameyî datînin. Bernamekeman belaw dikin li bo ser hemû endaman. Di naw şeş mang de, ême ew xebata dikin. Ême her du mang carek li gel endaman dadinişin. Bo wan bernameke dixwînin, li pêşniyar û rexnêkanê wan guhdar dikin.

Hamît- Di wan civînên endaman de, çalakiyên hatibin kirin jî, tên diyar kirin.

Firat- Wek mînak, komîteyek nuh tê hilbijartin. Ew komîte ji xwe re programek xebatê datîne. Li gor wê programê xebat dike. Ev bû sê sal, em bi vî awayî kar dikin û di vî warî de bisedikevin jî. Li gor programa me, semîner, şevên kurdî û ew karên di rojane yên ku derdikevin pêşiya me hene. Heta nuha me du semîner pêk anine. yek li ser "duhayî salekê de rewşa Kurdistana Iraqê" û ya din jî li ser çar helbestvanên kurd; Cegerxwîn, Hêmin, Hejar û goran bû. Me "şeva Newrozê" çêkir... Di roja Helebçe de meş pêk anî... Li hember qetlîama tirkiye ya di Newrozê de, di nav bajêr de, protestoyek hate kirin... Em beşdarî Yekê Gulanê bûn... Di mesela dijî rasîzme de jî, komela me yek ji wan komeleyên herî aktîf yên li Eskilstuna hene. Komela hem endamê "Komîta Dijî Rasîzmê" û hem jî endamê "Meclîsa Komeleyan (Föreningsråd) " e.

Mîşir- Li naw mektebakanî swêdî behsa tarîxa kurd û ala kurd dikin û em xebat heta nuha li 5-6 mektebekan zor çak hatiye meşandin.

Berbang- Di nav xebatên we de pirsa jinan cîhekî çawa digre?

Firat- Di programa me de, pêkanîna "**Komîta Jinan**" hebû. Me ew pêk anî.

Heyman- Heta esta çalakiyên komîtey jinan hîç man nebûne. Komîte taze pêk hatiye. Emê yekem civîna komîtey bikin, hindê programek lê danîn.

Mîşir- Beşê rewşenbîrî û werziş xebatî man zor kirdiye. Dewrekî tawle man lêre danî. Dewrekî pîngpong le bo lawan, dewrekî din jî le bo 18 sal û le ser ewe... Diyarî bo 1 em, 2 yem û 3 yem belaw kirin. Du tîpên fûtbol man hene. Tîpê musîqa man heye. Her bi nawî komele beşdarî ahengekan dibe.

Şivan- Ew malên ku hinekî sar bûnin ji terefê Komelê ziyaret dibe, li rexneyên wan tê guhdar kirin û li rêya çareserkirina probleman tê gerandin.

Firat- Nuha "komputer"ek me heye û em dixwazin makîneyak "fotokopî" jî bikirin û dest bi derxistina bultenekê bikin.

Berbang- Gelo hun ji bo xebatên xwe yên pêşerojê çi difikirin?

Firat- Du semîner li pêşiya me hene. Yek ji wan, dê di 28 ê mehê de, li ser "Şoreşa Şêx Saîd", ji terefê Murad Ciwan bête dayin û ya din jî, li ser "Di Nav Komelan de,Girîngiya Xebatên Demokratîk " e.

Mîşir- Dewrekî ew man dikin ke soraniyekan zaravayê kurmancî fêr bibin. Le bo lawan çar tîp man durust kirdiye û ew xebat her berdewam e.

Firat- Tiştekî pirr girîng heye. Me projeyek bi navê "**Avakirina Gundekî li Başûrê Kurdistanê**" daye ber xwe. Ev proja me ji terefê **stålförskolan** jî hate qebûl kirin û wan di vê projê de, beşa "**avakirina dibistanekê** " li gundê, ku dê proje lê pêk bê, dan ser xwe. Para Komela me jî, xaniyek an du xanî dikeve. Komîteyek me ya alîkariyê heye û heta nuha 8.900:- kom kirine. Ji bo pêkanîna vê projeyê têkiliyên me bi **Xaça Sor, Komîta Swêdî ya ji bo Mafên Kurdan, Stålförs û Kommuna Eskilstuna** re hene. Em li bende **Komîta Swêdî** ne, ku ew dê ji me re gundekî tesbît bikin. Payizî jî, em dê "**Kurdiska Gala**" çêbikin.

Berbang- Rewşa tevgerên li dijî biyaniyan çawa ne?

Firat- Dijminatiya biyaniya li her

www.arsivakurdi.org

derê swêdê heye. Li Eskilstuna jî heye. Lê Eskilstuna di vî warî de, bajarekî girtiye. Heta nuha bi awakî vekirî tu kes derneketiye meydanê. Di vî warî de tesîrên "Radyo, TV û rojnameyan" pirr in. Li bajêr meşek li dijê rasîzmê çêbû. **1000** kes beşdarî meşê bûn û ji vana **700-750** kes **swêdî** bûn. Vêya tesîrek weha kir, ku xelkê bêdeng jî piştgiriya xwe xuya bikin.

Berbang- Li gor we, sedemên ku rasîst li bajarê we, bi awakî vekirî dernakevin ortê çi ne?

Hamît- Eskilstuna bi xwe di Swêdê de, kevntirîn cîhê ku xerîb hatinê û tê de bi cîh bûnin. Mesela sûkek kevn ya Eskilstuna heye. Di salên 1600-1650 de, Holendî hatinin vira û ev sûk ava kirinin û sûk bi awayê xwe yê kevn heta îro hatiye parastin. Bi taybetî piştî şerê cîhanê yê duyem, gelek xerîb (wek cuhû, alman û hwd) hatinin Swêd û pirraniya wan jî li Eskilstuna bi cîh bûnin. Ez bawerim tesîra vê kevnhatina xerîban, li Eskilstuna di vî warî de, tradîsyonek pozitîf daye çêkirin.

Berbang- Têkilyên komela we, bi komeleyên bajarên dora we re çawa ne?

Firat- Komîta me ya herêmê heye. Têkiliyên me li gel Komela- Katrineholm, Västerås, Karlskoga, Karlstad, Örebro û hwd- hene. Eskilstuna di vî warî de bûye cîhek merkezî.

Berbang- Em dixwazin bê ser têkiliyên we û federasyonê... Gelo tekiliyên we û Federasyonê çawa ne?

Firat- Di têkiliyan de kêmasî hene. Kêmasî ji her du aliyan jî tên. Pêşketina Federasyonê liser karûbarên komelan e. Ger komeleyên Federasyonê çalakbin û pêşkevin, dê Federasyon jî pêşkeve. Lê ger komeleyên me qels bin, dê Federasyon jî qels be. Federasyon nuha, hemû girîngiya xebata xwe daye ser Kurdistanê û ji ber vê yekê jî, xebata Federasyonê ya li Swêdê veşartî dimîne. Di vî warî de, rewşa Federasyonê ya du sal berê ji ya îsal çêtir bû. Wê demê têkiliyên Federasyonê li gel komeleyan baştir bûn. Xebata Federasyonê ya ji bo welêt, divê rê li xebata we ya li Swêdê negre. Mesela, ev du sal in, ku tanzîmkirina dûwarojên pîrên kurd tê munaqeşe kirin. Lê hîn di vî warî de tu gav ne hatine avêtin.

Berbang- Hun ji Federasyonê çi tiştên konkret dixwazin?

Mîşir - Têkiliyê komela û Federasyonê bes niye. Federasyon ditwane komelekan li gel hev têkil bikin. Mesela dewrekî pîngpong deyne û ji her şahrekî du kes biçin bo ew musabeqeye. Federasyon ditwane kontakt li gel komelekan deyne û di warê musîqa de, ahengekî saz bike. Bes go ranîbêjekanî şehrekan ditwane bi tîpê musîqayê xwe beşdarî em musabeqe bibin. Baştirîn goranîbêj û baştirîn tîp ditwane bê hilbijartin.

Firat- Federasyon divê di warê sporê de, kûpayek bi navê "Kûpa Federasyonê" deyne. Mirov dikare salê curekî sporê hilbijêre. Musabaqa folklorê gelek baş bû. Ji ber wê, par û pêrar hinek grûbên folklor hebûn, ku nuka wenda bûnin. Komeleyên Federasyonê dema ku nameyan dişîne Federasyonê, ew nameyan gelek caran wenda bibin. Nameyên ku Federasyon ji komeleyan re dişîne, pirr dereng an jî piştî ku kar diqede dikevin destên komelan. Tiştekî muhîm heye. ew jî, 2em çawa bikin dê bala xelkê bêtir bêkişandin" e. Mesela gava şeva Newrozê çêdibe, 300- 400 kes tên. Semînerk çêdibe 50 kes tên. Li Eskilstuna nêzîkî 100 ciwanên me hene. Dema ku fûtbol heye, hemû tên. Lê di semîneran de, tu ciwan naye xuya kirin. Di xebatên nava Swêd de, evana divê bête dîtin.

Berbang- Berbang her diçe baştir dibe. Di hemû waran de pêşketinek xuya ye. Heval bi tecrûbên xwe, dikarin hîn pêşdetir bibin.

Mîşir - Min dixwazim beşek werziş di Berbangê de hebe. Min ditwanim hemû mang li ser werziş binûsim. Ixtisasa min li ser fûtbol bû. Bo çi Berbang heta nuha tiştekî weha nekiriye?

berbang- em li vir, hewcedariya hinek îzahatan dibînin. Redaksiyona Berbangê di civîna xwe de, hinek biryar stendin. Dibe ku hemû biryar di demek kurt de, bi cîh neyên. Lê bi vê hejmara berbangê re, hun dê hem di warê naverok û hem jî di warê mîzanpajê de, hinek îşaretên guhetinê bibînin. Bi vê hejmarê re, me dest bi xebatek nuh kiriye. Em dê ji bo her hejmarek berbangê, komeleyek kurd ziyaret bikin û wê komelê tev bajar û çalakiyên wê bide nas kirin. Bi vî awayî, komeleyên kurd dikarin hevdu bêtir nas bikin û ji tecrûbên hevdu bêtir fêdê bibînin. Redaksiyona me dixwaze di vî warî de, mîrasekê ji redaksiyonên dahatû re bihêle. Piştî van îzahatên kurt, em dixwazin ji we bi pirsin. Gelo, hun vê biryarê çawa dibînin?

Firat- Ev biryar pirr baş e. Ev, di warê hevdunasîna komeleyên kurd li Swêdê, dê bibe eynikek. Bi vê rêyê re, mesela komela me û Komela Kurd li Umeå, dê hevdu binasin.

Mîşir - Ev gewretirîn xizmet e. Belam tiştekî din heye, Berbang ditwane têkilî bi hemû komelekeyan re deyne û nûnerekî ji bo Berbangê destnîşan bike û di warê agehdariyên çalakiyên komelan de, raporan ji wan bixwaze.

Berbang- em li ser navê Redaksiyona Berbangê spasiya we dikin û di xebatên we de, serkevtinan hêvî dikin.

Komela Eskilstuna- Em jî spasiya we dikin...

www.arsivakurd.org

"LI SER ÇEND PIRSÊN PROSÊSÊN SOSÎO-ÊTNÎK DI JÎYANA KURDÊN GURCÎSTANÊ DA"

Marîna Azîz

Li gor jimartina nifûsa sala 1989-an hejmara binelîyên Gurcîstanê 5 mîliyon û 400 hezare e, ji wan 33.331 kurdin, yanê %6-ê reqema bineliyên rêspûblîkayê û %21,8-ê tevaya reqema kurdên, ku li Soviyetê dijîn.

Li bajarê Tilbîsî 1 milyon 247 hezar kes rûdinên, ji wan 30.304 yanê %2,4 kurdin. %91 kurdên Gurcîstanê di serbajar de dijîn.

Pirsên derheqa rabûn-rûnistandina roja îro, babetên êtnososîal û têkilîyên kurdên Gurcîstanê yê navmiletî, mixabin, hîn baş ne hatine lênihêrandin. Ji bo vê yekê di sala 1988-an da min di nav kurda da lêgerandina sosîolojîk derbaz kir. 1000 Kurd (rêspondênt) hate soalkirinê. Li gor bersîvên wan ezê li ser çend babetan bisekinim, wek mîsal: li ser ziman, pilankirina hejmara zarokan li her malbatê da, mîgrasîaye (zêde û kêmkirina nifûsê) û hwd.

Tesîra gele faktoran li ser zimanê miletêkî û grûbeke êtnîk heye. Wek nimûne: nifûsa miletê, rûniştandina nêzîk (kompakt), tesîra barkirin û bicîwarkirina li ciyê nû, erf-edet, mekteba bi zimanê dê, rojnama û kovar bi zimanê dê û yên din. Armanca lênihêrandina min ew bû, ku faktorên mûhîm, yê li ser zimanê kurdê Tilibisê tesîr dikin û ûsa jî têndênsîyên guhartinên ziman ên hîmlî binin li ber çavan. Ji ber ku %91 li bajarê Tilîbisî da rûdinên, ez karim bibêjim, ku şikilê kurdê rêspûblîkayê bi tevayî kiviş dibe.

Piraniya kurda zimanê miletê xwe, yanê kurdî, wek zimanê xweyî dê dihesibîne (%89,2) zimanê gurcî-%1,8, rûsî- %8,2, du ziman û zêde -%0,8, ji wana bêtir (%71) zimanê kurdî û rûsî wek zimanê dê hesab dikin. %51 rêspondênta (kesê hatin pirs û întêrvju kirin) du ziman rûsî û kurdî wek zimanê dayîkê hesab dikin.

Zimanê dibistanê yê hîmlî (%68,2) zimanê rûsî ye. Lê belê, ji ber ku kurd tev hêzîkê hev rûdinên (wek me dît, piraniya kurda li bajarkî da dijîn) û pêwendiyên malbat û pismamtiyê yê qewî û xurtin, di nav kurda da zimanê rûsî li ser zimanê kurdî ra nayê qebûlkirin. Di vê pirsê da miletê kurd ji hemû-ji 100 zêdetir gelên li Gurcistanê rûdinên, tê cûda kirin, ji ber ku nenihêrî wê yekê ku îmkana xwendina bi zimanê dê tune, dîsa jî xweykirin û qedirgirtina zimanê xwe li ser derecеke pirr bilinde û ji miletên gurcî û rûsî, yên ku bi temamî zimanê xwe dixwînin, kêmtir nîne.

%23,5-ê kurda xwendina di dibistanan de bi tenê bi zimanê kurdî daxwaz dike.

Silsilata mezin, yanê kesên çil saliya xwe tijî kirine, ji du zimana zêdetir dizane. Eva jî balkêş e, ji ber ku miletên din (ermenî, azirî, junanî) bi temamî zimanek zanîn. Silsilata xortan jî (ji 20 heya 35 salî) polîlîngvîzm (zanîna gelek zimana) derbazî bîlîngvîzmê (zanîna bi tenê zimanekî - zimanê rûsî) dike. Ji ber ku hejmara êntêlêktûalên kurda zêde dibe û jin di jîyana sosîal da bêtir ciyê xwe digirin, hesibandina zimanê dê-du zimana (rûsî û kurdî) zêdetir dibe.

Ji enzal malbatên kurda mezinin û zêdekirina hejmara endamên malbatê bilinde. Bineliyê Gurcîstanê bi temamî ji sala 1979 heya sala 1989 bi %8,2 zêde bûne, lê kurd bi xwe-bi %29,8 êynî wê yekê hezar kurd ji rêspûblîkên mayîn hatine.

Bersîvên kurda nîşan dan, ku daxwaza anîna (çêbûyîna) zarokan bi navîn li ser her merivekî 2,8 tê (di nav zilaman da-2,5, di nav jinan da -2,9). Dê û bavê wan bi navîn xwedîyê 4,6 zarokan bûn, yanê reqema zaroka di silsiletekî da du car kêmtir biye. Ji hezar kesa bi tenê %6 dixweze hejmara zarokên wan 5 û ji pênca zêdetir be, gava ku ewqas zarokê %53 dê û bavê wan hebûn. Wek em dibînin reqema 5 û ji pênca zêdetir kêm biye. Roja îroyîn orîyêntasiya kurda li ser malbatên orte (navîn) (3,4) û biçûke (1,2). Lê dê û bavê wan xwediyê malbate mezin bûn. Bi tenê %6 dixwaze ku malbata wan mezin be, lê belê, hîn ne xûya ye di rêalîtê da wê çawa be, ji ber ku hezar sebeb karin pêşda bên (nexweşiyê jinan, rewşa aboriya giran, nelihevhatina tekilîyên jin û mêr, karê dervayî malê û yên din). Yanê hejmara zarokên wan wê ji daxwazên wan kêmtir be.

Nîvê kurdê Tilibîsî mîgrantin (kesê ji derva hatine). %24 dixwaze ciyê rûniştandina xwe biguhêre, lê belê, bi tenê %10,4 karê xwe ji bo barkirinê dike û ji wana jî %48,2 dixwaze barke û biçe Rûsîa û %30,8 vegere Kurdistanê.

Babeta ku em li jor li ser rawestin bi zewacê ortemilî va girêdaye, ji ber ku bêtir kesê ne bi kurdara zewicîne, dixwazin bar kin û biçin Rûsîa. Piraniya kurda naxwaze bi miletekî din ra bezewice. %50,3 -ê wan di nêta xwe da dijî zewaca bi miletên mayîn ra ye, %23,4 dixwaze îlakî bi kurda ra bizewice û %26,3 difikire ku di zewazê da milet ferq nake. Ji %23,4 ku dixwaze bi kurda ra bizewice û pirr miqabilî zewaca bi gelên din ra nîne, dîsa jî %53,8 wan bin bersîva Kurd xet dikin. Di vî pirsî da cudabûna zilam û jinan tune. Lê belê, orîyêntasiya zewaca bi miletê mayîn ra bêtir dibe.

Di nav hezar kesên ku bersîva pirsên min dan zilam jî û jin jî, biçûk û mezin jî, xort û îxtîyar jî , xwenda û nexwendî jî, zewicî û nezewicî jî he bûn. Ji ber vê yekê ez karim bibêjim ku tiştên li jor gotî rismê guhartin û prosêsa sosîo-êtnîk di jiyana kurdê Gurcistanê da dîyar û şîro vekir.

Bi nêta min lênihêrandinê werê gere sîstêmatîk û herderî bên kirin, ji ber ku her roj halên polîtîk, êkonomîk û sosîal tên guhartin.

www.arsivakurd.org

Avukat Elisabeth Frîtz

Huqûqzan bersiv dide

Weke hûn dizanin ku ji hejmara Berbangê ya 78-an pê ve, em bi alîkariya awûkata hêja Elisabeth Fritz, di warê hiquqî de ji xizmeteke nû pêşkêşî we dikin û bi navê "Huqûqzan bersîv dide" quncîkeke nû di nav rûpelên Berbangê de hatiye vekirin.

Tu nuha dikarî pirsên huqûqî ji awûkata Berbangê Elisabeth Fritz bipirsî. Awûkat Elizabeth Fritz di buroya awûqatiyê ya bi navê "Sahlström Juridiska Byrå AB" de dixebite û li gel Swêdî bi zimanê Suryanî jî dizane.

Di her hejmarên Berbangê de, Elisabeth bersivên pirsên we yên di der heqa"mafên penaberî û biyaniyan, mafên malbatî û mîrasê, Mafên dukandarî û dezgehên aborî, mafên mulkiyet û kirêcîtiyê û mafên bacê (skatt) de, wê di quncika huquqî ya Berbangê de binivîse.

Hemû xwendevanên Berbangê yên li Swêdê dijîn dikarin pirsên xwe bi nivîskî bişînin adresa Berbangê. Divê tu nama xwe li ser nasnava "JURISTEN SVARAR" binivîsîne ku nama te devgirtî û yekser bigihê destê avukat Elisabeth Fritz.

Em li ser navê Federasyonê, Berbangê û li ser navê gelê Kurd sipasiya Elisabeth Fritz dikin ku ew vê alîkariya hêja pêşkêşî xwendevanên Berbangê dike. Û her wisa em hêvîdarin ku xwendevanên Berbangê pirsên xwe bi nivîskî bişînin.

Cûreyên Tîcaretxana:

Fîrma Şexsî: Ji bo destpêkirina karekî ticarî, Fîrma şexsî, belkî şiklê herî naskirî (hêsa) ye. Başiyên vî şiklê tîcaretê, berî hertiştî zû pêk hatin û bi erzanî avabûna wê ye.

Fîrma Şexsî nabe şexsiyetek hiqûqî, her weha tucar bi xwe ji karûbarên Fîrmê berpirsiyar e. Fîrma Şexsî, li gor mezinbûna ticareta xwe, hem dikare di nav birrê "baca bikaranîn" (moms) ê de cih bigre, hem jî bi xwe çavnêriya karê xwe bike.

Fîrma bi daxuyaniya xwe ya Bac (självdekleretion) ê N1 yan N2 vê hesabê tîcareta xwe dide. Mezinbûna bacê bi pirfrotinê ve girêdayî ye. Pewîstiya Fîrma sexsî bi rewisor nîne. Numara sazkirinê (organisationsnumret) numara kesîn(personnummer) ya tucar bi xwe ye. Tu mûçe (meaş) ji xwedî re ji Fîrmê dernakeve lê ji bo karkeran rê heye. Xwediyê Fîrma Şexsî dibe li Baca-B (B.skatt) qeydkirîbe, yanî, mirov tevli mesrefên sosyal, baca cara yekem(preliminärt) hesibandî dide. Baca-B bi tibabekî diyarkirî -mehekê erê, yekê na- tê dayin. Eger mirov baca-B kêm dabe, mirov dikare ser temam bike, eger mirov zêde, dabe, li wî serî li mirov vedigere. Sal, ji bo hesabê salane, bi tenê sala teqwîmî ye. Îmkanên dirêjkirin û kurtkirina hesabê salewextî, li gora destpêkirina kar heye. Herî zêde dirêjkirin divê 18 mehan derbas neke. Hesabên salêwextî hercar di 31/12 de xelas dibe.

Nebaşiyên vê Fîrma Şexsî, berî hertiştî xwedî bi xwe berpirsiyarê her pirsê û karûbar e. Berpirsiyarê dayina baca-B ya serrastkirî ye. Li gora Şîrketa Pardarî (aktie bolag) îmkanên bidestxistina qezencê kêmtir e.

Şîrketa Bazirganî û Qomandît

Eger ji yekî bêtir kes ku bixwazin karekî bihevre bikin, dikarin Şîrketa bazirganî (handelsbolag) yan şîrketa Qomandît (kommanditbolag) damezrînin. Di van şiklên şîrketan de, şirket xwediyê şexsîyetek hiqûqî ye. Bi zimanekî din şîrket bi xwe xwediyê maf e û berpirsiyar e - wek mirov dibêje şîrket dikare doza mafê xwe di dadgehan de û daîreyên din de bike.

Şîrketên bazirganî û qomandîr di dema ku nîvîkar biryara ticaretê bi vî awayî didin, pêk tê. Ji bo wek şîrket naskirina wê, qeydkirin ne şert e.

Nebaşiyek şîrketên bazirganî -qomandît ev e ku hevpar yek bi yên dî ve giredayî ye û berpirsiyar in. Şîrketa bazirganî û xwediyên wê yên pardare di berhev de û diber karûbarê şîrketê de mesûl in. Eger yên mal dabin şîrketê, perê xwe bixwazin û dayina peran bi derengî bikeve, yên mal şandine dikare dozê li şîrketê yan jî li pardarên wê bike. Yên mal dane wan bixwe biryar dide da kê perê xwe bixwaze. Eger karê şîrketê baş neçe tu bi xwe, bi malhebûna xwe yî derveyî şîrketê dikare deynê şîrketê bigre ser milê xwe û bide. Ji bo ku deynê şirketa te ye. Şîrketa Qomandît ne wisa ye. Kesek, yan hinkes ji pardaran dikarin bibin berpirsiyarên mahdût, di ber barê şîrketê de li gora sermiyanê xwe berpirsiyar in. Kesek yan hinkes divê bêsînor berpirsiyariyê bigrin. Li gora mezinbûna karkirina (firotina) xwe şîrketên bazirganî û qomandit wek Fîrma Şexsî bacê didin. Lê divê di baca-B de bên qeydkirin. Ji bo baca bikaranîn (moms) ê jî qeydkirn pêwîst e. Lê mirov nikare wek Fîrma Şexsî baca bikaranînê, di daxuyaniya bac (självdekeration) ê de dîyar bike.

Di şîrketên bazirganî û qomandît de sal, herweha sala teqwîmî ye.

Wergêr: Hamit Kilicaslan

SAHLSTRÖM JURIDISKA BYRÅ AB
Har öppnat motagningskontor för Dig som bor i Södertälje.
Elizabeth Fritz är bemannad på kontoret varje tisdag mellan kl.12.00 - 20.00 och varje fredag mellan kl. 9.00 - 17.00
Elisabeth Fritz talar syrianska och kan även erbjuda Dig juridik på detta språk.
Adres:
Sahlström Juridiska Byrå AB
Västmannagatan 66, 113 25 Stockholm
Tel: 08-30 54 00

Dîrok û Belge

RÊXISTINA XOYBÛNÊ Û TEVGERA AGRÎ

Zinar Soran

HEWILDANÊN KONGREYA NETEWEYÎ

Di Şerê Cîhanê yê yekem de, hinek pêşeng û endamên rêxistinên kurdan Mustefa Kemal ku li hemberî Yunaniyan bi ser ketin; terora xwe ya li ser hêz û rêxistinên ku li hemberî wan bûn, dijwartir kirin. Ji wê zilm û zordariyê, rêxistinên kurdan û pêşengên wan jî bê civîna xwe ya talî civand û gihaştin wê baweriyê ku êdî li bajarên Stanbolê û Izmirê îmkanên xebata wan nemaye. Ji ber wê jî, biryar da ku hemû endamên wan yên Navendî herdu bajaran terk

Kesên Rawestî; Jiçep, Ismaîl Heqî Şawîs, Memduh Selim Beg û Elî Seydo Goranî. Kesên Danîştî; Emîn Perîxan, Raxib Beg. Di civîna XOYBÛNê di sala 1927-ê meha Novembirê

Ji Arşîva Cemşît Heyderî

ku li Stanbolê hatibûn damezirandin, li hemberî zilm û zordariya dijmin xebatên xwe yên siyasî û rêxistinî dabûn rawestandin û derbasî welatên din bûbûn. Bi taybetî piştî hêzin Hukûmeta par neman.

Li gorî agahdariyên ku Zinar Silopî dinivîsîne: ji ber wan hoy û sedeman, **"Komela Tevgirêdana Civakî ya Kurd"** (Kürt Teşkilatt-i Ictimaiye Cemiyeti) bikin. **"Partiya Neteweyê Kurd"** (Kürt Millet Firkasi) jî, li gorî **"Komela Tevgirêdana Civakî ya Kurd"** dimeşiya. Ji xwe, **"Komela Pêşketina Kurdistanê"** (Kürdistan Teali Cemiyeti) xebata

xwe, ji binî de rawestandibû.

Yek ji wan kesên siyasî ku di wê demê de derketibû derveyî welêt, berpirsiyarekî "Partiya Netweyê Kurd" Îskender Beg bû. Îskender Beg bi navê **"Ligue Kurd"**, ji **"Konferansa Neteweyên Bindest"** (Les Natio Oprim) re ya li Belçikayê civiyabû, gelek nivîsandin şand û di wan nivîsandinan de, bahsa zilm û zordariya li ser gelê kurd û doza serxwebûn û heqê neteweyî dikir.

Piştî şikestina serhildana Şêx Said, Îskender Beg ji bo gotûbêjên li ser rewşa nû û çareserkirina pirsgirêkên li pêşiya tevgera rizgarîxwaziya neteweyî, Dr. Mehmed Şukrî Sekban, Îhsan Nûrî, Cîhat, Rasimê Wanî, Xûrşîtê Hertûşî û hinek niştîmanperwerên din yên Kurdistana Bakur dibîne. Di encamê wan hevdîtin û gotûbêjan de, nerîna civandina kongreyek giştî dikeve giraniyê. Îskender Beg di wî warî de, têkilî bi layê Şêx Said, Alî Riza re jî datîne û baweriyên wî yên ku piştgiriya kongreyek weha dike, digre. Ji dervî wan danûstendin û peywendiyan, Îskender Beg ji serokeşîrê Berazîya Mustefa Şahîn Beg û hinek serokeşîrên din yên ku pişgiriya doza Kurdistanê dikirin, soza beşdariya Kongreye bibin digre. Têkiliyên Îskender Beg, bi Ermeniyan jî re hebû. Ji xwe hîn di dema **"Peymana Sevrê"** de, ji bona hevkarî û pişgiriya doza Kurd û Ermenîyan, danûstendinên germ di nava nûnerên wan Şerîf Paşa û Nobar Paşa de, çêbûbûn.

Ji bona hemû hêz, rêxistin û kesên navdar yên welatparêz beşdarî Kongrê bikin; di nava salên 1926 û 1927- an de, xebat û hawildanek taybetî hate meşindin. Beriya kongrê gelek civînên navçeyî hate çêkirin ku wan hêz û kesên nakokî û dijîtî di nava wan de hebûn, li hev bînin. Bi kurtayî, şert û mercên pêkanîna civîna giştî, di gelek waran de dihate stewandin û niştimanperwerên kurdan bi bêaramî li benda civandina wê Kongrê bûn (1).

KONGREYA GIŞTÎ YA NETEWEYÎ Û DAMEZIRANDINA RÊXISTINA XOYBÛNÊ

Di dawiya wan têkilî, hewildan û gotûbêjan û di Îlona 1927- an de, **"Kongreya Giştî ya Neteweyî"** li bajarekî biçûk yê Lubnanê, li Bihamdunê civiya. Kongre, di bin serokatiya Dr. Şukrî Mihemed de dihate meşandin. Li gel rêxistinên kurdan, hinek serokeşîrên ji Kurdistana Tirkiyê, K. Iraqê û K. Sûriyeyê, nûnerên herêmên ku serhildan lê berdewambûn û ji hinek weletên derve jî, gelek rewşenbîr û niştimanperwerên kurdan, di kongrê de beşdar bûbûn (2).

Li gorî Vedat Şadili, hinek kesên navdar yên beşdarî Kongreya Lubnanê bûbûn ev in: Celadet Bedirxan, Kamûran Bedirxan, Mendûh Selîmê Wanî, Şahînzade Mistefa, Mutesarifê Meletê Xalit Fehmî, Fehmiyê Licê, Mêhdî (birayê Şêx Saîd), Abdulkerîmê Silêmaniyê, Haco, Emînê Ramanî, serbazê berê yê Dewleta Osmanlî Xurşîd (3).

Her çiqasî beşdariya Kongrê ne hew ji perçê Kurdistana Bakur jî bû, lê di rastiya xwe de, Kongre di giraniya pêşengiya ronakbîr û pêşengên wî perçî de, hatibû amade kirin. Teva wî awayî jî, Kongre çi di warê şikil û berfirehiya beşdariyê de û çi jî di warê biryar û encamên xwe yên siyasî de be, civîneke gelek girîng û bi serketî bû.

Di wê Kongrê de; di 5- ê Îlona 1927- an de, biryara damezirandina rêxistina siyasî û neteweyî **"Xoybûn"**, amadekirina armancên siyasî û destûra wê rêxistinê û **"Peymana (sûnda) Neteweyî "** hate girtin. Bi wî awayî; rêxistin û hêzên siyasî, rewşenbîr û niştîmanperwerên kurdan, di nava yek rêxistina siyasî û neteweyî de, beşdar dibûn.

Armanc û mercên beşdariya Xoybûnê, di **"Destûra giştî û Peymana Neteweyî"** de, weha hatiye diyar kirin:

ARMANC:

1) Bi biryara Kongreya Kurdî ya yekem, ku di 5- ê Çiriya Pêşîn de civiya, bi navê Xoybûn rêxistinek neteweyî hate damezirandin.

2) Armanca Rêxistinê; rizgarkirina Kurd û Kurdistana di bin nîrê Tirkiyê de û di nava sînorên xwezayî û neteweyî de, damezirandina dewletek serbixwe ya Kurdistanê ye.

3) Ji bo gihaştina wê armancê, Rêxistin wê hemû kurdan li dora xwe bicivîne û li ser bingeh û çarçewa berjewendiyên dualî, bi her cûr aliyan re têkiliyan dîne.

MERCÊN BEŞDARÎYÊ:

4) Her kurdê ku Peymana (sûnda) Kurdî ya neteweyî û fermanên vê destûrê bipejirîne û bicîanîna pêwîstiyên wê teahut bike, dikare beşdarî nava Rêxistina Xoybûnê bibe.

Her kesê ku gava beşdarî nava Rêxistinê bibe, divê heqekî beşdariyê bide û endametiyek mehanî qebûl bike.

5) Her kesê ku beşdarî nava Rêxistinê bibe, ji aliyê heyetek xwedî destûr ve, bi vê sûnda li jêr tê sûnd dan. Endamên wezîfedar yên Rêxistinê ku bi serê xwe dikarin bi karê rêxistinê re rabin, vê sûndê wek teahutname bi wan kesên ku wê bînin nava rêxistinê didin nivîsandin û îmze kirin.

" Ez li ser şeref û namûsa xwe û bi Xwedê sûnd dixwim, ku li kû derê dibe bila bibe û serê min jî tê de here, ez dê hemû fermanên ku ji alî kes û heyetên xwedî selahiyetdar yên Rêxistinê bên dan, eynen û herf bi herf bi cî bînim; ez dê ji binî de, dev ji bîr û baweriyên şexsî û endametiya rêxistinên ku heta niha ez endam im, berdim û ji bo bidestxistina armancên neteweyî, hew bîr û baweriyên Rêxistina Xoybûnê biparêzim.

Ez dê sir û razên ku bi giştî wek endamekî Rêxistinê û bi taybetî bi riya wezifeyên ku bê dayin, pê bihisim, eşkere nekim. Bi çi awayî dibe bila bibe, di rewşên eşkerekirina sir û razan û bicîneanîna fermanên Rêxistinê de, ez dê bi her cezayê ku li min bê birîn, razî bim û eger ferman bê dayin, ez dê bi xwe vî cezayî li ser xwe bi cî bînim." Li gorî Garo Sasunî dinivîsîne; Kongre, Komîta Navendî ya Xoybûnê hildibijêre û wê Komîtê wek **"Hukûmeta Neteweyî ya Kurdîstanê"** îlan dike. Berî ku Kongre dawî were jî, di Kongreyê de, du belavok tê amade kirin. Belavokek ji wan ji bo raya giştî bû û ya din jî, ji bona pêşkêşkirina Sosyalîst Enternasyonalê bû. Kurtayiya belavoka yekem, ji alî Garo Sasunî ve, weha hatiye nivî-

www.arsivakurd.org

sandin:

"1- Ji ber rewşa kurdên di bin despotiya sazûmaniya Tirk ku nayê tehamul kirin û pêkanîna qirkirinên berfireh û ji ber daxwaza jiyanek serbixwe û azad ya Neteweya Kurd, Kongreya yekemîn ya Kurd biryara rizgarkirina Kurdistana Tirkiyê û damezirandina dewletek serbixwe daye.

2- Kongre hêvîdare, ku Îngilîz û Hukûmeta Iraqê piştgiriya daxwaza di nava Iraqê de pêkanîna otonomiyek navçeyî ya kurd ku ji aliyê Koma Neteweyan ve hatibû pêşkêş kirin, bikin.

3- Kongre, ji bo bi dilsozî qebûl kirina penaberên kurd yên ku ji ber zordariya Tirkiyê neçar man ku koç bikin, minetdariyên xwe pêşkêşî hukûmetên Îngilîstan, Fransa, Sûriye, Iraq û Îranê dike.

4- Kongre ji her kesî re dide diyar kirin, ku ji sednsalan û vir de Kurd û Ermenî li Kurdistan û Ermenîstanê dijîn. Gava ew ji bo sexwebûna xwe dixebitin, ew hemû serdestî û girêdayinên biyanî ku bixwazin welatên wan bi xwe ve girêbidin, red dikin. Ji ber ku ew herdu welat, hew yên neteweyên Kurd û Ermeniyan ne " (4).

Li gorî destûra rêxistinê û wê belavokê jî, diyar dibe; ku rêxistina Xoybûnê wek esas û bingeh, armanca serxwebûna perçê Kurdîstana Tirkiyê dabû pêşiya xwe. Ji xwe; Rêxistina Xoybûnê jî, li gorî wê stratejiyê dest bi xebat û tekoşîna xwe kir. Li Kurdistana Bakur ji serhildana Şêx Saîd û vir de li Çapakçûrê, Farqînê, Sasûnê û Agrî, teva ku ne navendî û xwedî têkiliyên rêxistinî jî bûn, şerên herêmî li hemberî Tirkan dom dikirin. Xoybûn dixwest ku wan tifikên berxwedanê, di warê teknîkî û rêxistinî de di bin programekê bicivîne û wan hêzên jîndar ji bo gihaştina armancên neteweyî ji nû de bihûne.

DI SERHILDANA AGRÎ DE ROLA XOYBÛNÊ

Gava Xoybûn dest bi wê xebatê dikir, serhildana Agrî jî, roj bi roj gûr û geştir dibû. Îhsan Nûrî Paşa ji Iraqê direve û piştî gelek asteng û zahmetiyan, xwe digihîne Çiyayê Agrî. Piştî beşdariya Îhsan Nûrî Paşa, di warê tevgirêdan û disîplîna leşkerî de, rewşa canbêzarên kurdan gelekî baştir dibe. Di demek kin de, Îhsan Nûrî Paşa xwe bi derdora xwe dide hezkirin û dibe pêşengekî tevgera Agrî.

Hukûmeta Tiriyê, ji wê rewşê gelekî aciz dibû û xofek mezin ketibû dilê dijmin. Wan dixwest, ku berî ew tevger bêtir xurt û berfireh bibe; bi lez û bez û bi tevayî vemrîne. Loma jî, Tirkan çend caran bi hêzên giran êrîşî ser tevgera Agrî kirin. Lê di wan êrîşan de bi ser nediketin. Gava Hukûmeta Tirkiyê dîtin ku hew bi êrîşên leşkerî nikarin wê tevgerê bitefîne; di 19 ê Hezîrana 1927- an de û bi hejmara 1097-an zagonek taybetî ya sirgûnê derxist. Wê Zagonê destûr dida Hukûmetê ku **"Ji ber sedemên leşkerî, îdarî û civakî û ji navçeya Rojhilat ya awarte û wîlayeta Beyazîtê qasî 1400 kesan û malbatên wan, 80 malbatên asî û mahkûmên cezagiran koçî wîlayetên Rojava bikin"**. Herweha li gorî wê Zagonê, pêwîst bû di nava du mehan de ew kiryara bihata bi cî anîn (5).

Di 13 Îlona 1927- an de, dijmin bi 10 hezar leşker û çekên giran digre ser Agrî û di nava leşkerên dijmin û hêzên kurdan de, şerekî gelekî mezin û dijwar dest pê dike. Ew şerê mezin, heta 20 ê Îlona 1927- an dom dike. Di wî şerî de jî, canbêzarên kurdan berxwedanek hêja û mêrxasiyek mezin nîşan didin; hêzên dijmin dişkînin û leşkerên kolonyalîstan bi zerarên gelek mezin neçar dibin, ku paş de vekşin.

Piştî wê serketina mezin, pêşengên tevgera Agrî li çiyayê Agrî komcivînek mezin çêdikin. Di derheqê wê **"Komcivîna Neteweyî ya Kurd"** de, rojnamevan û nivîskar Emin Karaca weha dinivîsîne: **"Di wê civînê de hate diyar kirin, ku serxwebûn wek armanca bingehî hatiye qebûl kirin. Vatiniya birêvebirina vî şerê serxwebûnê, didin ser milên rêxistinê û balê dikşînin ser girîngiya hevkariya ku Kurd bi Ermaniya jî re bikin. Ev civîn bû wek civînek daîmî û neteweyî; bû wek parlementoya Agrî û hukûmetek neteweyî hilbijart. Du pêşengên girîng yên ji vê civînê, Îbrahîm Huskê Telli dikin berpisiyarê birêvebirina siyasî, Îhsan Nûrî paşa jî dikin fermandarê giştî yê leşkerî yê tevgera Agrî. Piştî wê komcivînê bi demekê, Tevgera li çiyayê Agrî jî beşdarî nava rêxisina Xoybûnê ku li Lubnanê hatibû damezirandin bû..."** (6).

Gava Xoybûn dibihîze, ku Îhsan Nûrî Paşa beşdarî nava serhildana Agrî bûyê; wî wek **"Nûnerê Leşkerî yê Agrî û Fermandarê Giştî yê Tevgera Neteweyî"** tayin dike. Îhsan Nûrî Paşa, li gel perwerdekirin û nûjentiya hêzên leşkerî yên neteweyî, bi îmkanên gelekî kêm dest bi weşana rojnama **"Agrî"** dike. Di wê rojnamê de, gelek nivîsên hêja li ser têkoşîn û xebata tevgera neteweyî, tê weşandin. Ji derveyî wê rojnamê; bi ser nivîsa "Agrî Agir Dibarîne" bultenekê jî diveşînin. Di wê Bultenê de, armanca Tevgera Agrî tê diyar kirin û ji bo raya giştî çêbikin, hem di nava welêt û hem jî li derveyî welêt tê belav kirin.

Çavkaniyek leşkerî ya Dewleta Tirkiyê ku bi salan di binê kilîtê de hatibû veşartind, di wê derheqê de weha dinivîsîne: **"Dema Rêxistina Xoybûn (di Îlona sala1927- an de, li Lubnanê li navendiya Bihamdun hate damezirandin û heta sala 1939- an hebûna xwe domandiye) dibihîze ku Îhsan Nûrî gihaştiye Agrî wî wek "Delegeyê Leşkerî yê Agrî û Fermandarê Giştî yê Tevgera Neteweyî" tayin dikê. Xoybûn ji bo alikariya Tevgera li Agrî texsîr nedikir: Li gel çek û cebilxaneyan, çapxaneyek kevn jî hate şandin. Bi gihaştina Makînê, bi navên "Agrî" û "Gaziya Welat" du rojname weşandin û pê propoganda tevgera xwe kirin. Ji xeyrî wê, bi sernivîsa "Agrî Agir Dibarîne" bultenek hate çap kirin û armancên serhildanê tê de weşandin. Ew bultena hem di nava welêt û hem jî li derveyî welêt hate belav kirin ku raya giştî çêbikin. Di vê navbênê de sîstemek bêtêlê jî hate ava kirin"** (7).

Vedat Şadili bi zanebûn agahdariyên ku ji wê çavkaniyê girtiye hinekî diguherîne û dixwaze bi wî awayî Tev-

www.arsivakurd.org

gera Agrî wek pêgirtiyên Îngilîzan nîşan bide (8). Lê di rastiya xwe de, Tevgera Agrî di wê demê de ne xwediyê tu makinên çapxanê bûn û ji bo wê yekê jî rojnameya "Agrî" bi destan dihate nivîsandin. Îhsan Nûrî Paşa di bîranînên xwe de, bahsa derxistina rojnameya **"Gaziya Welat"** nakê; lê gava bahsa rojnameya **"Agrî"** dike, weha dibê: **"Min li Agrî rojnameyek bi navê Agrî bi zimanê kurdî derdixist. Ji bona vê rojnamê kaxez bi qederê pêwîst nebû, ji ber vê kêm derdiket. Çûn çapxane jî nebû bi dest nivîsî, hinek jî bi jelatînî ku li Agrî kelandibûn, sar kiribûn, min li ser wî çap dikir"** (9).

Gava Îhsan Nûrî Paşa bahsa taktîka şerê Agrî jî dike, xweş diyar dibe ku peywendî û hevîyên wan ji bo alîkariyê ji dewletên din tunebûn. Herweha hesab û planên xwe li ser qewt û canbêzariya xelkê xwe kiribûn: **"Qomandarê Kurd, ji hîç cî û navçeyê hêviya yarmetî û pêşkêş nebû, sîlah nedidît erdên dinê bigire, cepheyek fireh ê şer veke. Dizanîbû ku li pêşiya top û firoke û tank ên ordiyên meşqdîtî yên tirk bi tifing, ew jî gerek e ji destên neyar fişengên win bigirin, domanîn hêsa nîne. Ew baş dizanîbû ku çiyayê Agrî bi dest ve bigre, biparêze, bi hoy têkoşerên kurd û bi saya xwe bextkirina niştîmanî ya kurdan hêzên dewleta tirk li navçeyên Kurdistanê berebere biwestîne, ji beyn bibe û bi vê taktîkê nalîna hejaran û hest û îradeya qayim a neteweyê kurd ji bona bidestxistina azadiya neteweyetî û mirovatî bi guhê alemiya cihanê de, nifûza siyasî û aboriya Tirkan bi lerzexe. Ev bizotina taktîk li layê navenda Xoybûn pesend kiribûn"** (10).

Dema hêzên kolonyalîst yên Tirkan dîtin ku bi şer û zordariya leşkerî tenê nikarin tevgera Kurdî rawestînin; vê carê jî xwestin bi hinek fen û fûtan, pêşengên Tevgera Agrî bixapînin. Di nava Gulana 1928- an de, delegasiyonek ji 12 parlemeterê Tirkiyê, Waliyê Karakilîsê û Fermandarê Liqê (tumena) 28- an pêkhatî, pêşneyara hevdîtinê ji pêşengên Agrî re tînin. Îhsan Nûrî Paşa bi 60 siwariyên xwe ve diçin civanê hevdîtinê. Hêviya Tirkan ew bû, ku bi hinek sozên taybetî û efa giştî canbêzarên Kurdan dev ji têkoşîna xwe berdin. Lê ew plan û lîstikên dijmin, Îhsan Nûrî Paşa nexapand; wî di bersîva xwe de, carek din da diyar kirin ku heta leşkerên Tirkiyê ji Kurdistanê paqij nekin û serxwebûna Kurdistanê bi dest nexînin, dê têkoşna wan jî berdewam be...

Agrî, êdî weke wîlayetek Kurdistana serbixwe dihate îdare kirin. Îhsan Nûrî Paşa di warê birêvebirina giştî û leşkerî de, hûnandinek nû û taybetî pêk anîbû. Rêxistina Xoybûnê jî, serekeşîrê Celalîyan Brahîmê Huskê Tellî bi payeya paşatiyê kiribû Waliyê Wîlayeta Agrî. Ji bo hinek memûrê din jî, ew kesên li jêrîn hatibûn wezîfedar kirin:

Fermandarê Cendirma yê Wîlayeta Agrî: Tamir Exa, Qaymiqamê qeza Korhanê: Mele Husên Efendî, Gerînendeyê (midûrê) nahiya Botî: Brahîm Axa, Gerînendeyê nahiya Ortîlî: Hesen Efendî, Gerînendeyê nahiya Korî: Mûsa Berkilî Axa, Qaymiqamê qeza Koaxanê: Omer Axa (11).

Ji bona tefandina Tevgera Agrî, Dewleta Tirkiyê gelek caran bi leşkerên giran û bi hovîtiyek mezin erîşî ser canbêzarên kurdan kir. Lê gava kolonyalîstên Tirk di wan şeran de, tu serketinên girîng bi dest nexistin, hewceyî alîkariya kolonyalîstên Îranê bûn. Bi navê **"serastkirina sînor"** perçakî erdê Wîlayeta Wanê ji Îranê re hiştin; Li hemberî wî tiştî jî, alîkariya Îranê girtin û bi wî awayî têkiliyên qahremanên Agrî, ji her alî de hate birîn. Teva ku têkoşrên kurdan bi heftan tehamulî birçîbûnê kirin jî, şert û mercan domandina şer bê îmkan bûbû. Ji bona malbat û zarokên birçî û perîşan ji mirinê xelas bikin; têkoşerên Kurdan neçar man, ku dev ji Agrî berdin û îltîcayî erdên Hukûmeta Îranê bikin (12).

Di wî warî de, Îhsan Nûrî Paşa di bîranînê xwe de weha dibê:

"Dewleta Tirkiyeyê gelek caran bi hêz û qewta xwe hewil da ku Rizgarîxwazên Kurdan ji Agiriyê derxînin û şoreşa Kurdistanê bitefîne. Gava bi ser neket, muhatacî alîkariya derve bû... Dewleta Tirkiyeyê, xebat û hewildanên xwe yên siyasî û dîplomatî zêdetir kiribû û dostê xwe yê berê, Dewleta Rûs bi derew û propagandayên şaş kişandibû aliyê xwe. Hevdîtinên di nava Wezareta derve ya Ankarayê Balyozxana Îranê yên di derheqê Agrî de, di zerara Kurdan de dom dikir."

"Yekitiya Sovyetan, gelek leşker li ser sînorên Agrî û Îranê bi cî kiribû. Dewleta Îranê jî, li navçeya Makoyê îdara awarteyî dimeşand..." (13).

"Komunîst Partiya Tirkiyê" jî, li dijî tevgera rizgarîxwazî ya Agrî, çi ji dest dihat texsîr nedikir û di wî warî de nedixwest ku ji Burjuvaziyên xwe yên nîjadperest û kolonyalîst kêm bimîne:

"Ji ber ku di warê aborî de, Wîlayeta Rojhilatê (devê wan nedigeriya, ku bibêjin Kurdistan. M.P.) paş de maye û senayî hema-hema tuneye, em dizanin ku feqîrên kurdan her gav di bin tesîra xelîfeparêzî, paşverûtiyê û emperyalîzmê de mane. Îro jî feqîrên Kurdan, li dijî berjewendiyên (menfaetên) xwe rola maşa paşverûyan dilîzin..." (14).

"Kominîst Partiya Tirkiyê" wan nerînên xwe yên şovenîst wek rapor pêşkêşî **Komunîst Enternasyonalê** jî dikir û dixwast ku wê tevgera neteweyî, paşverû nîşan bide û bi her awayî wê tenê bihêle. Ji xwe gava mirov li nerînên Komunist Enternasyonalê jî dinerê; bi hêsanî tê dîtin, ku bîrûbaweriyên "Partiya Komunîst ya Tirkiyê" û "Komunîst Enternasyonalê" di wî warî de hevdu digrin: **"Ew serhildanên li Tirkiyê,Îranê û li bakurê Iraqê li navçeya Musilê ku bi mêldariya şîara "Azadiya Kurdistanê" tê xuyanê kirin, ji aliyê îngilîzan tê pêş de ajotin, çekdar kirin û fînanse kirin. Armanc; di navbêna Tirkiyê, Îranê, Iraqê û Yekitiya Sovyetan de dewletek tampon ku bi her awayî di bin destên îngilîzan damezirînin û wê li hemberî Yekitiya Sovyetan wek navendiyek leşkerî bi kar bînin"** (15).

Piştî şikestina Tevgera Agrî jî, rêxistina Xoybûn hinek çalakî û xebatên xwe da domandin. Lê her ku diçû, ji wê

www.arsivakurdi.org

qewt û hêza xwe ya berê diket. Nakokiyên di nava pêşengên Xoybûnê ku ji malbatên mezin û navdar dihatin, roj bi roj dijwartir dibûn. Ji xwe pêşengiya Xoybûnê ji destpêkê de, di giraniya derebeg, xwedîerd û aristokratên kurda de bû û piştî demekê nakokîyên mezinatiyê di nava wan de, ji nû de dest pê kiribûn. Weke tê zanîn di wan rêxistinê kurdan ku di destpêka salên 1900-an de û li Stenbolê hatibûn damezirandin jî; berberî û nakokiyên weha di nava malbatên navdar û derebegan de derketibûn. Di dema dawî de, Xoybûn êdî ji rêxistiniyek bi rêk û pêk wêdetir, weke hawêreke siyasî mabû.

Di derheqê rewşa talî ya rêxistina Xoybûnê çavkaniyên ji hev cihê hene. Li gorî agahdariyê Ekrem Cemil Paşa dide; **"Di sala 1946- an de, Komara Mehabadê tê damezirandin. Weke hemû rêxistinên kurdan rêxistina Xoybûn jî, îltihakî Komara Mehabadê dike"** (16).

Lê agahdariyên ku Zinar Silopî (Kadrî Cemil Paşa) dide, cihê ne: **"Piştî Şerê Cîhanê yê duyemîn ku Dinya xistibû nava xwe, heta ku guherandinên di rewşa siyasî ya dewletan û îhtimala guherandina nexşa dinyê zelal bibe, Xoybûn xebatên xwe da rawestandin. Di dawiya şer de, armanca rêxistina Xoybûnê êdî ne wek ya berê ku perçên Kurdistanê yê di bin destê Hukûmeta Tirkiyê de rizgar bike; îhtimal û daxwaza hemû perçên Kurdistanê bikin yek û ji bin destên biyaniyan derxînin hebû..."** (17). Li gorî wê çavkaniya leşkerî ya Dewleta Tirkiyê ku me li jor nivîsîbû jî: **"Xoybûn hebûna xwe heta sala 1939- an domandiye"**.

Dîsa li gorî agahdariyên Zinar Silopî dide; ew di 21- ê Îlona 1946- an de, li ser navê kurdên Sûriyê û wek nûnerê **"Partiya Demokrat ya Kurdên Sûriyê"** daxwaz û nerînên xwe bi nameyekê pêşkêşî Qadî Mihemed dike. Herweha Zinar Silopî di nameya ku pêşkêşî Konsulosê Tebrîzê yê Yekitiya Sovyetan dike, xwe wek nûnerê **"Partiya Demokrat ya Sûriye û Tirkiyê"** nîşan dide. Lê gava ew bahsa çûna xwe ya Mehabadê dike; li ser rewşa rêxistina Xoybûnê tu agahdariyê nade (18).

Ji derveyî agahdariyên ku Zinar Silopî diyar dike; ez bi xwe li tu çavkanî û dokumentên din rast nehatim, ku di wê demê de "Partiya Demokrat ya Kurdên Sûriyê û Tirkiyê" hatiye/ hatine damezirandin. Qasî ku ez dizanim; di wê demê de bi wî navî ne li Kurdistana Sûriyê û ne jî li Kurdistana Tirkiyê tu rêxistin nehatinin ava kirin. Lê dibe ku hinek ronakbîr û kadirên kurdan, di bin tesîra damezirandinên Partiya Demokrat ya Kurdistana Îranê û Kurdistana Iraqê û Komara Mehabadê de mabin û xwestibin li wan perçên din jî, "Pariya Demokrat ya Kurdistanê" damezirînin. Heger tiştekî weha hebe jî; ew di nava derdorek pir teng de maye û wek rêxistin cî negirtiye. Ji xwe; di derheqê program, destûr û jiyana rêxistiniya wê ya jî wan partiyan de, Zinar Silopî bi xwe jî, tu agahdarî nedaye. Li ser rewşa wê demê, Dr. Heinz Gstrein jî weha dinvîsîne: **"Gava Fransiyan di sala 1946- an de Sûriye bi tevayî vala kirin, kurd bê hazirî bûn û rêxistinên wan yên siyasî tunebûn..."** (19).

Têbînî

(1) Ji bo dirêjaya vê bahsê binere: Zinar Silopî, Doza Kurdistan, rp: 104-105, Öz- Ge Yayınları.

(2) Ji bo vê bahsê binere: Zinar Silopî, b.n.d, rp: 105.

Garo Sasuni, Kurt Ulusal Hareketleri ve Ermeni- Kurt ilşkileri, rp: 184.

Sosyalizm ve toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 6, rp:1913.

Ekrem Cemil Paşa, Muhtasar Hayatim, rp: 67, Weşanên Enstîtuya Kurd li Bruksel.

Emin Karaca, Ari Eteklerindeki Ateş "Bir Kürt Ayaklanmasinin Anatomisi", rp: 14, Alan Yayinlari.

Dr. Vet. M. Nuri Dersimî, Kürdistan Tarihinde Dersim, rp:253- 255, Ani Matbbasi, Halep.

Dr. Abdurehman Qasimlo, Kurdistan û Kurd, rp:62- 63, Weşanên Jîna Nû.

(3) Vedat Şadili, Türkiyede Kürtçülük Hareketleri ve isyanlar, rp: 167, Kon Yayinlari, Ankara 1980.

(4) Binere: Garo Sasuni, b.n.d. rp: 184.

(5) Binere: Alpay Karacali, Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmalar, rp:61, Cem Yayinleri.

(6) Binere: Emin Karaca, b.n.d. rp: 18.

Martin van Bruinessen, Aa, Şeyh ve Devlet, rp:360. Öz-Ge Yayinlari.

(7) Binere: Faik Bulut, Dewletin Gözüyle Türkiye'de Kürt isyanlari, rp: 79- 80, Yön Yayincilik.

(8) Binere: Vedat Şadili, b.n.d. rp: 128.

(9) Binere: Bîranînên Îhsan Nûrî Paşa, Kovara Hêvî, hejmar: 5 rp:25.

(10) Binere: Bîranînên Îhsan Nûrî Paşa, Kovara Hêvî, hejmar:4, rp:16.

(11) Binere: Zinar Silopî, b.n.d. rp: 113.

(12) Binere: Zinar Silopî, b.n.d. rp: 116- 117.

(13) Ji bîranînê Îhsan Nûrî Paşa, Emin Karaca, b.n.d. rp: 107-109.

(14) Ji çavkaniya organa Komunîst Partiya Tirkiyê, Kizil Istanbul, Emin Karaca, b.n.d. rp:134.

(15) Ji çavkaniya "Internasiyonale Presse Korrepndenz", Emin Karaca, b.n.d. rp: 144.

(16) Binere: Ekrem Cemîl Paşa, Muhtesar Hayatim, rp: 80.

(17) Binere: Zinar Silopî, b.n.d. rp:161.

(18) Ji bo dirêjaya vê bahsê binere: Zinar Silopî, b.n.d. rp: 176-182.

(19) Binere: Dr. Heinz Gstrein, Avukatsiz Halk Kürtler, rp:40.

***

www.arsivakurdi.org

LÊKOLÎNÊN LI SER ZIMAN IHTÎMAMEK MEZIN DIXWAZIN

Mustafa Aydogan

Di dinyayê de gelek ziman nêzîkî hev in. Di darên zimanan de, her zimanek, guliyekî darê pêk tîne û xwedî merivantiyekê ye. Yanî ew zimanên ku merivantî di navbeyna wan de hene û di guliyên eynî darê de cîh distînin, li gor zimannasan ji yek kokê tên û hemû zimanên di wê darê de jî, ji wê kokê zêde bûnin. Ev têkilî di warê zimannasiyê de, bi navê grûba ziman tê nas kirin. Yanî ew zimanên ku di eynî darê de cîh distînin, di yek grûbê de tên hesab kirin. Bi sîstemên danberhevê (muqayesekirinê), mirov dikare şibandin û neşibandina zimanan bide xuya kirin. Di danberhev (muqayesekirin) an jî di klasîfîkasyona zimanan de, sîstemên ku mirov bikar tîne divê bên diyar kirin. Mirov li gor çi dikare du zimanên cîhê bide ber hev? Du sîstemên ku di warê muqayesekirina zimanan de tên bikar anîn, henin. Yek ji wan **klasîfîkasyona genetîk** e û ya din jî, **klasîfîkasyona tîpolojîk** e. Di klasîfîkasyona genetîk de, li ser, ziman bi çi awayî merivên hevin û kîjan ziman dikare ji yek kokê û ji yek zimanî hatibin, tête rawestan. Klasîfîkasyona tîpolojîk jî, li gor şibandin û wekheviya di warê avahiya (struktura) zimanan tête kirin. Yanî li vê derê, li ser şibandinên di warê deng, bêje û hevokan tête rawestan. Ji şibandina avahiya hevokan, têkiliyên **navdêr, lêker û obje** tên fahmkirin. Zimannas di vî warî de li ser sê şiklên avahiya hevokan radiwestin; (Ev di halê normal de weha ye) 1- **Navdêr - Lêker - Obje** (NLO) 2- **Lêker - Navdêr - Obje** (LNO) 3- **Navdêr - Obje - Lêker** (NOL). Di warê şibandina ji aliyê hevokan ve, pîvanên danberhevê (muqayesekirinê) bi xetên stûr ev in. Mirov dikare hîn kûrtir bi vê meselê ve dakeve. Lê ev nivîs, ne nivîsek ku mijarê wê muqayesekirina zimanan e û ev kar jî pisporiyek bi serê xwe ye. Daxuyaniyên li jor jî, ji bo alîkariya nîşandana hinek çewtîtiyên di nivîsa, ku navê wê " Têkiliyên kurdî û swêdî " de hene, hatin kirin. Ev nivîs, di hejmara Berbangê ya 79-80 yî de hatibû weşandin.

Amed Tîgrîs di wê nivîsê de, armanca xwe weha dide xuya kirin: " **Ez dixwazim di vê nivîsara xwe de, bi tenê ji alîyê bêjan ve nêzîkbûna zimanê kurdî û swêdî nîşan bidim.**" Ji aliyê bêjeyan ve nêzîkbûna du zimanan... Ji vêya çi dikare bête fahmkirin? Ji ber ku mirov nizane gelo A. Tîgrîs dixwaze bide xuyakirin, ku kokên wan bêjeyan yek in, an di warê bilêvkirinê (telafûzê) de dişibin hev, an jî maneyên wan yek in. Ji vana yek jî ne diyar e. Ger armanc, hinek bêjeyên hevbeş (muşterek) bin, ji bo vêya tenê, ne hewce ye ku herdu ziman di grûbekê de cîh bistînin. Sedemên hebûna bêjeyên muşterek, gelek caran dikarin di têkilî û nêzîkbûna di warê kulturî de veşartî bin. Wek nimûne; di Fînî û Swêdî de jî, gelek bêje yên muşterek hene û ev tu car nikare bibe pîvana yekgrûbiya herdu zimanan.

Ger armanca nivîsê, di warê bilêvkirinê (telafûzê) de, diyarkirina şibandina bêjeyan be, mirov wê demê dikare bipirse: Gelo te ji bo çi hinek bêje yên Erebî wek bêje yên Kurdî nîşan dane û ew li ser navê Kurdî, bi yên swêdî re muqayese kirine? Wek **silim, made, seyr...**

Mirov dikare vêya jî bipirse: Gelo ew bêjeyên ku te bi Swêdî nivîsandine, ma bi rastî, di Swêdî de weha tên nivîsandin? Tu bawer dike ku ew bêjeyên Kurdî yên li hember wan hatine nivîsandin, mana wan didin?

Nivîsên di warê ziman de, hertim bala min dikşînin. Ez dikarim bi kurtî bêjim ku ez jî yek ji wan xwendevanên quncika zimên im. Ez li ser nivîsa A. Tîgrîs jî, ji ber vê yekê sekinîm. Di nivîsê de têtê gotin ku "**Ji bo amadekirina vê lîsteya ha, min alîkarî ji gelek swêdî û kurdan girt.**" Dema ku ez li vêya rast hatim, min xwe li xwendina nivîsê bêtir şidand. Ji ber ku min got

qey ku lêkolînek bi alîkariya kesên ji herdu welatane hatibe kirin, dê bi rêk û pêktir be. Lê dema ku ez li van çewtîtiyên ku li jêr tên xuya kirin, rast hatim, min rahişt pênûsa xwe û berê wê da kaxezê.

Berî ku ez dest bi nivîsandina xwe bikim, ji bo ku neheqî li A. Tîgrîs nebe, min ji ew kesên, ku di warê mîzanpajkirina Berbangê de dixebitin, pirsî: Gelo dibe ku A. Tîgrîs nivîsa xwe bê şaşî teslîmî wan kiribe û wan jî di pêvajoya mîzanpajkirinê de ev çewtîtî kiribin. Lê bersiva wan weha bû: " **Amed Tîgrîs nivîsa xwe, bi xwe mîzanpaj kiriye. Ji ber vê yekê, çewtîtiyên ku di nivîsa wî de hene, yên wî bi xwe ne.**"

Ez naxwazim li ser hemû bêjeyan rawestim. Lê ez dê li ser hinek bêjeyên, ku çewtîtî bi awakî pirr eşkere tê de xuya ne, rawestim.

1- " **bönde : gundî** "

Di Swêdî de bêjeya "bönde" tuneye. Ger qesda A. Tîgrîs, bêjeya "gundî" be, mana wê jî, di Swêdî de "bonde" ye, lê ne "bönde" ye. Ev bêje di halê piranî (plural) de jî nabe "bönde", lê dibe "bönder". Lê bi qasî ku min ji nivîsa A. Tîgrîs fahm kir, qesda wî di vir de, ji xwe ne piraniya bêjeya "bonde" ye.

2- " **burste : firçe** "

Ger mebest bêjeya "firçe" be, divê li hember wê bi Swêdî bêjeya "borste" bihata nivîsandin.

3- " **beredd : ber** "

Bi Swêdî bêjeya "beredd" rengdêreke û mana wê jî, bi Kurdî "amade" ye. Min bi xwe, tu têkili di navbeyna "ber" a Kurdî û "beredd" a Swêdî de nedît.

4- " **beredvid : li ber** "

Ji xwe, min bêjeya "beredvid" di tu ferhengên swêdî de nedît. Gelo qesda A. Tîgrîs, ne bêjeya "bredvid" be?

5- " **dag (dan) : dan(nîvroj)** "

Mana bêjeya "dag" bi swêdî:

a- roj

b- tarix û roj, roj, 24 saet

c- roj, dem, çax

Bi swêdî "dan" jî, telafuza bêjeya "dagen" e. Yanî di zimanê axaftinê de kurtkirina awayê (forma) bêjeya "dag" ya (bestämd) binavkirî ye. Lê çi têkiliya wê û "dan(nîvroj)" bi hevdu re heye? Yek ji wan maneyên "dan" a Kurdî, bi Swêdî: måltid; "tillfälle där man äter mat" (Ferhenga Swêdî-Kurdî). "När man sitter och äter" (Bonniers svenska ordbok). Mana wê ya din jî, wexteke xuya ye; wek danê êvarî, danê sibehê, danê esir, danê nîvroj, danê bêriyê û hwd. Nîvroj, bi swêdî mana bêjeya "middag" dide. Lê "middag" ne tenê "nîvroj" e. Ji ber ku maneyeka wê ya din heye, ew jî, bi Kurdî "şîv" e. Ger mirov li hember "dag(dan)", bi Kurdî "dan (nîvroj)" binivîse, wergerandina wê dê gelek zehmet bibe. Gelo mirov peyva " nationaldag" ya bi Swêdî, çawa dikare wergerîne Kurdî? Ma mirov dikare bêje "danê neteweyî" an jî "nîvroja neteweyî"? Bi Kurdî "dan" ne roj e, lê wextekî muayen yê rojê ye. "Dan" tenê ne nivroj e jî, lê danê nîvroj jî heye. Gelo dema ku mirov bêje, ku "ez danekî diçim dibistanê û danê din jî, li pirtûkxaneyekê kar dikim", li gor nivîsa A. Tîgrîs, dê çi bête fahm kirin?

6- " **bor : war, cîh** "

Bejeya "bor", halê dema niha ya lêkera " att bo " ye. Mana wê bi kurdî dikare weha bête nivîsandin; lê jîn, lê man, lê rûniştin, lê hewirîn (svensk-kurdiskt lexikon). Di kurdî de hem bêjeya "cîh" û hem jî bêjeya "war" navdêr in, ne lêker in. Hem ji aliyê mane û hem jî ji aliyê curên bêjeyan ve, " bor : war, cîh" ne di cîh de ye.

7- " **dima : duman** "

Min bêjeya "dima" di tu ferhengan de nedît. Ger em weha bihesibînin, ku A. Tîgrîs dema ev bêje nivîsiye, tîpa "m" ji bîr kiribe jî, çewtîtî nayê rastkirin. Mirov nivîsandinê rast bike û bi awayê "dimma" binivîsîne jî, çewtîtiya di warê maneya bêjeyê de, dê her bimîne. Ji ber ku maneya bêjeya "dimma" ne Duman" e, lê "mij" e. Ji xwe "duman" jî weha nayê nivîsandin, divê "dûman" bihata nivîsandin. Maneya bêjeya "dûman" bi swêdî "rök" e.

8- " **då : do** "

Mana bêjeya "då", hem di halê "hoker (adverb)" û hem jî di halê "gihanek (konjunktion)" de, hema hema di hemû ferhengên Swêdî de, wekhev hatibû nivîsandin. Ji ber vê yekê jî min ya ku di ferhenga "Swêdî-Kurdî" de hebû, hilbijart.

då[hoker]

1-den gången vid det tillfället: **Hingê(hînga), wê gavê**,(çax, wext, zeman, dem,car)

2-i så fall, alltså: **Madem wilo ye, vêca, îcar (îca, îja), vêga**

då[gihanek]:

när, sedan : **gava ku, dema ku, çaxa ku, wexta ku, zemanê ku, roja ku**

Bêjeya "do" ya bi Kurdî, bi Swêdî tê mana "igår". Ev bêje ji alî cureyên bêjeyan jî, hoker(adverb) e. Bêjeya "igår" tê mana: "dagen före idag: do, duh, duhî". Ger mirov "då" ya Swêdî, wek "do" ya Kurdî bihesibîne, wê çaxê divê vê hevoka "Då jag kom hem var dörren stängd." weha bête wergerandin: "Do ez hatim malê, derî girtî bû". Lê ev hevoka Kurdî, tu carî mana vê hevoka bi swêdî daye, nade. Ji ber ku, ew bi Kurdî, tê mana " Dema ku ez hatim malê, derî girtî bû".

9- " **gnidig : geni(pîs)** "

Hevmaneyên (synonymên) bêjeya gnidig; "snål", "knusslig" û hwd in. Bêjeya ku li hember wê hatiye nivîsandin, yanî "geni" çewt hatiye nivîsandin. Rastiya wê "genî" ye. Ger rast bihata nivîsandin jî, ji alî maneya xwe de, divê li hember "gnidig" nehata nivîsandin. Ji ber ku, "gnidig" tê maneya "çavteng, çikûz û hwd".

10 - " **hika : hîqik** "

Ez bawerim, ku A. Tîgrîs di vir de jî, xwestiye bêjeya "hicka" binivîse. Ji ber ku gotina "hika" di Swêdî de tuneye. Lê ez hêvî dikim ku ev jî ji " hik tutmak" a Tirkî nehatibe.

11- " **käller : kîler** "

Min bêjeya "källare" di ferhengan de dît. Lê ez li şopa "käller" jî rast nehatim. Ez bawerim ku qesda A. Tîgrîs di vir de bêjeya "källare" ye.

12- " **kunna : kan** "

Ji xwe min ji vêya tu tiştek fahm ne kir. Ger mebest bi "kan" a, ku li hember "kunna" hatiye nivîsandin, maneya wê ya kurdî be, "kunna" di halê mastar de ye û ji ber vê yekê jî, divê "karîn" bihata nivîsandin. Lê li hinek deveran "kanîn" jî tê bikar anîn.

www.arsivakurd.org

13- " **leopar : keftar** "

Nivîsandina "leopar" çewt e. Divê "**leopard**" bête nivîsandin. Lê ez jî meraq dikim, ku bê, "leopard" ji kîjan alî dişibe bêjeya "keftar".

14- " **mage : made** "

Ji xwe bêjeya "made" bi erebî ye û ne hewceye, ku ez li ser zêde rawestim.

15- " **moder : muder** "

Li hember "moder" a Swêdî, di zimanê kevn de bêjeyek heye û di Farisî de hîn jî tête bikar anîn. Ew bêje ne "muder" e, lê "mader" e.

16- " **myau : miaw** "

Min di Swêdî "myau" ne dît. Lê "miau" an jî "mjau" hene. Bi Ingilîzî "miaou" an jî "miaow" tê gotin. Ez di ferhengan de, ji "miau" bêtir, li "att jama" rast hatim. Ew jî tê mana " att säga miau". Ji xwe bêjeya ku bi Kurdî hatiye nivîsandin, yanî "miau" jî, çewt e. Ji ber ku di vê bêjeya Kurdî de, dengê sêyem "y" ye û di vir de nehatiye nivîsandin. Ji aliyê din jî gotina "miyaw", dengekî xwezayî ye û ji terefê pisîkan tê derxistin. Ez bawer im, pisîkên her welatî (ji dervayî hinek wariyantan) dengên weha derdixin. Ev deng ne tenê ji terefê pisîkên ku li Kurdistanê û li Swêdê dijîn, tê derxistin. Tevli ku hinek wariyantên wan hene, reyandina "kûçikan" jî, li her welatî dişibin hevdu. Ev dengên ku heywan derdixin, divê di danberheva zimanan de nê bikar anîn. Gelo pisîk û kûçikên li Japonyayê dengekî din derdixin? Di zimannasiyê de ji vêya re **onomatopoeia** (Fransî vê bêjeyê weha dinivîse; "onomatope'e", di Swêdî de jî bi vî awayî bicîh bêye "onomatopoesi: ljudhärmning") tê gotin. Yani deng teqlîdkirin... Nimûneyên di vî warî de pirr in.

17- " **näpp : nikil** "

Berî rastîtî û çewtîtiya wê, ez dikarim bêjim, ku ev bêje jî wek gelek bêjeyên din, di ferhengan de tunebû. Ger qesda A. Tîgrîs "nikil" be, swêdiya wê ne "näpp" e, lê "näbb" e.

18- "**nor : jor** "

Ez dixwazim maneya bêjeya "nor" di ferhengên Swêdî de çawa hatibe nivîsandin weha binivîsim. "**Nor: trångt sund**" (Stora ordlistan -Bergvallsordlista, Bonniers svenska ordbok). "**Nor: Smalt vatten mellan större vatten [drag]**" (svenska Akademiens Ordlista). Ji her sê ferhengan jî, maneya "**nor**" ne wek "jor" tête fahm kirin. "**Nor**" **dikare bête maneya, tengavek zirav an tengavek [teng].**

19- " **nagel : neynik** "

Neynik, "eyne" ye an jî "eynik" e. Lê "nagel" tê maneya "neynûk" an jî "nenûk". Lê min gotina "neynik" di mana "nagel" de nebihîstiye.

20- " **pis : pîs** "

Min bêjeya "pis" jî di ferhengan de nedît. Lê dibe ku mebesta A. Tîgrîs, bêjeya bi Swêdi "piss" be. Lê maneya wê jî bi Kurdî "mîz" e.

21- " **ris : rîs** "

Li hember bêjeya "ris" di Kurdî de birinc tê bikar anîn û gotina "riz" jî di nav gel de heye. Di Farisî û Fransî de jî heye. Lê "riz" tiştek e û "rîs" tiştekî din e. Wekî din jî, bêjeya "rîs" di Kurdî de xwedî maneyek din e. Mana bêjeya "rîs" bi Kurdî; "hiriya ku hatiye ristin" e. Ez bawerim, tu kesê ku "qazaxê rîs", "gorên rîs" û hwd ne bihîstibe tune ye.

22- " **staii : stewl** "

Ez hîn jî di swêdî de, li bêjeya "staii" digerim. Min bêjeya "stewl" di ferhenga Alî Seydo Alî Gewranî de, wek hevmaneya bêjeya "tewle" dît. Di zimanê erebî de, li hember vê bêjeyê, peyva "istebl" hatiye nivîsandin. Ev bêje bi ingilîzî jî, "stable" tê nivîsandin û bi awayê ['steibl] tête xwendin û bi latînî jî, "stabulm" e. Lê ez hîn jî, li bêjeya , ku bi swêdî "staii" ye, digerim. Min li hember bêjeya "stewl" ya kurdî, di ferhengên swêdî de, bêjeya "stall" dît. Di ferhenga tirkî de, di vê manê de, peyva "tavla" heye. Lê li gor ferhengê ev bêje, ji bêjeya erebî "tavîle" (ji ber ku di tirkî de dengê "w" tuneye tavîle hatiye nivîsandin) hatiye. Van mînakanan bi hevre, niktepirsekê di warê kurdîbûna peyva "stewl ya jî tewle" çê dike.

23- " **stja : şer** "

Min "stja" li tu deveran nedît. Lê ger min bidiya jî, dê niqtepirsa di vî warî de ji ortê raneba. Gelo ji dervayî dengê "ş" ji alî dengan ve çi nêzîkbûna wan heye.

24- " **skämst : şerm** "

Ez li "skämst" jî rast nehatim. Ger qesda A. Tîgrîs, "skämts" be, ew jî, bi swêdî supinuma "att skämmas" e û bi alîkariya lêkera "att ha" dema perfekt pê tê çêkirin. Mana wê, fedî kirin, şerm kirin e. Bêjeya "şerm" navdêr e. Lê "skämts" ne navdêr e û supinuma lêkerekî ye. Ji ber vê yekê, şiklê ku A. Tîgrîs nivîsandiye, yanî " skämst : şerm " hem ji alî nivîsandinê û hem jî, ji alî cureyên bêjeyan ve çewt e.

25- " **stege : silim** "

Bêjeya "silim" bêjeyek erebî ye û li ser navê kurdî di muqayesekirinê de, nikare bête bikar anîn.

26- a) " **tubak : tutin** "

b) " **turstig : tîh** "

Hem "tubak" û hem jî "turstig" çewt hatine nivîsandin. Divê ji bedêla "tubak", " tobak" û ji bedêla "turstig" jî, "törstig" bihata nivîsandin.

27- " **är : e (lêkera kurdî)** "

Yek ji wan maneyên "är" bi kurdî "e" ye. Ev rast e. Lê maneya "är" ne tenê "e" ye. Ji ber ku, di swêdi de, "är" ji bo hemû kesan dikare bête bikar anîn. Yanî ji bo şexsan naye tewandin. Lê mirov nikare "e" ya kurdî, ji bo hemû kesan bikar bîne. Di kurdî de "e" ji bo şexsan têtе tewandin. Li hember "är" a swêdî divê weha bihata nivîsandin: im/me, î/yî, e/ye, in/ne.

Ji bo danberheva bêjeyên di herdu zimanan de, bi rastî, gelek bêjeyên, ku hewcedariya munaqeak weha ne dikirin hene. Ez pirr meraq dikim, ku gelo heval A. Tîgrîs ji bo çi ew mînakanan ne hilbijartine?

Hinek şaşîyên di nivîsa A. Tîgrîs de pirr berbiçav in. Lê hinek şaşî jî, li gor baweriya min, ji bê diqetiyê tên. Wek min li jor jî diyar kir; nivîsên weha, diqetî û cidiyetek gelek mezin dixwazin.

Ez weha bawer im, ku ger heval A. Tîgrîs jî, carek din li nivîsa xwe binihêre, dê van çewtîtiyan ferq bike. Min hemû çewtîtiyên ku di nivîsê de hene, ne nivîsand û ez li hemûyan jî negeriyam. Min hew ji bo balkişandinê, hinek ji wan hilbijartin.

www.arsivakurdi.org

HINEK DÎTIN LI SER YEKBÛNA ZIMANÊ KURDÎ

Umer Şêxmûs

Welê diyare ko pirsa yekgirtina zimanê Kurdî û zaravên (dialektên) wênî cûda (Kurmancî, Soranî, Hewramî, Zaza û htd.) her 15-20 salan ser hildide. Car carina ev dan û standin bi rengekî zanistî û obcektîv (1) tê behs kirin û hinek caran pir bi rengekî hissî tê pêşkeşkirin.

Ez bi xwe ne merivekî zimanzanim bi rengekî zanistî), jî ber wê ya, ez wî mafî nadim e xwe ko li ser pirsên zimanzanînê binivîsim. Lê ji ber ko ev pirs hêdî hêdî ber bi wê ve diçe ko bibe pirsekî siyasî giring û rengekî teqîn bi xwe ve digre, ez pêwîst dibînim ko hinek dîtin û bîr û bawerîya xwe li ser vê pirsê belav bikim.

Li vir, pêwist dike ko ez hinek rastîyên dîrokî û siyasî têxim ber çavên xwendevanan berî ko ez dîtinên xwe pêşkeş bikim:

1. Nebûna zimanê "standard" yan yekgirtî di nav milletekî de, rê li wî milletî nagre ko dewleta xwenî millî ava bike yan bi dest bîne. Bo wêne (misal): Norwec du zimanê wanî fêrmî (resmî) hene; "Norsk" û "Nynorsk". Li Hindistanê nêzîka 120 zimanê cûda hene û zimanê fêrmî Inglîsî ye. Li Filipîn nêzîka 87 zimanê cûda hene û zimanê fêrmî heta sala 1898 Ispanî bû û ji paş wê de heta nuha Ingîlîsî ye. Li Swissre 4 zimanê fêrmî hene (Firensî, Elmanî, Italî û Roman). Li Kanada du zimanê fêrmî hene (Inglîsî û Firensî). Li Irlanda zimanê fêrmî Inglîsî ye digel ko zimanê xelkê "Irish" e. Wêne yê welê li Afrika, Asia u Emerîka Latîn pirrin.(2)

2. Raste li Ewropa, jî sedsalên 1600 heta 1900 de, pêşvehatina zimanê yekgirtî "standard", bi riya serketina hinek zaravan bi ser zaravên din de yan bi riya nivîsandina zimanê xelkê û ferhengan, yan belavkirina Incîlê bi zimanê rojê yê xelkê, bo kevirekî bingehîn ji bo ava kirina hewiyeta millî, ji ber ko faktorên (hoyên) din ev rol di vê prosê (herkîn) de ne listin. Lê, li cem milletê Kurd gelek hoyên din rola xwe listine ji bo hatina hewiyeta millî û xwe bi "Kurd"-naskirin, bêyî ko zimanê yekgirtî yan standard bê avakirin, wek: Dîrok, çand, çewsandin (stem), Adet, folklor, Erd, Qedera wekhev u hissên navhişşî.

Yek ji wan tiştên ko gelek serinc rakêşe ewe: gava meriv hevpeyvînê digel her kurdeki dike (icar çi siyasî, çandî yan kesekî nexwende û nav xelkê be) û di pirse: "Tu KURDBÛNÊ di çi de di bînî? van çi Kurdan bi hevre digre?", hoya yekemîn ko tê bersivdan: "zimanê kurdî" ye, digel ko dizanin ko zimanê Kurdî ji çend zaravan pêk hatî ye û zimanê standard yan yekgirtî hîn pêk nehatî ye.

3. Li çend welatên cîhanê de, çend alfabê ji bo zimanê wen welatan bi kar tê. Bo wêne: li Yugoslavia, Serbo-kroatî bi tipên Latînî, Kirîlî û Yûnanî (grêkî) tê nivîsandin. Li Hindistanê bi kêmani pênc alfabê bi kar tên: Sanskrît Erebî, Latînî... herwiha li Pakistan. Li Yekitya Soviêt, berî rêforma ziman ya sala 1945 ya Stalîn, bi kêmanî pênc alfabê bi kar di hatin: Kîrîlî, Latînî, Erebî, Ermenî u çînî. Wênê din ji pirrin.

Ji ber vê ya, pir entîke hate ber çavên min gava min bersivên enkêta Berbangê xwendin: ko piraniya xwendevanan dibêjin "Lazim e zimanê Kurdî bi yek alfabêyî were nivîsandin. Tu ziman nîne ku bi du-sê tîpan tên nivîsandin, Wan tîpên erebî ji kovarê derxin "(Berbang, hejmar 78, rupel 6.)

Hinek xwendevanên Berbangê ko ji Kurdistana Başûr yan Rojhilat tên, ne dûre ji ber ko gelê Kurd ji alî du dewletên Ereb û Cemhûrya Islamî li Îran tê çewsandin, vê daxwaziyê bi rengekî hîssî tînin pêş, ji ber ko ew vê alfabê bi Ereban û Islam ve girê didin. Xwendevanên ko ji Kurdistana Bakur hatine, cûda ji van hoyan, ne dûre çanda siyasî ya Turkye tasîr li hinekan jiwan kiribe. Li Turkye bi giştî û nemaze di nav çanda siyasî ya Kemalistan de, ji ber ko welatên Ereban ji dewleta Osmanlî cihê bûn, bi çavekî pir nejadperistî (rehperistî) li hemû tiştekî Erebî mêze dikin.

Xwendevanên Berbangê gerek baş bizanibin ko ne tenê zimanê Erebî bi alfabêya Erebî tê nivîsandin: Farîsî, Urdû, Balûçî, Azerî, Tadjîkî, Efxanî, û Kurdî li Kurdistana Başur û Rojhilat. Herwiha, zimanê Turkî heta sala 1926 û Kurdî bi hemû zaravan heta dawîya sala 1932 bi alfabêya Erebî di hate nivîsandin (Kurmancî ji sala 1932 û virde bi Latînî tê nivîsandin). Nuha, gelek zana û niviskarên Turk pir poşmanin ko Atatürk alfabêya Turkî guhert, ji ber ko ji mîrata xweyî dîrokî, çandî û edebî hatine birrîn û nikarin (kêm kes nebin) dokument û nivîsandinên katê Osmanlîyan bi kar bînin.(3)

Ne raste meriv bi çavekî nejadperistî (rehperistî) li pirsa alfabê yan her tiştekî di mêze bike. Nivîsandin bi Latînî nabe nîşana medeniyet û Ewropayî bûnê wek Kemalistan texmîn dikir.

Kurdî, bi hemû zaravan, ji nêzîka 1400 (ko yekemîn destnivîsa Kurdî ya Mela Perîşan bi Hewramî belav bûye) heta 1932 bi alfabêya Erebî hatî ye nivîsandin (yanî 532) sal). Lê Kurmancî ji dawîya 1932 û virde bi Latînî hatîye nivîsandin (yanî 60 sal). Soranî (yan Kurmancîya Başûr) heta nuha jî li Îran û li Îraqê bi alfabêya Erebî tê nivîsandin. Di salên 1920 de, nêzîka çend salan Kurmancî bi tîpên ermenî li Ermenîstanê hatî ye nivîsandin.

Nuha, ez dixwazim xwendevanên delal agadar bikim ko çima Bedirxanya hewce dîtin ko Kurmanî bi Latînî binivîsin paş sala 1932. Li gora hevpeyvînekî min, di sala 1965 de, digel Dr.Kamuran Bedirxan û Mamoste Tewfîq Wahby, li Londonê (li mala Mamoste Tewfiq), ji min re xûya bû ko ev gav paş behs û mûnaqeşekî dûr û

www.arsivakurd.org

drêj li Beirûtê di destpêka salên 1930 de bûye, di navbera ronakbîrên Kurd ji Kurdistana Bakur û Başûr (wek Bedirxanya, Şakir Fattah, Tewfiq Wahby, Rafîq Hilmî, Mihemed Emîn Zekî û...htd,) ko pêştir di nav komelên Kurdî de di katê dewleta Osmanlî de bi hevre kar kiribûn, bûye.

Ew dîtin bi ser dikeve ko: Ji ber ko dewleta Tûrkye alfabêya xwe kirye Latînî û ji bo ko gelê Kurd û cîlên pêşîn li Kurdistana bakur ji zimanê xwe qut nebin, gerek kovarekî Kurmancî bi tîpên Latînî derkeve (digel ko netîce wê xirab be di navbera Kurmancîya jor û jêrîn "Kurmancî û Soranî"). Yanî ji mecbûrî ev gav hate avetin nek ji ber ko Latînî baştire yan medenîtire ji bo zimanê Kurdî. Her ji ber welê bo jî, ev gav bi pilan û hêdî hêdî bi cih bû û Kovara "Hawar" heta hejmara nehan di dawîya 1932 de bi herdû alfabêyan di hate nivîsandin û dûre tenê bi latînî.

Di sala 1932 de, ko "Qanûna Zimanên Herêmî" li Îraqê hate pêş û rê da ko zimanê Kurdî bi fêrmî li dibistanên hinek herêmên Kurdistana Başûr bê xwendin, ronakbîrên Kurd pir hewldan ko bi Latînî be lê dewleta Îraqê rê ne da.

Di dawîya vê noktê de dîtina min ewe ko: ya giring ewe ko zimanê Kurdî pêşkeve û bê xwendin û nivîsandin û bî fêrmî bê naskirin; û ne giringe bi tîpên Latînî yan Erebî be (xwêdê bike bi Sansikrît be). Gerek ev pirsana bi rengekî navhiş û hissî lê neyê kolin û dîtinên rehperistî ne di cihê xwe de ne. Ne dûre ko Latînî ji bo hinek dengan di zimanê Kurdî de baştir bi kar bê, lê ev pirs ji bo pêşîne û ji bo gel û hukûmeta Kurdistanê ye (gava ko ava bû û di hilbijardinekê yan dengdanekî giştî demokratîk de kare biryar li ser bê standin).

4. Zimanê Yekgirtî Kurdî ne bi zorê û ne li koçeryê (eksîl) û ne jî bi têkilbûna zaravan dibe. Herkînekî (prose) welê di katê dewleta Osmanlî de mumkin bû, lê mexabin nebû û Kurdistan hate perçe kirin. Heta Dewleta Kurdistan neyê ava kirin, ronakbîr û zanayên Kurd çuqas bixwazin û xwe biêşînin, herkînekî welê ne mumkine. Wê çaxê jî (ko dewleta Kurdistan hat danîn) ne şerte ko zimanê yekgirtî hewce bike (jî kerema xwe li xwar binere)

Rewşa îro li Kurdistanê eve, îcar çi em bixwazin yan nexwazin û çi em hez bikin yan hez nekin: "Soranî" li Kurdistana Başûr û Rojhilat bû ye zimanê "standard" û "Kurmancî" li herdû welatan (Îran û Îraq) digel Hewramî û Lekî (Feylî) de zimanê navmale. Li Kurdistana Bakur herwiha li Sûrye û Soviêt, "Kurmancî" bû ye zimanê "standard" û "Zazakî" yan Dimilî zimanê navmale.

5. Di hêla dîrokî de, zimanê edebî Kurdî ji salên 1400 - 1900 Hewramî bûye; Herwiha Kurmancî ji salên 1450-1850 û Soranî ji salên 1849 heta îro. Di sedsala Bîstan de Hewramî êdî kêm bi kar hatî ye. (4) Kurmancî heta 1923 baş pêşde çûye, lê dûre pir qels bûye li koçeryê û dûrî gel û welat heta salên 1950. Paş wê, heta salên 1980 kêm pê hatîye nivîsandin (li dervey hinek karên biçûk li Soviêt, lê ji orta salên 80-de carekî din dest bi gavên mezin kirye û avêtî ye digel hemû kêmasî yan de. Lê ev pêşveçûna Kurmancî digel pêşveçûna Soranî de nayê berhevdan. Soranî ji salên 1920 de li dibistanên destpêk û ortê de hatiye xwendin. Ji salên 1950 de li lîs (gymnasium) û ji dawîya salên 1960 de li universitê wek zimanê xwendin û dersdanê bi kar tê. Radio, televizion, kitêb, rojname, kovar û teatro (şanû) bi Kurdî, Soranî pir dewlemend kiriye û pêş xistîye. Bi sedan kitêbên ZANISTÎ Modern bi Soranî hatine nivîsandin.

Ji sala 1970 de Akademîya Fêrmî ya zimanê Kurdî li Îraqê heye ko piranî bi Soranî tiştên zanistî belav dike.

Eger em nuha vegerin ser behsa pêşîn, gava dewleta yekgirtî Kurdistan çê bibe û bête danîn gerek kîjan ji van zaravan bibe zimanê standard (yekgirtî)?

Ez bi xwe merivekî pir demokrat im û gelek bawerya min bi plûralizmê heye, herwiha lêkolînên zanistî yê nuh li ser zimanan û çandan nîşan didin ko: hebûna zaravên cûda çanda milletan dewlemend dikin. Ji ber welê ez modelekî plûralist ji bo vê pirsê pêşkêş dikim. Ew jî eve:

I. Li hemû Kurdistan Kurmancî û Soranî bê xwendin.

a. <u>Li Herêmên Kurmanc</u>

Kurmancî zaravê yekemîn be û Soranî zaravê duemîn be.

B. <u>Li Herêmên Soran</u>

Soranî zaravê yekemîn be û Kurmancî zaravê duemîn be.

II. <u>Li Herêmên Zaza</u>

Kurmancî zaravê yekemîn be. Zaza zaravê duemîn be. Soranî zaravê sêyemîn be.

III. <u>Li Herêmên Hewraman</u>

Soranî zaravê yekemîn be. Hewramî zaravê duemîn be. Kurmancî zaravê sêyemîn be.

Di dîtina min de ev modela plûralist wê karibe gelek serêş, derd û şerên bê mana ji nav rêza gelê me derxe û wê ziman û edebiyat û folklora milletê me hîn dewlementir bike. Xelkê me jî, bi vi rengî, wê hînî tradisyonekî demokratîk bibin, nemaze di qebûl kirina tiştên ji xwe cûda, îcar çi ziman be yan bawer be yan reng be.

Tirsa minî herî mezin ewe ko, di pêşîn de, şofinizma zaravên Kurdî (her kes ji bo zaravê xwe) huqas xurt be ko dewleta Kurdistan li ser tiştên welê simbolîk têk biçe û bi hezaran merivên bê guneh bên kuştin eger meriv modelekî welê plûralist jêre nebîne û bi kar neyne. Dersên nuh li Soviêt, çîn, Yugoslavia, Romania û Macaristan pirrin.

Dûre wek me pêştir behs kir, milletê Kurd bi xwe û xelkên din jî wan wek gelekî yekgirtî nasdikin û mafên wan qebûl dikin ko dewleta xweyî millî deynin beyî ko zimanê wanî standard hebe. Bi dehan dewletên welê li Cîhanê hene.

Têbînî (Not)

(1) Ji bo gotina "obcektîv" ezê "derhiş" û ji dêvla "subcektîv" ezê "navhiş" bi kar bînim. Herwiha "herkîn" ji dêvla "prose". Ez hêvîdarim ko hevalên meyî zimanzan û zana van gotinan pesind bikin?!

(2) Li Hindistanê nêzîka 120 zimanê cûda hene. 15 ji van zimanan fêrmî ne, lê zimanê hemû welat Inglîsî ye û pênc alfabê ji bo van zimanan bi kar tê.

3. Kurdî li Ermenistana Yekitya Soviêt ji sala 1922-27 bi alfabêya Ermenî û ji sala 1927-45 bi alfabêya Latînî û paş sala 1945 bi alfabêya Kîrîlî hatîye nivîsandin.

(4) Li Têza doktora ya Kak Amir Hasanpor bi nere (rûpel 66-67), 1989, "The Language Factor in National Development", Universita Illinois.

***

Demepêşa Rojhilata Navîn
û
Rewşa Kurdistanê

Ev salek, du sal in ku dinya qalikê xwe diguhêre û dikeve qalikekî nû; hin dewletên mezin belav dibin, hin dewlet nû derdikevin holê û hin miletên ku heta niha kes hay ji wan nebû jî azadiya xwe beyan dikin. Nexwe ev rewş eger wisan bidomîne, wê hêjî dewletine nû biafirin.

Lewra li dinê hin guhartin çêdibin ku ne normal in,wek pelişandina Sovyetê. Bêguman du sal berî niha eger yekî bigota: "Wê Komara Yekîtiya Sovyet a Sosyalîst bipelişe" ji xwe bi piranî nedihate bawerkirin û hin kes jî hebûn ku dê li mirov bixistina. Lê belê ne xêra tirsê heye û ne jî dewama zorê heye. Çewa pêşiyên me gotine: "Çi dema ku av di cihekî de pingar bide, wê biteqe" û"Xêra tirsê ji mirinê re tune."

Li dinê heta niha du blokên leşkerî hebûn. Yek Warşova bû û ya din NATO bû. Her çiqasî dewletên sêyemîn hebûn jî, lê tu roleke wan zêde çênedibû. Îcar çi heqî û niheqî bûna, tev bûbû hevalbendî û terefdarî; kesî dest ji hevalê xwe yê niheq bernedida û bi yê ne hevalê xwe ku bi heqî bû nedigirt. Nexwe piştî mesele ku wisa bû, neteweyekî mîna Kurd ha qir bibe, ha bi jehriyê biqele, ne xema çu kesî bû.

Wek nimûne, heta niha dewleta Tirk kurdan hem bi "dabeşkirin"a welatê xwe hem jî bi komunistiyê tawanbar dikir û ew diperçiqandin. Bi wê yekê destekeke mezin jî ji NATOyê digirt. Îraqê jî Kurd diqelandin û desteka xwe hem ji dewletên Ereb hem jî ji yên Rojavayê digirt. Îran jî ji herduyan kêmtir nedima.Lê niha piştî ku Warşova pelişî, êdî talûka şerekekî cîhanî ji meydanê rabû, herweha vegirtina welatan jî wek berê nema êdî bi zora çekan têtê kirin.Nexwe eger dinya rewşeke ji ya blokên berê cudatir bistîne, dê ji niha û şûnde blokên aborî derkevin holê.

Çewa ku tê gotin "Sazkirina Dinyake Nû", dê gelek tiştine nûjen jî bi xwe re bîne. Lê divê em zanibin ku zû bi zû kes heqê mirov nade, divê ku mirov bi xwe heqê xwe bistîne.

Ev salek zêdetir e, li hin herêmên dinyayê şerine hundir û li hin deveran jî yên derve çêdibin. Lê tu dever ne mînaye Rojhilata Navîn. Ji ber ku di Rojhilata Navîn de gelek milet, netewe hene ku ne xwediyê xwe û welatên xwe ne; ne xwediyê tiştekî ne, ne jî tu mafekî mirovatî bo wan hatiye naskirin. Herweha Rojhilata Navîn çariyana dinyayê ye û bi taybetî jî Kurdistan ji dinê re bûye dilekî mîna êtûnê, ku bi şev û rojan hildavêje û dijene.

SERGIRANIYA TIRKIYÊ

Tirkiye ji berê û pêş ve ye, ku dewleteke durû ye û sazûmana xwe bi darê zorê li ser nigan hiştiye.Lewra Tirkiye bi misilmanan re misilman e, bi demokratan re demokrat e, bi komunîstan re komûnîst e û bi paşveruyan re jî paşverû ye. Hertim du ruyên Tirkiyê hebûne û hene. Yek ji wan reş e û yekî jî bi boyaxê sipî kiriye. Ew timî ruyê xwe yê sipî nîşanî dinyayê xasma Rojavayiyan dide û ruyê reş jî hertim di hundir de nîşanî hemwelatiyên xwe dide, bi taybetî jî nişanî Kurdan dide. Û ji bo ku sazûmana xwe bide meşandin pênc qirûş bi xwîna sor nade û bihayê mirovatî û demokratiyê jî nizane.

Mînakên vê yekê li diyarî çavan pir hene:Weke qirkirina Dêrsimê, ya Sasonê, ya Geliyê Zîlan û bi dehan yên weke wan... Herweha ew êş û jana ku ji 1980 yî ve xistiye hinavê Kurdan, jixwe jibîrkirina wê ne karê mirovatiyê ye û tu caran jî nayê jibîrkirin.

Tirkiyê heta niha pir sergiraniya xwe li welatên Rojavayê dikir û wan ji bo talûka Sovyeta Kevin timî muhtacê xwe dihişt. Ango eger ne Tirkiye bûna, wê Ordiya Sor xwe bera ser deryayên germ bida. Û Sovyet jî, ji bo ku NATO çekên duravêj li çiyayên bakûrê Kurdistanê bi cih neke Turkiyê bi kurdan çi bikira dengê xwe nedikir. Ha ji ber wan sedeman her ku diçû rewşa Kurdistanê xirabtir dibû û kes li wan xwedî dernediket.

Yek ji malwêrankirina Kurdan ev bû; çi kurdê ku dihate girtin, polîsên Tirk di îfada wî/wê de *Damezirandina dewleteke Marksist û Leninist* dinivisandin. Piştre jî ew îfade dikirin dokuman û nîşanî NATO û dewletên Rojava didan, ku ango Kurd hemû bûne komonîst û dixwazin hoçkeke nû ji Sovyetê re damezirînin!

Lê belê îro Tirkiye êdî nema kare mîna berê sergiraniya xwe li NATOyê û Rojavayiyan bike. Lewra êdî ew talûka "Ordiya Sor" niha ji holê rabûye û nema êdî dewletên Rojav semaxa wan naz û sergiraniyên Tirkiyê dikin. Lê îcar Tirkiye di hindaveke din de hêj bêtir şûm bûye û xwe ji hebûna xwe ya heyî mezintir dide nîşandan. Ew, niha ketiye pey hewesa wê mezinatiya Sovyeta kevn û dixwaze ku xwe bike xalê Rojhilata Navîn û apê Komarêr Tirkî.

REWŞA TIRKIYÊ

Tirkiye bi dewletî pir nijanperest e û gelek jî mafparêz e. Piştî ku Împeretoriya Osmanî ji dest çû, evcar bi nijadperestî dixwaze ku împeretoriyeke din damezirîne. Lewra ew plan û programa wê ya Panturkizmê ji zû ve heye û li pawuka rojeke mîna îro teliya bû ku fersenda wê çêbibe da ku Tirkên li hemû deveran bigehîne xwe.

Îro di serê piraniya karbidestên Tirkiyê de çend sloganên menşûr yên nijadperestî hene, ku ji wan dijîtiya mirovatiyê difûre. Hin ji wan ev in: *"Tirkek li kur hebe, ew der welat e"*, *"Tirkek bedêla dinyayê ye"* , *"Çiqas xweş e, yê dibêje ez Tirk im"* û gwh.

Piştî pelişandina împeretoriya Osmanî ku Komara Tirkiyê derket meydanê, Tirk bûn netewe. Piştre karbidestên Tirkiyê dest bi nijanperestiyeke pir mezin kirin û bi milyonan kesên ne Tirk bi darê zorê ji xwe re bindest kirin û bi derxistina qanûnan ew "tirk" hesibandin. Herweha nav û navnîşanên wan hemû guhartin û navên tirkî li wan danîn. Di pey de jî dest bi asîmîlekirina wan kirin.

Niha karbidestên Tirkiyê îcar bi hêsanî dikarin Panturkizma xwe li nav komarên Tirkî belav bikin û di demeke

kurt de împeretoriyeke nû ya di şûfê Sovyeta kevin de damezirînin.

Ji xwe ev demek e dewletaTirk di pratîkê de hazirî dike ku wan komaran bigehîne xwe. Niha dest pê kirye û ji wan komaran xwendevanên leşkerî tîne û ew bi "burs" dide xwendin, têkiliya wezaretên xwe û yên wan bi hevdu re - mîna du sazgehên dewleteke- dide kirin, kanalekî televizyonê bi navê "Avrasya" ji wan re çêkiriye, wê di nêz de çûn û hatina bê pasaport jî derxîne holê, û gelek tiştên wisa yên din jî hene ku bi nihênî têne kirin û li paş deriyên radayî pilan û projeyên nûjen hazir dibin...

Ev yek eşkere ye, ku ji niha û şûnde êdî pêwîstiya Tirkiyê bi alîkariya NATO û ya Ewrûpayê nîne. Çimkî îro li Ezerbêcanê merkezeke çekên dûravêj yên nûjen û atomîk heye, ku ji Ordiya Sor mabû. Herweha piraniya wê teknîka nûjentirîn ku Sovyetê ji Emerîkaya Yekbûyî kirrîbû jî niha li Ezerbêcanê dimîne. Îcar ne pir dûr çend roj şûnde dê Tirkiye wê teknîka nûjen ji xwe re bîne û ew valahiya ku ji NATO û Ewrûpayê çêdibû zêdetir jî dagire.

SAFÎTIYA EWRÛPAYÊ

Dewletên Ewrûpî di derheqê Rojhilata Navîn û Tirkiyê de gelekî saf difikirin û hêjî mîna berê xwe "efendî"yê herêmê dihesibînin. Wek nimûne, alîkariya wan ya bi Sedamê xwînxwir re mînakeke herî eşkere bû, ku her kesî bi çavên xwe dît.

Ji Ewrûpiyan wetirê ku dewletên herêmê dê bi xebera wan bikin û tiştê ku ew bêjin, li erdê naxin. Ew hesab bi cedwelê matematîkeke şaş tê pîvandin. Lewra Ewrûpî hîç naxin hesabê, piştî ku Yekîtiya Sovyetan pelişî, Turkiye xwe cîgirê wê yekîtiyê dibîne û haziriya xwe û yekerekirina komarên Tirkî dike.

Tiştê bi sosrettir ev e, ku Tirkiye niha ji bo biserxistina wê plana xwe, bi hin riyên badayî ji Ewrûpiyan alîkarî jî digire û dibêje wan, xwedêgiravî: "Em ê alfabeya latênî têxin nav Komarên Tirkî, teknîka Ewrûpayê bifroşin wan û têkiliya wan ya tîcaretê bi Ewrûpayê re bidin kirin!" Îcar bi umîda ji bo bidestxistina gepeke zêde, Ewrûpa bi safîtî li meselê dinêre, bi safîtiya xwe dimîne, bi nedîtina wê plana Tirkiyê jî xwe bêpêjn dihêle.Lê eger roj hat û ew plana Tirkiyê serê xwe girt, hingê Tirkiye di dinyayê de dibe hêza sêyemîn a leşkerî û nerihetiyeke mezin jî ji dinyayê re dizê. Mixabin Ewrûpî niha umîdeke wisa ji Tirkiyê hîç nakin!

REWŞA ÎRANÊ

Li gor dîtina hin siyasetmedarên xwedî tercube, Îran ber bi xirabûnê ve diçe û di van çend salên li pêşiya me de wê rengekî din bigire. Ji ber ku di Îranê de gelek miletên cuda, hin welatên cihê wek Ezerbêcan, Kurdistan, Xuzîstan û Bêlûcîstan hene, ku ew netewe yan milet bi hejmara xwe gelekî ji Farisan pirtir in.

Îro li bakûrê Îranê, li dor 15 milyonî Azerî hene. Îcar piştî ku Komarên Tirkî serbixwe bûn, bêguman ew Azerî dê ji bo gihandina bi Ezerbêcanê re bişixulin û Tirkiye jî dê alîkariya wan bike.

Îcar dema ku Azerî dest bi veqetandina ji Îranê bikin, rewşa Kurdan jî tê guhartin. Bêguman Bêlûcî û Erebên Xuzîstanê jî wê qismetê xwe ji wê xenîmeta kandew bigirin. Ewçax Îran dimîne bajarê Qûmê û hawîdorê wê. Hingê Îran hebûna xwe yan dikare biparêze, yan jî na.

DERKETINA BLOKÊN ABORÎ

Îro jimara nifûsa dinyayê, gihaye pênc milyar û nîvê. Her ku diçe jî ew jimar li Asya, Afrîqa û Emerîka Latên zêdetir dibe. Herweha piştî pelişandina Sovyetan jî ku talûka şerekî cîhanê yê germ ji holê rabû, bi gotina "Sazkirina Dinyake Nû" wê hin guhartinine nû çêbibin û dinya bi rewşeke din bixemile. Bêguman ew rewş jî, dê bibe ya Blokên Aborî.

Ew dewletên wê "Dinya Nû" êdî wek berê bi zora leşkerî welatên biyanî venagirin û ji xwe re kesî nakin bar û piştî. Lewra îro dinya ketiye şerekî sar ê bi "dostanî" ku li ser maseyan tê kirin. Çewa ku ev çend sal in, êdî şirketên dewletan bi awayekî resmî li cem hevdu rûdinin û bazara girtina îşên hev dikin, ji niha û şûnde jî wê blokên aborî derkevin holê û bi dostanî welatên feqîr li xwe dabeş bikin.

Bi dîtina min, ew blokên ku dê li Rojhilata Navîn derkevin, ev in: 1) Bloka Tirkiyê û Komarên Tirkî; di cara pêşîn de wê bi hevdu re blokekê ava bikin û hêj bibin dewletek. 2) Bloka Ereb û Cihuyan. 3) Ya Faris û Pakîstanî û Efganiyan.

Lê niha rewşa Efganistanê ne kêmî ya Îranê ye. Lewra di Efganistanê de Tacik, Faris û Bêlûcî hene. Eger li wir şerê hundir bidomîne, bi gumaneke mezin Efganistan jî dê perçe bibe.

Çima Ereb û Cihû?

Gotineke pêşiyên me heye, ku: "*Rih dibe bihost, dijmin nabe dost.*" Lê ev yek eşkere ye, ku qezenc û menfeet zû mirovan digehîne hevdu û dostaniyê çêdike.

Dewletên Ereb gelekî li paş mane û xwediyê nefteke zêde ne û sermiyanekî wan yê giran heye. Cihû jî xwediyê teknîkeke nûjen in û çeknasên peydakirina nûjentiyê ne. Îcar dewletên Ereb û ya Îsraîl wê di nav xwe de blokeke aborî damezirînin. Ewçax dê sermiyan ji Ereban be û teknîk jî ji Cihûyan be.

REWŞA KURDISTANÊ

Esas tiştê ku mirovan difikirîne, ev e! Bêguman ji 1639`an ve heta niha, Kurdistanê du derbeyên mezin xwarine. Yek bi Peymana Qesreşirînê û ya din di 1923`an de bi Peymana Lozanê. Û ev 69 sal in jî ku bakûrê Kurdistanê ji aliyê Komara Tirkiyê ve hatiye wêrankirin, çewa ku îro başûrê wê jî bi temamî wêran bûye. Lê niha şansekî nû ji Kurdistanê re derketiye holê. Çewa ku dinya Kurdistanê dabeş kiriye, îro wijdan hew rihetî dide ku wisan bihêle û helbet wê Kurdistan jî di wê diya nû de cihê xwe bigire. Erê, divê neyê jibîrkirin ku giraniya bar dîsa jî wê li ser pişta siyasetmedarên Kurd be û dê li gor daxwaz û vîna wan cih bête dayîn.

Pêşî wê Başûr û Bakûrê Kurdistanê rizgar bibin. Piştre wê Rojhilata Kurdistanê û Rojavayê Başûrê wê bigehin maka xwe. Îcar pirsa herî girîng li vir tê holê. Gelo wê Kurdistan di kîjan blokê de cih bigire?

Kurdistan welatekî pir dewlemend e; binê erda wê tije ye û sererda wê xizne ye. Eger Kurdistan xwe nexe nav blokan jî, dê karibe xwe xwedî bike. Ha ji vê zêdetir Kurdistan xwediyê du çeman e, ku her yekê hêjaye welatekî. Eger ew, tenê ava Firat û Dîcle jî bifiroşe Ereb û Cihuyan, dê hatineke pir mezin ji dewletê re bê.

Çewa ku min li pêş jî gotiye ku dê li Rojhilata Navîn sê blok derkevin, îcar heke Kurdistan di bloka Tirkiyê û Komarêr Tirkî de cih bigire, wê pir zû bihele û hertim dê biteşqile. Lê eger di bloka Cihû û Ereban de cih bigire xirabtir e. Lê bi hindikî be jî dê karibe xwe ji helandinê biparêze.Ger di nav bloka Faris, Pakîstan û Efganiyan de cih bigire, ji xwe bo Kurdan malkambaxiyeke herî mezin e. Û blokeke bi serê xwe jî ne karekî rasat e.

De îcar ji niha û şûnde, em ê di ber pêlên dîrokê de notirvaniya hatina dawiya Sedsala Bîstî bikin. Ka wê ji demepêşa Rojhilata Navîn û rewşa Kurdistanê çi derkeve.

Zeynelabidîn Zinar

Gulan 1, 1992

www.arsivakurd.org

AWIREKÎ DÎROKÎ LI SER ZAZAYAN

Maruf Yilmaz

Kurdistan hatiye parvekirin, gelê kurd ji hev cûda dijîn. Yekbûna neteweyî û rêzanî di nav beşên Kurdistanê da pêknehatiye. Lewra divête ronakbîrên kurdan jibo çareserkirina gelşên neteweyî û rêzanî bixebitin. Di nav me kurdan da hinde kesên çavnebar û xêrnexwaz hene, dinivisin, dibêjin zazakî û goranî zimanekî dinê ye. Herweha di hinde çavkaniyên kurdan da jî dinivîsin, dibêjin, yekbûna zaravayê kurdî negengaz e. Van camêran, ha bi zanî, ha bi nezanî dibêjin, zazakî û goranî gelekî dûrî kurdî ye! Lê nabêjin dûrî kurmancî ye. Jibo ku mirov bikaribe gelşên zaravayên kurdî çareser bike, divê mirov dîroka Kurdistanê beremberî welatên din bike. Koka zazakî digihêje zimanê medî, ku koka zaravayên kurdî yê îroyîn e. Di vî warî da dîroknasê mezin JUST li ser kevirekî peyveke bi zaravayê zazakî ditîye û gotiye ev peyva hanê, peyvekê Medî ye. Herweha Lerch û hinde kesên din jî weke Juste dibêjin. Lê MEYER B. zazakî û goranî di nav komekê din da dibîne, anku dibêje zazakî û goranî dûrî kurmancî ye. Weke tête zanî hinde ronakbîrê tirkan jî dibêjin kurdî şaxekî tirkî ye. Lê nabêjin tirkî şaxekî kurdî ye! Nivîskarê Tirk Ewliya Çelebî dibêje 15 zaravayên kurdî hene. Ev tête vê wateyê ku wî zaravê û devokan tevlihev kiriye. Ziya G. û hinde kesên din her zaravayekî kurdî weke zimanekî xwestine bidin nîşandanê. Joyce B. jî dibêje zazakî û goranî dikevine nav zimanê bakura rojavayî farisî. Gelekî berî ISA hinde dîroknasên ewropî li ser zazayan nivîsar nivîsîne û gotine bapîrên zazayan Med in. Peyva "zuza" "bere-bere rengê xwe guhêrtiye, bûye zaza. Ev peyva hanê tête wateyê zozan. Herweha ligora dîtinên hin kesên din jî zaza Med in û ji hela çiyayê Geyhanê-Geylanê, bajarekî Medî bû, ku navê wî Dimle-Deylem-Delem bû hatine û li derûdora xwe belavbûne. Dîroknasên Yûnanî dibêjin navê Dersim yê kevnare "Daranis bûye, ku ev peyva hanê peyvekê Medî bûye.

Welatê Deylem

Du hinde çavkaniyan da tête xuyankirin ku navê Delan-Deylem di şûna welatê zazayan da hatiye bilêvkirin, ku dikeve hêla çiyayê Geylan-Gilyanê, ku padîşahê zazayan Nasir bûye. Wî fermandariyekê li Deylemê li dar xistiye. Bi qasî ku em pêdizanin, gava Nasir diçe dilovaniya xwe kurê wî dibe padîşahê duwemîn. Lê paşê Merdawîk leşkerên xwe dişîne ser Deylemê. Ligora dîtinên hin kesan şerekî dijwar navbera kurê Nasir û Kurê Merdawîk da çêdibe. Kurê merdawîk fermandarê Medistanê bû. Deylem jî bajarekî Medîan-Medistanê bû. Herweha çend kesên din jî dibêjin zaza kurd in û Deylem jî bajarakî Medistanê (Mar-Maristanê) bûye. Bi ditîna me jî zaza xwediyê dîrokeke kevnare ne, ku bapîrên wan med in. Di demên çûyî da hem li welatên din û hem li Medistanê kesekî hêzdar radibû dewletekî li dar dixist. Ev nimûneyên hanê hatine dîtin. Lewra jî nepêwîst e, ku ez bi kûrbînî li ser vê dabaşê rawestim.

ÇEND GOTIN LI SER DÎROKA MEDÎAN (MEDISTANÊ)

Di hin çavkaiyên swêdî da, di pirtûka ya bi navê "Konstens värld" da tête xuyankirin, ku di qedandina 700-sal berî ISA da, faris û gelên din dibin fermandariya Medan da li hev civîyan û împeratoriya medan berfirehtir kirin. Di wê demê da zimanê medî ji zimanê farisî dewlementir bû. Ev pêşveçûna hanê li Medistanê bi alîkariya nivîsina someriyan, ku wênenivîs berbi nivîsina kulnivisê dibirin, pêşket û Medistan bû navbenda danûstandinê. Gelên cîran û ewropiyan, jî sîstema somerî sûd werdigirtin. Ligora ALVAR Û ARNE jî ev sîstema kulnivîsê ewîlî li Mezobotamyayê hatiye pêkhanîn û paşê ji berfirehtir kirine û gihandine nivîsa kîtenisvîsê. Ligora dîtinên Heredot û nivîskarên kevn, med berî farisan nivîsina kulnivîsê nivîsîne û beriya farisan hatine Mezobotamyayê. Wan liwir fermandarî kiriye, ku padîşahê wan DÎYAS (DÎYAKO) Bû.

Weke tête zanîn Zerdeşt pirtûkekê bi zimanê medî nivîsî, ku navê wî "Kataha" ye. Ev pirtûka hanê li Medistanê nivîsî. Beriya medan somerî li Mezobotamyayê jîyane. Wan liwir dewleta ewilî dar xistiye. Zimanê wan weke hin zimanê din xwe berfireh kir û paşê jî nav dîrokê winda bû, bêyî ku li pey xwe çend şopan bihêle. Di hin çav-

www.arsivakurdi.org

kanîyên swêdî da tête xuyankirin, ku farisan çanda xwe ji medan girtine. Di vî warî da HEREDOT Û F.J.BILI-ESKOV dinivîsin û dibêjin Med Ariyê herî kevnare ne ku pêşiya hemûyan hatine Mezobotamyayê û liwir fermandarî kirine. Herweha zanayên dîrokê hevbîr, ku MEDAN 700-sal berî ÎSA li Medîstanê dewletan çêkirine û bandûra xwe li ser gelên din kirine.

PADÎŞAHÊN MEDAN EV IN:

* 1- DÎYAS-DÎYAKO 649 - 649
* 2- FERAURT-FERAHORT 625 (646-625)
* 3- KIYAXSER-KEYXESRO 601 (625-585)
* a) DÎYAKO PADÎŞAHÊ EWILÎ YE.
* b) FERAURT KURÊ DÎYAKO YE, KU BAVÊ JI ALÎYÊ ASSURIYAN VA HATE DILKIRIN.
* c) KEYXESRO KURÊ FERAURT E, KU ÎMPERATORIYA HERÎ MEZIN LI DAR XISTIYE.

Di dawiya 550 berî Îsa da padîşahê farisan erîşê Medistan kir, di şûna dewleta medan ya farisan li dar xist û welatê medan tarûmar kirin.

HÎKARIYA DÎROKÊ LI SER ZIMÊN

Weke tête zanîn, zimanê kurdî ji zimanê îndo-ewropî ye. Ligora dîtinên hin zimanzanan, zimanê kurdî ji zimanê farisî kevintir e. Bêşik e temena zimanê kurdî girêdayê dewr û dewranên ku gelê Kurd têda derbas bûye. Di van salên dawî da hin kes bêyî ku ev rewşa hanê bidin ber çav, dibêjin her zaravayekî kurdî zimanekî dinê ye. Anku meriv bi çavê van camêran li zaravayên kurdî binihêr 15-25 zaravayên kurdî hene, ku ev dîtina hanê derveyî zanyarî û şarezayiyê ye. Yek ji sedemên dûrxistina zaravayên kurdî ev e, ku ji hev cûda jîyane û li seranserê Kurdistanê, ji sala 550 berî Îsa heta roja îroyîn dewletên cîran erîşê Kurdistanê kirine û niha jî dikin. Ji alîyê din va yekitiya rêzanî û neteweyî di nav beşên Kurdistanê çênebû. Herweha vekolîneke bi zanistî li ser zaravayên kurdî nebû. Dibe ku dijmin nehiştibe, ku kurd çavê xwe vekin.

Zimanzan SOANE yekbûna zaravayên kurdî pêwîst dibîne. Bi dîtina me jî divête zaravayekî bingeh bête girtin û ji zaravayên din peyv bêne wergirtin, heta gengaz bibe ji hemû zaravayên kurdî peyv bêne standin û di şûna peyvên hevmane da bêne bikarhanîn. Di hin çavkaniyên swêdî da tête xuyakirin, ku koka zimanê kurdî 5000-sal kevn e. Ligora vekolvanan bapîrên kurdan Kutî (Gutî) 3000-sal berî Îsa wînenivîs li ser qermîtan danîne. Herçend Kurdistan berî Îsa û heta roja îroyîn bûye şergeha dijimin jî, disan jî zimanê medî ligora morfolojî û filolojîyê, bingeha zaravayên kurdî, yê îroyên e. Pêzanên dîrokê dibêjin zimanê medî, 700-sal berî Îsa awayekî morfolojî girtibû.

DU HOZANÊN NAVDAR

Hozanê kurd yê herî kevn, SÎN-LEKKE U. Ev helbestvanê hanê bi çendî em pê dizanin, di dunyayê da tête nasi. Di derûdora 1250 jîyaye. Navê destana wî Gilgamêş bûye. Helbestvanê binavûdeng yê duwemîn jî BABA TAHIRÊ EKBATANÎ bûye, ku ew di salên 935-1010 jiyaye. Ew kurdê Lûrîstanê bû.

PEYVA KURD Û KURDISTAN

Tirkzan M.KAŞGARÎ di sala 1074-î nexşeyekî çêkiriye. Ligora dîtina wî kerman-kirmanşan-hemedan ji perçey-ên Medistanê veqetandine û navê wî danîne Kurdistan. Lê di çavkaniyên swêdî tête xuyankirinê, ku peyva "Gordîan" gelekî berî Îsa, di şûna welatê kurdan da hatiye bikarhanîn. Ev peyva hanê gelekî caran bi awayekî çewt nivîsin. Ji ber ku, di hin zimanê îndo-ewropî da tîpa "c" him "g" û him jî "k" ye. Bi qasî ku me pê dizanin peyva kurd ji "Gordîan-Gurdîan" têt. Anku navê bajarekî Medîan "Gordîan" bûye û paşê di şûna welatê kurdan hatiye bikarhanîn.

Lê peyva Kurd di dema çûyîn da bi gelekî awayan hatiye bilêvkirin. Weke: Kard, karde, kardan, kardo, karşo, kardu, kardak û yên din...

Somerîyan jî digot: Gutî-cutî-gortî

Ligora vekolînên ku hatine kirin, peyva med anku navê Med, di derûdora 800 î da hatiye xuyankirin û di sala 647 î da dewletekî Medî li dar xistine. Berî Îsa 700-sal, li Mezobotamyayê fenmandarî ji alîyê Medan va dihate birêva birin. Ev dema hanê heta 550 berî Îsa ajot. Li derdora 550 berî Îsak KIRUS, ku diya wî Kurd bû û bavê wî kes nizane ji kijan dê bûye. Wî faris û gelên din li hev civand û dibin alaya farisan da împeratoriyekê mezin li dar xist. Di sala 500 î da farisan împeratoriya xwe berfirehtir kirin û hatanî behra reş çûn. Peytextê Medîan Ekbatana bû, ku ji 7 diwaran-bedenan û bi mora tavê -rojê va hatî -bû çêkirin. Piştî têkçûna medan Ekbatana bû havîngeha şahên farisan.

Çavkanî:

1- Hela Världen î fakta

2- Nordstedts uppslagsbok

3- Grekernas värld bennier världens historia

4- Litteraturens, världens historia forntîden

5- Kurdistan Tarihinden dersim, rûpel:80 Dr.Vet.M.Nûrî Dersimî

6- Muhammed Emîn Zekî, Kurdistan Tarihinden

***

www.arsivakurd.org

DI ZERÎ DA MILET A KURDAN DI, ŞÊRÊ WELATÎ, CAMÊR DO NÊMERD ELÎŞÊR

Koyo Berz

Dr.Vet. M.Nûrî Dersimî, kitab da xo ya "Kurdistan Tarîhinde Dersim" (Tarixdê Kurdistanî di Dersim) di û pelikdê 281 di nûşna yo vato:

-Wexto ki Elîşêr efendî şehîd kewt, 75 sere bi. Winî aseno ki, Elîşêr efendî di ser da 1862-an di umraniye di ameyo dinya. (Marda xo ra bîyo).

Elîşêr efendî, Dersim ra eşîrda şêx Hesenan ra yo. Wendena xo wendexanandê Sêwasî di qedêneno. Bi zeka û fikrandê xo ya, mertebe yê do bol berz qezenç kerd bîl. Ey zerîda mileta xo di ca yê xo girot bî û kişta hemîni ra ameyê heskerdenî û teqdîr bîyê.

Wextê Sûltan Hemîdî di, serdardê 'eşîrandê Qoçgîrî ra, Mûstefa Begî heti beno katib. Mûstefa Beg, eşîrda Îboyan (Îbraman) ra yo. Mûstefa Beg, zahf (zaf) bi aqil beno. Qandê coy kalikê ci Alîşan Begî, heme çî yê xo emanet û dewrê ey kerd bî.

Eşîra Îboyan (Îbrahîman) heme destandê Mûstefa Begî bindi û ey ra ameyê perskerdeni. Sûltan Hemîdî rutbe yê Paşalixey da ê çorşmî da bî ci. Qandê coy, ay çorsmey di ci rê vatê Alîşan Begzade Mûstefa Paşa. Kurdan mîyan di (ronişteno) nifûso en gird mahiyetê ey bindi bî. Wêrê hendayê ronişţenan (nifûsan) û henda yê vêşî ronişţenî qezenc kerdena ci, weşdê Sûltan Hemîdî nêşî bî. No sebeb ra Sûltan Hemîd, ci ra tersaynê û tewa nêweşî giroti bî. Qandê ki weşdê ci nêşî bî, di ser da.....(1248-an dê Hîcrî di), seresker û walî yê rojakewteno ki sêwas di wezîfe vîneno, Sedrezam Gurçî Delî Reşît Paşay rê bi nimite emir dano. Qandê Kişteni û vinîkerden da Mûstefa Paşay.

Sedrezam Gurcî Delî Reşît Paşa emirdê Sûltan Hemîdî sera, plananê xo yê kişten da mûstefa paşay ronano û ey dawetê sêwasî keno. Wexto ki yeno sêwas, ra yo bi bêbextey û xayîne ya ey bi zehîra (axûya) kişenê. Kişten da Mûstefa Paşay sera, lacê (lajê) cê alîşan û Heyder Begi ya ravêrenê herûn da ci. Bahdê Kişten da Mûstefa paşay, Elîşêr, Alîşanî hetkatibe ya xo rameno û wekîle ya eya umûmî (pêro yî) keno.

Alîşanî heti ronişte yê (nifûsê)do gird, eşîrandê Qoçgîrî mîyan di qezenc keno. Elîşêr efendî nê ronişţenanê (nifûsê) girdî jî qanbdê doz (dahwa) û meselandê Kurdistanî, qandê serehewadeni û xoverdayeni, qandê azadî û serkewten da Kurdistanî kar ano. No wesîle ya eşîrandê Dersimî mîyan di jî jewbiyayenê da bi quwetî xo dest fêneno virazeno û ano hol. Elîşêr efendî, qandê serkewtenî û aradî da Kurdistanî di herbidê cihani yê ser da 1914-an di, tewrdê Ordîyandê Ûrisî beno.

Mentîqandê Qoçgirî, sêwasî, Meletî ya û Dersimî di, bi sifatê mesûley da Kurdan, mahiyetê ûrisî di, qandê ronayen da muxtarey da Kurdan girweyêno. Wexto ki Ûris Erzîncanî işqal keno, Elîşêr jî bi mifreze yê eskerî ya pîya yeno Owacix. Wica di îdare yê dewleta Tirkan dîndano û herûn di îdare yê dê Kurdan, o bi xo ser ronano. Na serkewtena Elîşêr efendî, emnîyet û îrtîbatê niqteyandê Ûrisî gêna emnîyetî bin. Xo ra o wext di umûmê (temamê) Dersimî îdarandê bi xoserana û musteqîlana par bîbî.

Dersimî, o wext îdare yê dewleta Tirkan nêwaştê û qebûl nêkerdê. Qandê coy jî, serehewada û xo vero dayê. Dersim û mileta Dersimî îdare yê Ûrisî jî nêwastê. Înan waştê ki bi xoser, îdare û teşkîlatê mileta xo ronê û bi xo, xo îdare bikerê. Yanî bindestey û milçewtey nêwaştê. Çi heyf ki Ûrisî bêbextey kerdi û jordîyê xo pey di antî û Elîşêr efendî tenîya verda. Nê sebebî ra Elîşêr efendî jî mecbûr mend ki wêra ca verdo û abiriyo bîro mentîqandê Dersimî. Çimkî, wica di vêşî quwetê ci çinê bî ki xo ver bi do.

Quwetê cî yo gird mentîqa da Dersim û Qoçgirî di bi. Qerarê xo dabî ki sere hewadê û îdredê Tirkan bin ra xo azadkerê. O wext dewleta Tirkan nê mentîqan ra bol tersa yê. Komandanê Tirkan Vehîp Paşay kişta sîyasî ra wezîyetê Dersimî zahf (zaf) muhîm dînê. Qandê coy, jê waştê ki ronişţanê (nifûsê) kurdan qezenç kero û vernî ci ra bigîro ki, ê diha nêşê xo bilûnê û ser e hewadê. No sebeb ra Elîşêr û aye ki jê reyda pîya îltîhaqê (tewrdê) ûrisî bîyê, ê ef kerdî. Eno sepep ra fina Elîşêr efendî rê îmkan pey da (hasil) bî ki, agey ro bîro Qoçgirî. Labrê qet teklîf û rayê nêşayê Elîşêr efendî bixapeyno û mesela da ci ra cê pey di açarno û poşman kero. Ey qet tawîz nêda û milnêrona, o zerî û qesiba ra girêda yê meleta Kurdan, meselandê înan û serkewten da Kurdistanî bî Qandê coy, jî rih û sere yê xo dabî a ray. Çî yê nêşa yê Elîşêr efendî, meselandê Kurdan ra serdkero, abirno û fek bi do viradayeni.

Di ser da... (1335 hîcrî) di, Tealî Cemiyeta Kurdistanî ya Stanbolî rê name yê nûşneno û rişeno. Namedê xo di wina vano:

-Qandê alîkarey û destdergeyda cemiyetê şima kurdê Qoçgîrî û ê Dersimî hadre û amade yê. Vano:

Ma xo miyan di muşewre û munaqaşe kerdo ki, ma destderge ya cemiyetî bikerê. Ca ca şûbe yê cemiyetî akerdê û heme girêda yê cemiyetî bî.

Roj bi roj partîzan û welathesker-

www.arsivakurdi.org

do xê Kurdan, bîyê zahfî û kewtê refandê (safandê) karwandê eskerandê xo mîyan. Roj bi roj xortan, çek û pûsat (rext) girêda yê û xo kerdê hedre, qandê sere hewadini, azadî û serkewtenda welatê xo.

Di ser da... (1336 an dê hîcrî) di yeno Dersim. Qandê mudaxele û vernî giroten da SEWR i. Miletda Dersimi ya pîya name, namî sero nûşnenê û rişenê Hukmatdê Anqara rê. Name, namî ser o varnenê Ankara, qandê muxtareyda Kurdistanî.

Kiştê ra namey nûşna yê riştê, kiştê ra jî qandê serkewteni û azadî da Kurdistnî veng nêmendê, şew û roj gir weya yê. Ci rê nefes giroteni û solix çinê bî. Ca bi ca dê Dersimî di, bi ziwandê Kurdî ya Konferansî viraştê û vistê ray. Qandê ki bişênibo milleta Kurdan arêkero pêser û qandê serkewteni û azadî da Kurdistanî ray fîno. Qandê îstiqlal û serkewtenda Kurdistanî teşkîlatî viraştê û ardê meydan (hol). Xortê Kurdistanî arêkerdê pêser, h ergi jewî rê wezîfe yê dayê. Wezîfey, kar û bar xo mîyan di, pê ra bara kerdê. Qandê ayakerden da milleta xo û girweynayişî, şew û roj ci rê hewn û vindertiş çinê bî.

Teşkîlat, teşkîlat ser o viraştê, grubî, gruban ser o ronayê. Welat û milleta xo ra, qewm û éşîrandê xo ra, qeç û xortandê xo ro zaf hesker dê. Çimê ci hewna ser o berqa yê, laberê adirê bindestey û bêazadiyey o veşna, kerd koz. Hesretey, serkewteni û azadî ya Kurdistnî ey pîze di mendi. O, adira veşa, helaya û şî mezel. Êmrê do dûr û derg di, heyatê do pak û weş di, bênefes û bêsolix girwe ya bî. Bê meselan û dozan dê Kurdistanî, nêvat bî rojê xo rojkera û rojanê xo bi kêfa ravêrna. Hen di tehda û zulmî bin di, hen di tedbîr û zordestey da Dewleta Tirkan bin di jî, nêvinderd bî. Karê xo yê milleti ayakerdeni û teşkîlatî ronayeni domnay bî.

Di sere hewadena Dersimî (1937) di, Seyîd Riza ya pîya jewbiya yena kar û barî viraşti û quwet arêkardeni û pê resnena.

Elîşêr efendî tewrdê şoreşdê Qoçgîrî bî bi. Qandê şoreşdê Qoçgîrî şew û roj girweya yê û jewbiyayena eşîran temîn kerdê. Qandê şoreşî eşîrî pê ro resnaybî pê. Wexto ki şoreş pe de şî, mecbûr mend terkê Qoçgîrî bikero.

Qoçgîrî ca verda û çend enbazan dê xo yê çektaran û Zarife Xanima pîya amey bî, Dersim di ca bîbî. Elîşêr efendî û Seyîd Riza dost û enbazê pê bî û verî ra pê sinasna yê (silasna yê).

Dewleta Tirkan derheqdê Elîşêr efendî di fermanê dardakerdeni vet bî û geyra yê ci. Qandê nê sebebî, Qoçgîrî ca verdabî û ameybî Dersim di varbîbî (ca).

Dewleta Tirkan çend finî ey Seyîd Rizay ra wazene. Labrê Seyîd Riza ey nêdano înan. Meridm o zey Seyîd Rizay, qe dostê xo, enbazê xo teslîmê Destandê dişmenî keno. Serê xo dano, dostê xo nêdano. Ma Kurdandê dimilîyan mîyan di çî yê do wina bol eybo, ma mirenê dostê xo nêdanê destandê neyaran. Seyîd Riza qîmiş nêbiyê bi namedê ciya veyn do ci. Qimiş nêbi yê name yê ci bigîro xo ziwanî ser û ci rê vajo: "Elîşîr" Ci rê vatê:

Mîr, mîrê mi, Elîşêr efendî. Ci ra zehf (zaf) heskerdê. Qadir û qîmetê ci bol berz bi. Milleti rûmetê do gird dayê ci. Wexto ki Elîşêr efendî şî yê teber û ameyê zere, heme ci ver di weriştê pay. Verê hemini Seyîd Riza weriştê lingan ser û ca daynê cê. Seyîd Rizay, o tim cordê xo di dayê ronişteni.

Elîşêr efendî, merdimê do bol zanaye bî, o zey (gol) da bê bin bî. Hewt qat ser û binê erdî zana yê. Ha qeçek bişiya yê ci heti, ha merdimêdo pîl. Qandê ey ferq nêkerdê, qîmet dayê wirnan û dest ra bîyame yê, bişa yê girwe yê wirnan dîyê. Bi rî yêdo germ û hûwate ya qedir û qîmet dayê însann û înan ra hal xatir perskerdê. Goştare ya derd û kulan dê mileta xo kerdê. Derd û kulandê înan rê geyra yê derman û çare. Goştare ya gird û werdîdê xo û înana şa bî yê. Tim vaştê ki mileti bîro ci het, meselan û derdanê xo ci rê vajo. Bol waştê milçeti derdanê xo û pîze hê xo ci rê akero û o jî, goştare ya înan bikero.

Dest ra bîro meselanê înan halbikiro û destanê xo hetê înana derg kero. Milleta xo ra, xortan dê xo ra, çekdarandê xo ra zahf (zaf) heskerdê. Merdimêdo nûranî û p ak bî. Merdimêdo zerînerm û zerîtenik bî. Wexto ki, cemeatê di yan jî, kombiya yenê (civînê) di ronişte, yan jî tewr bî yê, giranê ya xo dayê millet û welatê xo ser. Bindestey û neçarey da înan ser qisey kerdê. Ey qet qiseyê vengî û bê sere nêker dê. Qiseyê xo ca di û wextê ci di kerdê. Bol waştê rojê ravey welatê ci azad bo û mileta ci serkewo, roşnayî kewo. Nêwaştê mileta ci destan bin di binalo. Ey bol waştê milleta xo hemini kopmê pêser kero (arêkero) û înan vero qisey bikero û mselenaê Kurdistnî jû bi, jû jînan rê îzahkero. Pers û perskerdanê milleti ser verî ramanê (fikrê) Seyîd Rizay girotê. Wexto ki çî yê bî yê, yan jî mesele yê vijya yê verî Seyîd Riza ra, bahdo jî mileti ra Perskerdê, qandê çare dîyayeni (çareserkerdini). Teniya, bi seredê xo ya karnêkerdê û qerarî nêda yê û negirotê.

Wexto ki milleti mîyan di mesele yê vijya yê ci vernî. Winya yê rîdê Seyêd Rizay ra.

Seyîd Rizay fahm kerdê o yo se vano, yan jî keno se vajo. Wexto ki fahm nêbiyê jî, fikrê ci perskerdê. Wexto ki mesele yê, yan jî persê vijya yê se, Seyîd Riza zî, winya yê rîdê Elîşêrî ra. Ey jî fikrê ci perskerdê û fikrê ci girotê, wirnan qîmetêdo gird dayê pê.

Seyîd Rizay, nemêdo gird dayê vaten û fikrandê Elîşêr efendî, fikrê ey girotê û bahdo jî, qerar dayê, yan jî girotê. Qandê coy jî milleti hemini ci rê vatê, aqildanê, fikirdanê Seyîd Rizay.

Elêşêr efendî zaf wend bî û hewna jî şew û roj kitaban sera nêweriştê. Çiçî bîyê, çiçî nêbî yê defterdê xo di, kitab da xo di nûşna yê. Heme çî, heme bîyayenî not girotê. Kotî çiçî bîyo, çiçi nêbîyo qeyd kerdê. Çend serî verêî serehewaden da Dersimî vat bî:

-Mûsfefa Kemal do ma ser di bîro û hêrişê Dersimî bikero. Lazimo ki ma verê tedbîrê xo bigîrê û hadreye ya xo bivînê (bikerê). Dişmenetey û qahrî eşîran mîyan ra hewadê, qebîlan û eşîran ûmişê pê kerê. Hemini berê keyandê pê, bîyarê pê heti, qahrî werte ra hewadê heme pê di merheba bikerê û ûmişê pê bê. Lazimo ma pêro dest û doşiyan bidê pê, jew bê û pîya sere hewadê û hemberdê dişmenan di vinderê û lejbikerê. Ma xo jew nêkerê, ma nêşenê hemberdê dişmenan di xo ver bidê. Bê jewbiyayeni çî yênîşino sere û sernêkewno. Heta ê nîyame yê û hêriş nîyardo ma ser, ma jew bê, plan û programê xo virazê û tebdîranê xo bigîrê.

Elîşêr efendî, tim dişmişê vernî bî yê û hesabê vernîyeri viraştê.

Bi aqil û zekalixeyda xo ya, plan û programê xo ronayê. Gamê xo qandê jewbiyayen da milleta Kurdan û Kurdi-

www.arsivakurdi.org

stanî eştê. Ey rind zana yê bê jewbiyayeni, bê serehewadeni û bê xoverdayeni welat nêreyêno û ser nêkewno. Kes do dest, destan, doşî, doşiyan, mil, milan do û o hesaba hemberdê dişmenî di vindero û gamanê xo çekero. Ey timn vatê, berê ma jewbê û dişmenandê xo ver di werzo lingan ser ûlej bikerê.

Elîşêr efendî, Şaîrê do, bi name, sinasnaye û bi veng bî. Şeher ê ey cemeetandê beg û axaleran di ameyê wendeni û vateni. Ey weş tenbûri cina yê. Jû jû jini tembûre cina yê, zerî ya kesî honik bî yê vengdê tembûrîya. Şeherê xo bol kî Dersim û welatî ser o nûşna yê. Seherê xo bi Tirkî û Kurdî zeravandê Dimillî û Kurmancî (Kirdkî û Kirdajî) ya nûşna yê.

Şeherê da ci wina ya

Qoçgîrî başladi harba
Sesi gitti şarka garba.
Bir ordu asker geldi
Dayanamadilar bu darb
Dılo yaman yaman,
Çıyan gırt berfo dûman
Mera bışin şahê merdan
Ev dermanê hemû derdan

Ovacigin aşireti
Zapt eyledi memleketi
Geriden imdat gelmedi
Hozat çekmedigayreti
NakaratNakarat

Kürdistanın Orduları
Kahır ettiler babarları
Vaten için ölecegiz
Istemeyiz Moxûl
Dilo yaman yaman, yaman
Dilo yaman dilo yaman
NakaratNakarat

Yemin ederler almaya
Zülfükar Murtezay
Geriden eller çektiler
Bir uymayı eskıyaya
Dılo yaman yaman,yaman

Şeherê ki Elîşêr efendî nûşnayê, bolê ci bîyê vinî û vîra şî yê. Kesî hewlnêdayo xo, ê nîyarêkerdê pêser û kitabê di çap nêkerdê. Bol heyf bî, şeherê Elîşêr efendî pêro pede sî. Jû jû fini, jew jew rêzê şeheran û dêrandê ci yenê vîrîdê tay tay kal û pîran. Ey bol weş beytî bi sara cina yê û vatê. Deyi ra ci ya binamadê Dersimiya zaf ameya vateni û bi şekildê xo ya resa ya ewro. Qitayê da ci bi tirkî wina ya:

Gönül gel gezelim Dersim dagını
Ne hoş memleketti Elî Dersimin
Seyran eyliyelîm Sultan dagını.
Ne hoş çiçekler var gülü Dersimin.

Dengbêjan deyrê Elîşêr efendî, xo fek ra nêvistê. Wedandê Dersim û Qoççgîrî di, roşanan û şayiyandi deyirê Elîşêr efendî wendê û goştarey kerdê. Mane yê şeher û dêrandê ci zaf xorî bi û bol çî dayê îfade kerdeni.

Dewleta Tirkan jî nêwaştê seher û deyirê Elîşêr efendî milleti mîyan ra villay bê û bîrê vateni. Heme ca di ê qedexe (yasa) kerdê. Waşte ki, înan hemini werte ra hewadê û vinî kerê.

Elîşêr û kebani ya (kewaniya, bermaliya, xatûna) ci Zarîfe xanima pê ra zahf (zaf) heskerdê. Wirnan bol qedir û qîmet dayê pê. Wirna merdimê pê û eşîr da Şêx Hesenan ra bî. Winî pê ra heskerdê, winî heskerdê, qîmiş nêbi yê neme yê pê bidê û namedê pê ya veyndê pê. Name yê pê nêgirotê ziwanî ser. Înan pê rê vatê; "enbaza me, enbazê mi". No babeta veng kerdê a pê û veynda yê pê, û gazî pê kerdê. Rojê qelbê pê nêşikna bî û pê nêtewna bî û pê vero dîk nêbî bî. Ronişteni û weriştena înan, dayen û girotena înan, pers û perskerdena înan, hemina est bî. Înan qedir û qîmet dayê dost û enbazandê xo, millet û welatê xo û welatheskerdandê xo. Pê ra heskerdeni, qedir û qîmet dayena înan milleti mîyan di destani bî. Melleti bi zerî da weşi û sere berza, can û cîgera behsê (qalê) înan kerdê.Goş nayê pê, pê mîyan di qiseyê xo kerdê jewî. Pê nêtewna yê û pê ra nîyabirya yê.

Zarîfe Xanimi tenîya cini ya keyî, kebani ya keyî nêbî. Ay jî tim rext, çek û pûsatê xo girêda yê, tifinga xo zey camêrdana eştê xo mil, mileta xo, eşîran dê xo mîyan di geyra yê. Qiseyê nêweş, sext û xezelî û mesele yê ki eşîran mîyan di qehr pey da kerdo, bi şeklê do weş û nerm û rehete ya bişa yê halkerdê û werte ra hewada yê. Eger nêşa yê halkero, bi şeklê do akerde ya raporkerdê û berdê mîr û Seyîd Rizay rê.

Serdar û qîmetgiranandê (qîmetdayandê) éşîran rê û ê ki qise yê ci milleti mîyan di perey kenê. Înan jî ê meseley, ê nêweşî, ê qiseyê sext û xezelî çareser kerdê û xo mîyan di halkerdê. Meseley peyşna yê, nêweşiyan rê derman û çare dîyê û kok ra halkerdê. No babeta heme çî halbiyê û werte ra weriştê. Tay mesely û nêweşî jî estî bî, mîr û Seyîd Rizay nêşayê halkero, yan jî wext nêdîyê pa mijûl bîya yê yan jî mesele yê cinîyan bîya yê, Zarife Xanimi xeberdar kerdê û qandê halkerdeni a riştê.

A jî şî yê nê meseley çareser û halkerdê, ê nêweşîyan rê çare û derman dî yê, ê dirbetî derman kerdê û ameyê. No babet û hesaba mesele yê nêweş, sext û xezelî jî xo mîyan di bara kerdê. Zarîfe Xanimi cinî yê da zaf jîhatî û aqili bî. Cinîyê da bejinderng û xatûni bî. Merdim qîmişê cinêbiyê ki bewnî ro cara. Ziwan weş, zerînerm û zerîteniki bî. Ciniyandê Serokan, şêxan û began heti aleqe yê do germ ronabî û viraşt bî. Bolinanê ci a xo rê kerdi bî way. Karê herkesînê bî hemberdê ay di qisey biekro û ay ver bivijîyo. Bi raştey cinîyê da bol aqili û çelengi bî. Kê bahsê ay kerdê vatê:

-Xanimêda wina diha nîyame ya dinya û çiniya. Cinîyan vatê:-Xanimi wina vato, xanima wina vana. Labrê çi heyt, çi heyt ki ciniyê da bê qeç bî û ca rê qeçek nebî yê.

Elîşêr efendî, merdimê do zahf demokrat û zana ye bî. Herûn da ey di jewna biya yê, do goreyê Kultur û edetandê Kurdan raybişiya yê. Goreyê Kultur û edetandê ma Kurdan, cemêrdo ki ciniyer da ci ra qeçek nêbeno, biwazao şêno newe ra bizewiciyo û cinîna (yanê wesnî) bîyaro cenîda xo ya verêni ser. Ciniyanê xo didi kero, yan jî ciniya xo ya sifteyêni (vernîyêni) ver do. Labrê Elîşêr efendî, winî nêkerd û wesnî nîyan di ciniyer da xo ser. Vanê ya, halê zanayî halna yo, babetna yo. Zanaye zano sekeno, senêkeno. Zana ye zano linga xo senî çekero û senî nêçekero. Zaneyey heme çî yê xo bi plan û programa virazeno û ronano.

Not: Dewamê ci hejmara ki bêro do

***

www.arsivakurd.org

HELBEST

Ariqê ma

Ez nêşena abirna pê ra
şan û roj
û nêwazena vinî bikera,
cayê di
bêveng,
hewnayişê çiman.
jew qedyayeni di
ma xu vînay.
Peynîya heme çî di,
germeya hezkerdeni estbî.
Hezkerdeni qandê dûrî,
qandê nezdî,
qandê to...
Ti nêbîya ki, lewandê mi ser o
to
dansê folklorî kerdênê
destê ma pêra hendi dûrî nêbî,
germey a roji ariqê ma ser o bî,
beno ki,
çî yê weş bîro vîra kerdeni,
la, ma nêşênê vîra bikerê.
serdî
Ma,
senî
peyda kerd
germey.
û ariqê ma,
zeydê raman ê ma
nezdî yê sinor bî,
ma, nezdîyê pê bî,
ma, bedilîyayê şanî bî,
ma maçkerden a germey a lewan bî,
ma, şermayeya keynekan bî,
ma, qaçaxî germey a hezkerdeni
û ma ziwanê xo.
qaçax kar ard
û ma êyê, ê nêmerdî...

FARUK YAKUP
12. 02.1992

ARTEMÎSÊ WELATÊ MI

Senî ez to vîra bikera?
Ma to destanê mi ra aw nêşimit?

Homa yê Afrodîtî nêbî,
zerîya ma kerdi germ?
Adirê "Harîman" bî çimanê mi di
û to destê xo day ser
û çimanê xo yê delal bewna....
û ay çiman di roj werya.

No çend serî yo ma éhlaq ra
qanûn peyda kerd.
No çen serî yo mûyî ma rijîya yo?
No çend serî yo ma çina kerd bi xo?
No çend serî yo "Homay" xo peyda kerd?
Ka , Homa Sapîens?

Ez a...
Ez a , Homa yê érdî.
Ez a, homa Sapîens.
Û ez bî ya, mi Hewa peyda kerd.
Adem bî, Qeçê Homa yê girdî.
Û Hewa ey xapêna.

Homa yê girdî,
lacê xo,
key xo ra eyşt.

To destê mi ra aw şimit
û mi adirê to bi çimanê xo ya wişk kerd.
Şîrqanê ma bî, bi vayê Aîlos
Winî ma veynda hezar serî ra tîya,
şîrqanê vengê dîroki ê ma bî
Dîrok heskerdena ma bî.
Ma ez nêbîya to kerda herra yê xo
û hera,
O yo ca yê xo gîno,
û vengey a zerî ya yê mi di o çi hewar bî...
Ti kotî di ra?
Ti welatê mi no şêrîn di,
xo nêvisna.
O yo welatê ma di zî, peyda beno Artemîs î...
Çi delalê Artemîsê welatê mi
û çi xurtî yê wunî zimistanî di,
adir vilikî akeno leşê înan di.

Farûq YAKUP

www.arsivakurdi.org

بەرهەمی نوێ

بەربانگ ئەو بەرهەمانەی پێگەیشتووە:

* ڕووناکبیری: گۆڤارێکی کولتووری گشتییە، ژمارە (١)ی لە مانگی مارتی ١٩٩٢دا بە بەرگێکی قەشەنگ و چاپێکی جوان لەلایەن کۆمەڵی هونەری کوردییەوە لە سوێد، بڵاوکراوەتەوە.
لەم ژمارەییەی (ڕووناکبیری)دا، لێکۆڵینەوەی ئەدەبی، مێژوویی، بابەتی کوردناسی و وەرگێران لە زمانە زیندووەکانەوە، بەرچاو دەکەون. ل. ١٣٣.

* لە بیرەوەرییەکانم: بەرگی پێنجەمە لە بیرەوەرییەکانی (کەریمی حسامی)، تایبەتە بە ساڵانی ١٩٧٥-١٩٧٩، لەلایەن نووسەرەوە لە ستۆکهۆڵم بڵاوکراوەتەوە.

* پرسی کەسایەتی لە کوردستاندا: نووسینی: عەبدوڵڵا ئۆجەلان. کتێبێکە لەسەر تایبەتمەندییەکانی خەباتگێڕی شۆڕشگێر و ژیانی پارتی. مەهاباد کوردی وەرگێڕاوە و پێشەکی بۆ نووسیوە. بنکەی سەرخۆبوون بۆ چاپ ئامادە کردووە و بڵاوی کردۆتەوە. ل. ٥٨٢.

* کلاوڕۆژنە: گۆڤارێکی وەرزی ڕۆشنبیری ئەدەبییە، لە پاکستان چاپ دەکرێت و بڵاودەکرێتەوە. ژمارە (٢) زستانی ١٩٩٢.

* بانگی حەق: گۆڤارێکی ئیسلامی ڕەنگاوڕەنگە، لەلایەن یەکگرتووی ئیسلامیی کوردەوە، بە کوردی و عەرەبی بڵاودەکرێتەوە. ژمارە ١٩٩٢/٤.

* ئاوارە: گۆڤارێکی فەرهەنگی کۆمەلایەتییە. ئەنجوومەنی فەرهەنگی کورد لە ئالمیرە- هۆڵەندا- سەرپەرشتی چاپ و بڵاوکردنەوەی دەکات.

* مەڵبەند: بڵاوکراوەیەکی مانگانەی مەڵبەندی ڕۆشنبیری کوردە لە لەندەن. لەم ژمارەیەدا بێجگە لە هەواڵی ڕۆشنبیری لە کوردستان، دەنگوباسی مەڵبەند، شیعر و هونەر بەرچاو دەکەون.

لەگەڵ سوپاسماندا بۆ خاوەنی ئەو بەرهەمانە.

ڕاگەیاندن

بڕیاری حکومەتی تورکیا لەسەر خەلاتی ئەتاتورک بە نیلسۆن ماندێلا.

ڕاگەیاندنی کۆنگرەی نەتەوەیی ئەفریقی (ANC) بۆ ڕۆژنامەکان:

کۆنگرەی نەتەوەیی ئەفریقی، لەمەڕ بڕیاری حکومەتی تورکیاوە، کە دەخوازێت لە ١٩ ی گوڵانێدا، خەلاتی ئەتاتورک بە نیلسۆن ماندێلا بدات، ڕایدەگەیێنێت کە:
نیلسۆن ماندێلا، تەواوی ژیانی خۆی بۆ خزمەتی سەربەستی، چەسپاندنی دیموکراسی، ئازادی و پاراستنی مافی مرۆڤایەتی مرۆڤ تەرخانکردووە، خەلاتی ئەتاتورک بەو شێوەیەی هەیە قبوڵناکات و لە ئێستاشدا هیچ نیازێکی نییە کە سەردانی تورکیا بکات.
لەو هەڵوێستەشدا چ مەبەستێکی نهێنی لە هەمبەر ئەتاتورکی ڕیفۆرمیست و دامەزرێنەری تورکیای نوێ نیە.
لە لایەن دەزگای چاپەمەنی و ئاگاداریەوە بڵاوکراوەتەوە.

www.arsivakurdi.org

دوای منداڵبوون

د. سەریەست رەواندزی

ئافرەت، لە رۆژ و هەفتەکانی یەکەمی دوای منداڵبووندا، هێشتا هەر خوێنی دەمێنێ. لە رۆژانی سێیەم و چوارەمیشدا شیر لە مەمکەکانیدا پەیدا دەبێ. گەلێ جارانیش شیرەکە زێتر لە پێوست دەبێ. ئەم مادەیە قۆناغێکی گەلێ گرنگ و ناسکە لە ژیانی ئافرەت و مناڵەکەدا، بۆیە دەبێ، پێش هەموو شتێک، ئاگاداری پاکی و خاوێنی بێ، بە تایبەتیش خاوێنی دەست، نوێن و پەڕۆکانی خۆی و مناڵەکەی؛ چونکە شیر و خوێن یاریدەدەرێکی چاکی زاوزێکردنی گەلێ جۆری میکرۆبن، بە تایبەتیش میکرۆبەکانی ئافرەت خۆی کە هەمیشە لەسەر پێست و پەردە لینجەکان «الأغشیه المخاطیه» دەژین.

ئەو ئافرەتەی تازە منداڵی دەبێ، دەبێت دوو سابوون بەکاربهێنێ، یەکێکیان بۆ دەست و چاو و مەمک شوشتن، ئەوی تریش بۆ پاککردنەوەی ناوگەڵی. دەست شوشتن نابێ تەنها هەر بەیانیان بێت، بەڵکو گەلێ گرنگە پێش هەموو شیردانێکی منداڵەکەی ئافرەتەکە دەستەکانی خۆی پاک بشوات، هەروەها دوای گەڕانەوەی، لە دەرەوە، بۆ ماڵ. لە کاتی شوشتنی سنگ و مەمکەکانی، ئافرەت دەبێ لە گۆی مەمکەکانییەوە دەست پێبکات، دوایش مەمکەکانی و ئینجا بن هەنگڵی بشوات.

دوای منداڵبوون، دیوارەکانی ناوەوەی منداڵدان، تا ماوەیەکی درێژ برینی هەر دەمێنێ. دوای حەوت تا هەشت هەفتە پەردەیەکی لینج سەر لەنوێ دیوارەکان دادەگرێتەوە. لوولەی منداڵدان راستەوخۆ بە ناوگەڵەوە نووساوە، بۆیە مەترسی ئەوە زۆرە کە میکرۆبی پێبگا و نەخۆشی لێ پەیدابێ. جا بۆ ئەوەی منداڵدان زوو چاکبێتەوە و باشتر بکەوێتە کار و ئەم خوێنەی تیایدا ماوەتەوە فڕێبدا، دەبێ ئافرەکە رۆژانە چەند جارێک لەسەر سک بخەوێ و هەروەها مەشقی «سویدی» بکات.

دایک، پێش شیردانی منداڵەکەی، دەبێ نەختێ مەمکەکانی خۆی بگوشێ، بۆ ئەوەی هەندێ شیریان لێ دەرچێ و نەرمتر بن و منداڵەکەی بە ئاسانی بیانمژێ. دوای شیردانیش، دایک دەبێ مەمکەکانی خۆی بەتاڵ بکات، ئەوەش دەبێ بە گوشینێکی لەسەرخۆ بێت، تا ئازاریان پێنەگات، گەلێ باشرە دەبێ ئەگەر بە شەویش بەتاڵ بکرێن. دایک دەبێ هەمیشە وریای ئەوە بێت کە مەمکەکانی خۆی بۆ شیردان بە نۆرە بەکار ببات، جارێک مەمکی دەستە راست و جارێکی تر هی چەپ.

پێویست ناکات دایک منداڵەکەی ماوەیەکی درێژ لەسەر مەمکەکانی رابگرێ، بە تایبەتیش رۆژانی یەکەم کە هێشتا سیرەکەی کەمە، چونکە منداڵەکە بە جارێک هەر تێر نابێت و ئەگەر ماوەیەکی درێژ مەمکەکان بمژێ لەوانەیە گۆیەکانیان بریندار بکات و بقڵیشێن. قەڵیشانیش جگە لەوەی دەبێ بە هۆی ئازاردانی دایک، دەشبێت بە رێچکەیەک بۆ میکرۆب، بۆ چوونە ناو مەمک و هەڵاوسانی. بۆ خۆ پاراستن لە قڵیشانی گۆی مەمک، وا چاکە رۆژانە بەدەرمانێکی موعەقەم بشۆرێ.

هەروەها ئافرەت دوای منداڵبوون، دەبێ ئاگاداری میزەڵدانی بێت. گەلێ جاران ئافرەت، یەکسەر دوای منداڵبوون، هەست بە پێویستی میزکردن ناکات، کەچی میزەڵدانی پڕ دەبێت و پاڵدەداتە منداڵدانی و نایەلێ جموجۆڵ «تقلصات»ی خۆی بە باشی بکات. بۆیە پێویستە ئافرەت هەر ٢-٣ سات جارێک میزەڵدانی خۆی بەتاڵ بکات، بە تایبەتیش پێش شیردانی منداڵەکەی. هەروەها، بە گشتی ٣-٤ رۆژ دوای مناڵبوون، پیسایی لە ناو ورگی ئافرەت کۆدەبێتەوە و بۆیە پێویستە رۆژانە، بەلای کەمەوە، جارێک بچێتە سەر پێ، ئەمە هەروەها بۆ جموجۆڵی منداڵدانیشی چاکە.

هەروەکو لە پێشەوە گوتمان، ماوەی منداڵبوون قۆناغێکی گەلێ گرنگە لە ژیانی ئافرەتدا، بۆیە دەبێ لە ئەوپەڕی وریایی و ئاگاداری دابن، وەکو چۆن ئافرەتەکان خۆیان، ئاواش پیاوەکانیان، بە تایبەتیش لە یارمەتیدانی خێزانەکانیاندا لە بەڕێوەبردن و ئەنجامدانی کاروبارەکانی ناوماڵدا و نەهێڵن بە هیچ جۆرێک کاری زۆر و قورس بکەن.

شایانی باسە کە هەموو ژن و مێردێک دەبێ بزانن ماوەی هەشت هەفتە نابێ لەگەڵ یەکدا بخەون. بەر لەوەی بگەڕێنەوە سەر ژیانی ژن و مێردایەتی خۆیان، چاکتر وایە رای دکتۆر یان مامان وەرگرن، بە تایبەتیش بۆ ئافرەتێک کە یەکەم جار مناڵی بووبێت.

www.arsivakurdi.org

و خەڵکی وولاتەکانی تر هاتوون و لێرە نیشتەجێ بوون. ئەمەش وای کردووە بوونی بیانیان لەم شارەدا دیاردەیەکی ئاسایی بێت و کاریگەریەکی خراپیشی لەسەر باقی خەڵکەکە نەبێت.

بەربانگ: پێوەندی کۆمەڵەکەتان، بە باقی کۆمەڵە کوردییەکانی شارەکانی دەوروبەری ئێسکلستووناوە چۆنە؟

فرات: ئێمە کۆمیتەی هەرێممان هەیە و لەو رێیەوە پێوەندیمان لەگەڵ تەواوی شارەکانی دەوروبەردا باشە و لەو پێوەندیەدا، ئێسکلستوونا بۆتە نێوەندی ئەو پێوەندییە.

بەربانگ: ئەی پێوەندیتان لەگەڵ فیدراسیۆن چۆنە؟

فرات: لەم پێوەندییەدا کەموکوڕی زۆرە و هەردوولاش بەرپرسیارن. لە راستیدا، بەرەوپێشچوونی فیدراسیۆن، لەسەر بەرەوپێشچوونی کۆمەڵەکان وەستاوە و هەر چالاکییەک کۆمەڵەکان دەیکەن، راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ، کاردەکەنە سەر ئێستا و داهاتووی فیدراسیۆن. کۆمەڵەکان چالاک بن، فیدراسیۆنیش چالاک دەبێت. بە پێچەوانەشەوە، گەر کۆمەڵەکان چالاکیان کەم بێت، کارێکی خراپ دەکەنە سەر چالاکییەکانی فیدراسیۆن. لەبەر ئەوەی فیدراسیۆن، لە ئێستادا، گرنگی پتر بە کوردستان دەدات و خەباتی خۆی بە خەباتی ئەوێوە بەستۆتەوە و کەمتر لە جاران لە کۆمەڵگەی سویدیدا دەبینرێت. پێموایە رەوشی فیدراسیۆن، لە دوو ساڵی رابردوودا گەلێ چاکتر بوو لە ئێستای. ئەوکات پێوەندی فیدراسیۆن، لەگەڵ کۆمەڵە کوردییەکاندا زۆر باشتر بوو، هەر بۆیە دەبێت خەباتی پشتگیری فیدراسیۆن بۆ کوردستان، نەبێتە رێگر لەبەردەم چالاکیەکانیدا لێرە. بۆ پتر لە دوو ساڵ دەچێت، پێکهێنانی رێکخراوەیەک بۆ (پیری کورد) باسی لێوەدەکرێت، کەچی هەتا ئیمڕۆش ئاکامێکی بەرچاوی نەبووە.

بەربانگ: باشە، ئێوە چ لە فیدراسیۆن دەخوازن؟

مشیر: پێوەندی فیدراسیۆن و کۆمەڵەکان بە تەنێ، بەس نیە. فیدراسیۆن دەتوانێت کۆمەڵەکان بە یەکتر تێکەڵ بکات. ئەمەش بە ئاسانی لە رێگای پێکهێنانی پێشبرکێ لە بوارە جیاجیاکانی چالاکییە کۆمەڵایەتییەکاندا ئەتوانرێت، ئەنجام بدرێت. دوور نیە پێشبرکێیەک لە بواری وەرزش، یەکی دی لە بواری پێکهێنانی ئاهەنگێکی گەورەدا بۆ تیپی مۆسیقای کۆمەڵەکان، بەس بێت بۆ بەیەکگەیشتن و پێکهێنانی پێوەندییەکی بەردەوام لە نێوان کۆمەڵەکان و فیدراسیۆندا.

فرات: بێ لەمەش، فیدراسیۆن دەتوانێت لە رێی پێکهێنانی پێشبرکێیەکەوە بۆ تیپە وەرزشییە کوردییەکان، ئەو تیپانە و کۆمەڵەکان لە یەکتر نزیک بخاتەوە. دەمێک نیە، پێشبرکێیەکی فۆلکلۆری لە نێو کۆمەڵەکانی ئەندامی فیدراسیۆندا هەبوو. ئەو پێشبرکێیە بۆ خۆی بووە هۆیەک، بۆ پێکهێنانی چەندەها گرووپی فۆلکلۆری. فیدراسیۆن، لە پێوەندی خۆیدا لەگەڵ کۆمەڵەکان گەلێ کەمتەرخەمە، زۆرجاران ئەو نامانەی کۆمەڵەکان بۆ فیدراسیۆنی دەنێرن ونەبن و ئەو نامانەی لەوانەوە دەنێردرێن بۆ کۆمەڵەکان، هێند دڕەنگ دەگەنە کۆمەڵەکان کە هیچ مانایەکیان نامێنێ. لە راستیا دەبێ فیدراسیۆن، هەوڵبدات بە شێوەیەکی رێکوپێک و بەردەوام پێوەندی خۆی لەگەڵ کۆمەڵەکان راگرێت. شتێکی گرنگتر ئەوەیە، بتوانرێت چالاکی وا بکرێن، کە خەڵکی کورد لە دەوری کۆدەبنەوە. دەبینیت، پێکهێنانی تیپێکی تۆپی پێ، دەتوانێت خەڵکێکی زۆر، بە تایبەت لاوان، لە خۆی کۆبکاتەوە، کەچی هیچ کۆڕێک ناتوانێت لە ٥٠ کەس زیاتر کۆبکاتەوە. هەر لەبەر ئەوەش چالاکییەکانمان دەبێت، بە پێی خواست و ویستی خەڵکەکە بێت نەک بە پێچەوانەوە.

بەربانگ: بە دیتنی مە، بەربانگ لە بەرەپێشچووندایە، ئێوە چۆن بەربانگ دەبینن و پێشنیارتان چیە بۆ زێتر بەرەوپێشچوونی؟

مشیر: نەبوونی بەشێکی تایبەت بۆ وەرزش لە (بەربانگ) دا شتێکی باش نیە. گەر مەسەلە نەبوونی توانایە لەو بوارەدا، ئەز بۆ خۆ دەتوانم، بۆ هەر ژمارەیەکی (بەربانگ) بابەتێکی تایبەت بۆ ئەو بەشە ئامادەبکەم و بۆتانی بنێرم، چون من بۆ خۆم دەمێکە لەو بوارەدا کاردەکەم و تاقیکردنەوەی باشم لەو بابەتەدا هەیە. چۆن تا ئێستا بیر لەمە نەکراوەتەوە؟

بەربانگ: لێرە را، پێویستە شتێک لەبارەی (بەربانگ)ەوە بووترێت: دەستەی نووسەرانی نوێ، چەند بڕیارێکی بۆ باشترکردنی گۆڤارەکە وەرگرتووە، بەڵام دەبێت ئەوە لە بیر نەکەین کە هەر هەنگاوێکی تازە کۆمەڵێ گیروگرفتی تازە لەگەڵ خۆیا دێنێتە پێش و هەموو ئەو بڕیارانەش هەر وا بە سانایی بە یەک دوو ژمارەی (بەربانگ) ناگەێنرێنە ئەنجام. ئەوی گرنگە، رزگارکردنی (بەربانگ)ە لەو حاڵەتەی دووچاری بووە. هاتنی ئێمە، بۆ ئێرە خۆی یەکێکە لەو هەنگاوانە و هەوڵێکی سەرەتاییە بۆ تاقیکردنەوەیەکی نوێ. ئەم هەوڵەش لە گاڤی یەکەمیا بێ کەم و کورتی نابێت. ئێمە پێمان وایە (بەربانگ) بەم دەستپێکەی، بۆ ئامادەکردنی چەند رووپەلێک بە نێوی «کۆمەڵێن مە»ەوە دەتوانێت پێوەندی هەم لە نێوان کۆمەڵەکان و هەم لە نێوان فیدراسۆن و واندا چاکتر و پتەوتر بکات.

فرات: ئەمە بڕیارێکی گەلێک باشە. پێم وایە لە داهاتوویەکی نزیکدا، ئەو چەند رووپەلە لە بەربانگدا، دەبێتە هۆیەک بۆ لەیەکتر نزیکخستنەوەی کۆمەڵەکان و ناساندیان بە یەکتر.

مشیر: بێ لەمەش (بەربانگ) دەتوانێت لەگەڵ کۆمەڵەکان پێوەندی بگرێت و لە هەر یەک لەو کۆمەڵانەدا کەسێک دیاری بکات بۆ بەردەوامیدان بەو کارە، تا لە هەر کار و چالاکیەکی تر (بەربانگ) ئاگاداربکەنەوە.

بەربانگ: لەبری دەستەی نووسەرانی بەربانگ سوپاستان دەکەین و سەرکەوتوبن.

www.arsivakurdi.org

ئیمسالّدا، کۆبوونەوەیەکی نارەزاییمان لێرە پێکهێنا. بەشداری چەژنی ۱ ی گۆلانیشمان کرد. لە کاری دژایەتی کردنی راسیزمدا، کۆمەڵەی ئێمە یەکێکە لە کۆمەڵە هەرە چالاکەکانی ئێسکلستوونا. کۆمەڵەی ئێمە، هەم ئەندامی «کۆمیتەی دژ بە راسیزم» و هەم ئەندامی «ئەنجومەنی کۆمەڵەکان» ی شارە.

مشیر: لە نێو قوتابخانەکانیشدا، کۆمەڵەکەمان رۆڵێکی دیاری هەیە و تا ئێستا بۆ بەشێکی زۆر لە قوتابیانی ئەو قوتابخانانە لەسەر مێژووی کورد و باری ئێستای کێشەی کورد، چەند کۆڕمان گێڕاوە.

بەربانگ: لەناو چالاکییەکانی کۆمەڵەکەتاندا، پرسی ژنان چ رۆڵێکی هەیە؟

فرات: لە بەرنامەی ئێمەدا، پێکهێنانی (کۆمیتەی ژنان) هەبوو. دەمێک نیە ئەو کۆمیتەیەمان پێکهێناوە.

هەیان: هەتا ئێستا (کۆمیتەی ژنان) چالاکییەکی وای نەبووە، کۆمیتەکەمان تازە پێکهاتووە، هێشتا کۆبوونەوەی خۆی نەکردووە و بەرنامەی کاری دانەناوە. هیوادارین بە زوویی بەرنامەیەک ئامادەبکەین و دەست بە چالاکییەکانمان بکەین.

مشیر: بەشی رۆشنبیری و وەرزش، چالاکی باشی هەبووە. تا ئێستا، دەورەیەکی تاوڵە و دەورەیەکی تێنسی سەر مێزمان پێکهێناوە بۆ لاوان، دەورەیەکی تریشمان بۆ ئەوانەی تەمەنیان لە ۱۸ ساڵان پترە پێکهێنا و خەڵاتی یەکەم، دووەم و سێیەممان پێدان. بێ لەمەش دوو تیپی تۆپی پێمان هەیە. تیپی مۆسیقاشمان هەیە و لە ئاهەنگەکاندا بە نێوی کۆمەڵەکەمانەوە بەشداریدەکەن.

شوان: ئەو ماڵانەی لەگەڵ کۆمەڵەش ساردن، لە لایەن کۆمەڵەوە سەردانیان دەکرێت و گرنگی بە رەخنە و پێشنیارەکانیان دەدرێت و لە دووی چارەسەر بۆ گیروگرفتەکانیان دەگەڕێین.

فرات: ئێستا کەرەسەی چاپ و راگەیاندنمان باشە و لە بیری ئامادەکردنی بڵاوکراوەیەکی نێوخۆیی داین.

بەربانگ: چۆن دەڕواننە خەباتی ئایندەی کۆمەڵەکەتان؟

فرات: لە هەوڵی ئامادەکردنی دوو کۆڕداین. یەکەمیان لە رۆژی ۲۸ ی مانگدا دەبێت، لەسەر (شۆڕشی شێخ سەعید) و ئەوی دییان کۆڕێکە بە نێوی (گرنگی خەباتی دیموکراتی لە ناو کۆمەڵەکاندا).

مشیر: ئەم مانگە کۆرسێکی فێربوونی زاراوەی کرمانجی بۆ «سۆران»ییەکان دەکەینەوە. بۆ جوانانیش چوار تیپمان پێکهێناوە و لە چالاکییەکانی خۆیاندا هەر بەردەوامن.

فرات: شتێکی گرنگ هەیە! ئێمە پرۆژەیەکمان بۆ (ئاوەدانکردنەوەی گوندێک لە باشووری کوردستان) ئامادەکردووە. پرۆژەکە لەلایەن قوتابخانەی (ستۆلفۆش)ەوە قبووڵکراوە و ئەوان لەو پرۆژەیەدا، بەشی (ئاوەدانکردنەوەی قوتابخانەیەکیان) گرتۆتە ئەستۆ و ئەو یارمەتییەی کۆمەڵەی ئێمەش تا ئێستا بەدەستی هێناوە، بەشی ئاوەدانکردنەوەی خانوویەک یان دوو خانوو دەکات.

کۆمیتەیەکیشمان هەیە بە نێوی (کۆمیتەی هالیکاری) و توانیویەتی تا ئێستا ۸٫۹٠٠ کرۆن کۆبکاتەوە. بۆ بەڕێوەبردن و پێکهێنانی ئەم پرۆژەیەش کۆمەڵەی مە، پێوەندی لەگەڵ، خاچی

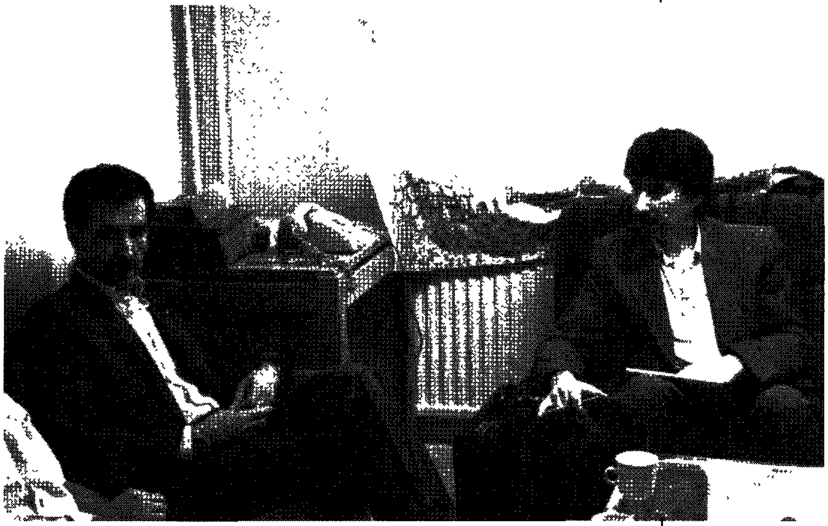

سوور، کۆمیتەی سویدی بۆ پاراستنی مافی مرۆڤی کورد، قوتابخانەی ستۆلفۆش و شارەوانی ئێسکلستوونا هەیە و لە ئێستا ئێمە چاوەڕێی کۆمیتەی سویدین، تا گوندێک بۆ بەجێهێنانی ئەو پرۆژەیە دیاریکات و دەست بەکاربکرێت. لە پاییزیشدا بەو نیازەین کە ئاهەنگێکی گەورە بۆ یارمەتی بە کوردستان پێکبهێنین.

بەربانگ: هەڵوێستی کۆمەڵەکانی دژ بە بیانیان چۆنە؟

فرات: دژایەتی کردنی بیانیان لە هەر لایەکی ئەم وڵاتەدا هەیە. لە ئێسکلستووناش هەیە، بەڵام ئەو شێوەیەی وەرنەگرتووە کە لە شارەکانی تردا دەیبینین. دژایەتی کردنی راستەوخۆ، یا هەڵسوکەوتێکی دیار و لەبەرچاو نیە. لەو بڕوایەدام دەزگاکانی راگەیاندن هەوڵێکی تایبەتیان بۆ ئەم مەسەلەیە دابێت و کاریگەریەکی باشیان لەسەر خەڵکەکە، کە بەتایبەت سویدییەکان، هەبووبێت. لەبارێکی تردا، خەڵکەکە چ بیانیان چ سویدێکان، لە چالاکی بەردەوامی خۆیاندان لە دژی هەر کارێک کە بە ناهەق لە دژی بیانیان دەکرێن.

بەربانگ: بە دیتنی ئێوە، هۆی چیە کە کۆمەڵەکانی دژ بە بیانیان لە شارەکەی ئێوە، بەشێوەیەکی راستەوخۆ چالاکی ناکەن؟

حەمید: لە راستیدا، ئێسکلستوونا بۆ خۆی یەکێکە لەو شارانەی کە هەر لە دەمێکەوە بێگانە روویان تێکردووە و تیایا نیشتەجێ بوون. لەو بڕوایەدام یەکێک لە هۆ گرنگەکان ئەمە بێت. لە زۆر دەمێکەوە بیانیان هاتوونەتە ئێرە. سەرەتا هۆڵەندیەکان و دواتریش، بەر لە جەنگی جیهانی دووەم و پاش جەنگیش ئەڵمانەکان، جووەکان

www.arsivakurdi.org

بەربانگ: ئەی بەپێی ئاگاداری خۆتان، ژمارەی ئەو کوردانەی لێرە دەژین چەندن؟

فرات: من لە (ئالار کوتمان)م بیستووە کە نزیکەی ٥٠٠ کورد لەم شارە دەژین.

بەربانگ: چەند لەو کوردانەی لێرەن، ئەندامی کۆمەڵەی کوردین؟

فرات: نزیکەی ١٠٠ خێزانی کورد لێرە هەن، لەوان نزیکەی ٧٠-٨٠ خێزانیان ئەندامی کۆمەڵەن.

بەربانگ: کۆمەڵەکەتان لەکەیەوە دەستی بە چالاکی کردووە؟

شوان: کۆمەڵەی ئێمە لە ساڵی ١٩٨٥ دا دامەزرا و من بۆ خۆم لە دامەزراندنیدا بەشداربووم.

بەربانگ: ئەو کوردانەی لێرە دەژین، بە زۆری لە کام بەشی کوردستانەوە هاتوون؟

فرات: ئەو کات کە من هاتمە ئێسکلستونا، ساڵی ١٩٨٧، زۆربە، کوردەکانی باشووری کوردستان بوون. لەبەر ئەوەی گەلێکیان لێرە نەماون و بۆ شارەکانی تر گواستوویانەتەوە، ئێستا، زۆربە ئەو کوردانەن کە لە رۆژهەڵاتی کوردستانەوە هاتوون، لە پاش ئەوان کوردی باشووری کوردستان، ئینجا باکووری کوردستان و رۆژهەڵاتی باشوور دێن.

بەربانگ: پێوەندی کۆمەڵەی ئێوە لەگەڵ کۆمەڵگای کوردی لە ئێسکلستونا چۆنە؟

شوان: پێوەندی نێوان ئەندامانی کۆمەڵەکەمان زۆر خۆشە. دەرهەق بەوانەی ئەندامی کۆمەڵەش نین، ئێمە، لە ئێستادا، کۆمیتەیەکمان هەیە بۆ پێوەندی کردن لەگەڵ ئەو ماڵانەدا کە ئەندامی کۆمەڵەکەمان نین و بە هەر جۆرێک بتوانین یارمەتیان دەدەین.

مشیر: شتێکی تریش هەیە، هەر کات یەکێک یا خێزانێکی تازە دێتە ئێرە، سەری لێدەدەین و ناونیشانی کۆمەڵەیان ئەدەینێ. لە بواری پێویستی وەرگێران و پێوەندی لەگەڵ دامودەزگانیشدا یارمەتییان دەدەین. دامودەزگاکانی تایبەت بە بیانیانیش، لای خۆیانەوە ئەوان لە کۆمەڵەکەی ئێمە و چالاکیەکانی ئاگادارەکەن.

بەربانگ: پێوەندی ئێوە لەگەڵ (Flykting Mottagning) دا چۆنە؟

حەمید: پێوەندی کۆمەڵەکەمان، نەک بە تەنیا بە (Flykting Mottagning)، بەڵکو بە هەموو دامودەزگاکان و بە تایبەتیش بە (شارەوانیی ئێسکلستونا)وە زۆر باشە. لەم رووەوە کۆمەڵەی ئێسکلستونا، لەناو گشت کۆمەڵە کوردییەکانی ئەم وڵاتەدا نموونەیەکی گەلێک باشە.

بەربانگ: لە نێو کۆمەڵە کوردییەکاندا، چالاکییەکانی کۆمەڵەی ئێسکلستونا دیاردەیەکی لەبەرچاوە و زۆرجاران باسی چالاکییەکانی ئێوە دێتە گوێ، دەتوانن باسی هەندێ لە چالاکییەکانی کۆمەڵەکەتان بکەن؟

مشیر: ئێمە، بۆ هەر شەش مانگ جارێک بەرنامە دائەنێین، بۆ هەموو ئەندامانی کۆمەڵەکەی دەنێرین و بە پێی ئەو بەرنامەیە چالاکییەکانی خۆمان دەکەین. هەر دوو مانگ جارێکیش، لەگەڵ ئەندامانی کۆمەڵەکەمان کۆدەبینەوە و وتووێژ لەسەر چۆنێتی بەرێوەچوونی دەکەین و گوێ بۆ پێشنیار و رەخنەکانیان دەگرین.

حەمید: هەر لەو کۆبوونەوانەدا، ئەو چالاکییانەش کە دەبێت کۆمەڵە بەجێیان بهێنێت، دیاریدەکرێن.

فرات: بۆ هەر چالاکییەک کۆمیتەیەکی نوێ هەڵدەبژێردرێت و ئەو کۆمیتەیەش بۆ بەرێوەچوونی کارەکانی، بەرنامەیەک دادەنێت و بە پێی ئەو بەرنامەیە چالاکییەکانی خۆی دەکات. بۆ سێ ساڵ دەچێت، ئێمە بەو شێوەیە کاردەکەین. بە پێیی بەرنامەیەکی دیاریکراو، کۆڕ، شەوی کوردی و هەر کارێکی تر کە رووبەرووی دەبینەوە بەرێوەدەبەین. ئیمساڵیش، تا ئێستا؛ دوو کۆڕمان پێکهێناوە، یەک لەسەر (دوای ساڵێک رەوشی کوردستانی عێراق) و ئەوی دیش لەسەر شاعیرانی کورد (جگەرخوێن، هێمن، هەژار و گۆران) بوو. لە ساڵرۆژی هەڵەبجەدا، خۆپیشاندنمان پێکهێنا. یادی جەژنی (نەورۆز)مان پیرۆزکرد. لەسەر دەستدرێژی تورکیاش لە نەورۆزی

www.arsivakurdi.org

کۆمەڵەی کوردی لە ئێسکلستوونا

یەکێک لە بڕیارەکانی دەستەی نووسەرانی بەربانگ، گرنگی دانە بە چالاکیی کۆمەڵە کوردییەکان و ناساندنی خەبات و کاری ئەوانە بە کۆمەڵگای کوردی لەم وڵاتە. بۆ ئەو مەبەستەش چەند رووپەلێکی تایبەت، لە گۆڤارەکەمان بە نێوی «کۆمەڵێن مە!» بۆ بەجێگەیاندنی ئەو کارە تەرخانکردووە و هەڵبژاردنی کۆمەڵەی کوردی لە ئێسکلستوونا، هەنگاوی یەکەمە بۆ ئەم کارە وهیوادارین لە داهاتوویەکی نزیکدا تەواوی کۆمەڵە کوردییە چالاکەکان لەم رێیەوە هەم بە کۆمەڵگای کوردی و هەم بەیەکتر بناسێنین.

ئێسکلستونا، دەکەوێتە نێو سنووری هەرێمی(سوێدەرمان لاند)ەوە و جێیەکی ناوەندی هەمان هەرێمە، بەپێی زانیاریەک لەبەردەستدا بێت، نێوی شاری ئێسکلستونا، لە نێوی قەشەیەکی ئینگلیز، بە نێوی (ئێسکل.ی پیرۆزەوە) هاتووە. شارەکە بۆ خۆی لە دوو بنکەی بازرگانی کۆن پێک دێت، کە بریتین لە: ١- توونا و ٢- فۆش. بەو پێیە نێوی باژێری ئێسکلستونا لە کۆندا، (توونافۆش) بووە.

لە ساڵی ١٧٣٩ دا نێوی (توونافۆش) دەگۆردرێت و (ئێسکلستوونا) جێی دەگرێتەوە و بەرە بەرە هەندێ شارۆچکەی بچووکیشی دەخرێتە سەر.

چەمی ئێسکلستوونا بە نێو شاردا دەڕوات و جوانییەکی تایبەت بە شارەکە دەبەخشێت.

لە ١٦٪ سەرجەمی دانیشتوانی شارەکە بیانین. کورد لە دوای ساڵی ١٩٧٩ەوە هاتوونەتە ئەم شارە و نیشتەجێ بوون، دواتر کۆمەڵەیەکی کوردییان بە ناوی(کۆمەڵەی کوردی لە ئێسکلستوونا) پێکهێناوە و بەکاروباری کۆمەڵایەتی و کولتورییەوە خەریکن.

یەکێک لە بڕیارەکانی دەستەی نووسەرانی بەربانگ، گرنگی دانە بە چالاکیی کۆمەڵە کوردییەکان و ناساندنی خەبات و کاری ئەوانە بە کۆمەڵگای کوردی لەم وڵاتەدا. بۆ ئەو مەبەستەش چەند رووپەلێکی تایبەت، لە گۆڤارەکەمان بە نێوی «کۆمەڵێن مە!» بۆ بەجێگەیاندنی ئەو کارە تەرخانکردووە و هەڵبژاردنی کۆمەڵەی کوردی لە ئێسکلستوونا، هەنگاوی یەکەمە بۆ ئەم کارە و هیوادارین لە داهاتوویەکی نزیکدا تەواوی کۆمەڵە کوردییە چالاکەکان، لەم رێیەوە هەم بە کۆمەڵگای کوردی و هەم بەیەکتر بناسێنین.

بەربانگ: ئەوەندەی ئێمە ئاگادارین، ژمارەی بیانیان لەم شارەدا زۆرە و (ئێسکلستوونا) بە شاری بیانیان دێتە پێش چاو، دەمانەوێت لە دیتنی ئێوەوە بۆ ئەم مەسەلەیە، دەست بە گفتوگۆکەمان بکەین.

*فرات:*دەمەوێت بەر لە هەموو شتێک، سوپاسی گۆڤارەکەتان بکەم. بە راستی، لە مێژووی فیدراسیۆندا، ئەمە یەکەم جارە (بەربانگ) بەرپرسیارییەکی وا دەگرێتە ئەستۆ و دەیەوێت لەگەڵ کۆمەڵەکان پەیوەندی بگرێت و چالاکی و خەباتی وان پێکتر بناسێنێت. ئەمە کارێکی گەلێک باشە و هیوادارم لە بەجێگەیاندنیدا سەرکەوتووبن. راستە، لە ئێسکلستوونا ژمارەی بیانیان زۆرە. دەمێکە بیانیان روویان لەم شارە کردووە و تیایا نیشتەجێبوون. پێم وایە سەرەتای رەوتی وان بۆ ئێرە دەگەڕێتەوە بۆ کاتی بەر لە جەنگی جیهانی دووهەم و دوای وی. سەرەتا ئەڵەمانێکان و جووەکان و پاشان خەڵکی بیگانە لە وڵاتانی ترەوە هاتوون و لێرە نیشتەجێ بوون. ئەمڕۆ لە ١٦٪ ی دانیشتووانی ئەم شارە بیانین و لەناو وانیشدا فینلەندییەکان بە پلەی یەکەم، یۆگۆسلاڤێکان بە پلەی دووەم و کورد بە پلەی سێیەم دێن.

بەربانگ: کورد کەی هاتنە ئێرە؟

شوان: کورد لە نێوان ساڵی ١٩٧٩ و ١٩٨٠ دا هاتوونەتە ئەم شارە. لە ئێستاشدا، کاتی ئێسکلستوونا، بیانیان وەردەگرێت، بەتایبەت کورد هەڵدەبژێرێت و ئەمساڵ نزیکەی ٢٠ خێزانی کورد روویان لێرە کردووە و وەرگیراون. بۆ سیانزە ساڵ دەچێت کورد هاتوونە ئەم شارە و تیایا نیشتەجێ بوون.

بەربانگ: چ ئەژمارێک لەسەر ژمارەی ئەو کوردانەی لێرە ئەژین لەبەر دەستی ئێوەدا هەیە؟

حەمید: کورد، بەپێی ئەو وڵاتانەی لێوەی دێن ناونووسکراون و بە هاووڵاتی ئەو وڵاتانە دەژمێردرێن، نەک بە کورد، لەبەر ئەوە؛ هیچ ئەژمارێکی راست لەبەر دەست ئێمەدا نیە.

www.arsivakurdi.org

چارەسەربکرێن، هەر لە کاتی گفتوگۆدا سکرتێری گشتی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران «دکتۆر عبدالرحمان قاسملو» یان کوشت.

(هەر بۆ بیرهێنانەوە، ئەو پیاوە لە چیکۆسلۆڤاکیا خوێندنی تەواوکرد و دواتریش ئەندامی یارمەتیدەربوو لە کۆلێژی ئابووریناسی لە پراگ).

گۆڤار: تۆ وەک کوردێک چۆن سەیری یارمەتی وڵاتانی تر، بۆ کورد دەکەیت؟

قادر دیلان: لە خودا بەزیاد بێ! لەبەر ئەوەی گەلی کورد چەندەها تاقیکردنەوەی تاڵی لەگەڵ رژێمی عێراقدا هەیە، هەر لەگەڵ هەڵاتنی کوردەکاندا، بۆ پاراستنی گیان وماڵی خۆیان و هاوکات لەگەڵ بڵاوبوونەوەی هەواڵی ئەم کارەساتە گەورەیەدا لە رۆژنامەکانی جیهاندا، خەڵکی دنیا شێلگیرانە بە دەنگ کوردە هاتن و لە هەر چوار قوڕنەی دنیاوە دەنگی ناڕەزایی دژی رژێمی «صدام حسێن» بەرزکرایەوە. ئەو هەڵوێستەش وایکرد کە تەنانەت حکومەتی تورکیا کە یەکێکە لە دەسەڵاتە داگیرکەرەکانی کوردستان، ناچاربێت بە داڵدەدانی کوردە هەڵاتووەکان. هەرچەند لە رواڵەتدا وا دیاریش بێت کە ئەوە بۆ تورکیا چ گرنگیەکی نەبوو، بەڵام لە راستیدا ئەوە تاقیکردنەوەیەکی نۆی بوو بۆ گەلی ئێمە کە کوردەکانی باشوور و باکووری کوردستانی لە دوای لەیەکدابڕانێکی دوور و درێژ بەیەک گەیاندەوە و لە نزیکەوە لە یەکتر ئاگاداری کردن.

> کورد، بۆ دەربڕینی ناڕەزایی خۆی لە سیاسەتی حکومەتی عێراق، ناچاربوو سەرلەنوێ دەستبداتەوە چەک. رژێمیش بە دڕندەترین شێوە دەسەڵاتی سوپایی خۆی لە دژی کورد بەکارهێنا.

گۆڤار: پێش چەند هەفتەیەک تەلەفزیۆن، وێنەیەکی نیشاندا کە چۆن «صدام حسێن» دەست دەکاتە ملی سەرۆک «جەلال تاڵەبانی». ئەم کارە لای چیکییەکان ئەوەی گەیاند کە «صدام حسێن» لەو کارەساتە و لە هەرچییەک دژ بە کورد کردوێتی، بووردراوە. وەک کوردێک هەستی تۆ چی بوو؟

قادر دیلان: رۆژنامە و دەزگاکانی تری راگەیاندنی وڵاتان، ئەمەیان بە راوەشاندنێکی بەهێز دانا، بەڵام بە لای منەوە ئەو کارە تەنیا ئەتیکێتێکی سیاسی بوو. هەرچەندە دەروونم بریندار بوو، بەڵام تووڕەی نەکردم. لە راستیدا ئەوەی لای من گرنگە، ئەوەیە کە ئەو خاڵانەی کە خراونەتە پێش رژێمی بەغداد بۆ گفتوگۆ، دەربارەی سنووری کوردستان، بە دەستهێنانی ئاسایش و رێژەی دەستکەوتی کورد لە سامانی نیشتمان و خاڵەکانی تر لە وتەی سەر کاغەز تێپەڕێت و بگاتە باری بەجێهێنان و عێراق رێچکەی دیموکراتی بگرێ. ئەگەر ئەمە روویدا کە داخوازی زۆربەی خەڵکی عێراقە، «صدام حسێن» دەکەوێت، بەعس نامێنێت و «محاکمی عورفی»یش سەرەونگوم دەبێت. ئەوسا هەڵبژاردنێکی سەربەست و دیموکراتی، لە ژێر چاودێریی نەتەوە یەکگرتووەکاندا، بۆ هەموو پارتە سیاسییەکان پێویست دەبێت.

گۆڤار: تۆ لەگەڵ کام پارتی کوردستانی عێراق مەیلت هەیە؟

قادر دیلان: ئەندامی هیچ پارتێک نیم، رێز و خۆشەویستیم بۆ هەموویان هەیە و گیان و ژیانی خۆم پێشکەش بەوە دەکەم، کە لە کانگای دڵییەوە بۆ کورد تێدەکۆشێ.

گۆڤار: جارجار، هۆشت ئازارت نادا، لە کاتێکدا میللەتەکەت لەو کارەساتە ناهەموارە دا دەژی، تۆ لێرە دەژیت؟ ئایا کوردەکان سەرزەنشتت ناکەن، وەک ئێمە کە سەرزەنشتی ئەو چیکانە دەکەین کە هەڵاتوون و لە دەرەوەی وڵات دەژین؟؟

قادر دیلان: میللەتی کورد پێویستی بە هەموو لایەنێکی ژیانی کۆمەڵایەتی هەیە. ئەگەر بچوومایە شاخ ماوەی ئەوەم نەدەبوو، خەریکی کاری کۆمپۆزیشنی مۆسیقا بم. خۆت دەزانی، من پێوستم بە ئۆرکێستری گەورە و بچووک هەیە «لای ئێمە تا ماوەیەک لەمەوبەر تەنانەت پیانۆیەکیش نەبوو». بە لای منەوە کورد زیاتر پەسەندی ئەوە دەکات کە لە بواری مۆسیقا دا خزمەتی کورد بکەم و کەڵک لەو ماوەیە وەگرم کە لێرە دەژیم. ئاشکرایە ئەو ئاوازانەی کە لێرە لەگەڵ تیپی سیمفۆنی رادیۆی پراگ و تیپی سیمفۆنی ئۆپێرای سمیتانا تۆمارمکرد، بە هیچ جۆرێک لە کوردستان نەدەکرا. ئەم تۆمارکراوانە ئەگەر رۆژێ بە ئاشتی و ئاسایش ژیاین، سوودبەخش دەبن بۆ کولتوری کورد. من کوردم و خۆشەویستی من کوردە. لەو کاتەوە کە دەستم بە مۆسیقا کرد، تا ئەمڕۆ، هەرچی ئاوازێک بە شێوەی زانستی و نوێ دەنووسم هەمووی بۆ کوردە و دەشزانم کە کوردەکان ئەمەیان لەبیرناچێت و ئەوانیش منیان خۆشدەوێ و رێزمدەگرن، ئەمەش سەربەرزییە بۆ من.

ئیتر زۆر سوپاس.

** کورتەی ئەو گفتوگۆیەکە، کە لەگەڵ رێداکتۆری گۆڤاری مانگانەی چیکی «روستیسلاڤ زەمان» کراوە.*

www.arsivakurdi.org

١٦-١٧ ی نەورۆزی ساڵی ١٩٨٨ دا دەکەوێتە سەر شانی رژێمی صدام حسێن.
تۆ گومانت هەبوو لەوەی کە ئەم هەواڵە لە رێی ئێمەوە، بکەوێتە بەرچاوی خوێنەران!
دواتر هەواڵەکە بلاوبۆوە و تۆ گرەوەکەت دۆڕاند!

قادر دیلان: زۆر راستە، بەلام ئەوکات گومانەکەم لە شوێنی خۆیدا بوو، چونکە ئەمڕۆ لە چیکوسلۆفاکیا دا چ گومانێک لەوەدا نەماوە کە کاربەدەستانی ئەوسا هالیکاری تاپووریبان، لە هەموو شتێک لا گرنگتر بوو، هەرچەند تێشیان گەیێندرابوو کە دڕندەیی رژێمی عێراق گەیشتبووە چ رادەیەک بەتایبەت بەرانبەر گەلی کورد.
بێدەنگی لایەنێکە و رەتنەکردنەوەی دڕندەیش لایەنێکی ترە.
پێش مانگی یازدەی ساڵی ١٩٨٩، گەلێ جاران داوامان لە چەند ئۆرگانی ئەوسای ئێوەکرد، کە باشتر وایە لە باسکردنی کێشەی کورد بێدەنگ بن، لە بری ئەوەی کە درۆ و دەلەسەکانی رۆژنامەی «پراڤدا» بلاوبکەنەوە، بەلام مخابن، رۆژنامەکانتان تەنێ جوینەوەیەکی کوێرانەی رۆژنامەی «پراڤدا» و درۆ و دەلەسەکانی وی بوو.

گوڤار: دیارە بروانەکردنەکەت، لە جێی خۆیدا بوو، بە تایبەت ئەگەر بروانینە ئەوەی کێشەی کورد چی بەسەردا هاتووە، لە قۆناغە جیاجیاکانی شۆرشەکەیدا، چونکە مێژووی کورد لەم بارەیەوە زۆر شتمان وەبیردێنێتەوە.

قادر دیلان: رەنگە نەزانیت، کە میللەتی ئێمە گەلێ جاران کەوتۆتە بەر شالاوی لەناوبردن، گا لە لایەن تورکانەوە و گا لە لایەن فارسەکانەوە. ئەوساش و ئێستاش هەر گفتێک دراوە بە کورد، بۆ دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی دیمۆکراسی و پێڕەوکاری مافی مرۆڤ بۆ کورد، بە درۆ و فێلێ دەرچووە.
لە مانگی یەکی ساڵی ١٩٤٦ دا، لە کوردستانی بندەستی ئێران، کۆماری کوردستان لە «مەهاباد» دامەزرا، بەلام هەر زوو بە دەستێوەردانی حکومەتی سۆڤیەت و رێکەوتنی لەگەڵ حکومەتی ئەوسای ئێران دا، لە بەرانبەر رێکەوتنێکی بازرگانیدا، لەناوبرا. دواتریش هەر بە کشانەوەی سوپای سۆڤیەتی لەشکری ئێران پەلاماری کوردستانی دایەوە و داگیریکردەوە و سەرۆک کۆمار «قازی محمد» و ئەندامانی تری کۆمارەکەشی هەر لەو شوێنەدا کە بانگی دامەزراندنی کۆماری کوردستانی تێدا درابوو، لە سێدارە دا.
لای ئێمەش لە کوردستانی بندەستی عێراقدا، لە ساڵی ١٩٦٠ ەوە لەگەڵ کاتدا، شۆرش لە هەلچوون و داچوونی خۆیدا بەردەوامبوو، تا لە ساڵی ١٩٧٠ دا رێکەوتنێکی مێژوویی لە نێوان سەرکردایەتی شۆرش و حکومەتی عێراقدا پێکهات. بە گوێرەی ئەو رێکەوتنە دەبوایە ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی بندەستی عێراق جێبەجێبکرایە. لە راستیدا گەرچی سەرکردەکانی شۆرشی کورد لە بەندەکانی ئەو رێکەوتنە زیاتریان دەویست، بەلام پێی رازیبوون و رێکەوتننامەکەیان پەسەندکرد، بەلام حکومەتی عێراق دوای ماوەیەکی زۆر کورت، لەو رێکەوتنەش پەشیمانبۆوە و تەواوی ئەو دامودەزگایانەی کە لە چوارچێوەی ئەو رێکەوتننامەیەدا پێکهێنرابوون، هەر لە دەزگاکانی یاسادانان و جێبەجێکردنەوە تا دەزگاکانی خوێندن و کولتوری لە دەست رێبەرانی شۆرشی کورد سەندەوە و خستنیە ژێر دەسەلاتی کەسانێکەوە کە لە لایەن خۆیەوە پەسەندکرابوون.
بەو کارەش ئیدی، لە ماوەی تەنیا چەند مانگێکدا، ئەو رێکەوتنە هیچ دەرچوو. بۆیە ناچار کورد سەرلەنوێ دەستی دایەوە چەک بۆ دەربڕینی نارەزایی لە سیاسەتی حکومەتی عێراق، رژێمیش بە دڕندەترین شێوە دەسەلاتی سوپایی خۆی لە دژی کورد بەکارهێنا.

گوڤار: باشە، ئەوسا، بەر لە رێکەوتنەکە، حکومەتی عێراق بۆ ناچاربوو گفتوگۆ لەگەڵ کورد بکات؟

قادر دیلان: ئەوسا کوردەکان یارمەتییان لە ئێران وەردەگرت و زۆر بەهێزبوون. رژێمی عێراقیش مەترسی ئەوەی هەبوو کە پارچەیەک لە سەرووی عێراق، لە عێراق جیابکرێتەوە و بکەوێتە ژێردەستی کوردەوە، بۆیە بە هەموو جۆرێک کەوتە هەوڵدان بۆ خستنەوە ژێر دەستی ئەو پارچەیە و ئاکامیش ئەو رێکەوتنە کاتییە، بێمانایە بوو.
هاوکات لە لایەکی دیشەوە، بەدزیەوە لەگەڵ ئێران رێکەوت. بەو رێکەوتنە توانی ئێران رازیبکات بەوەی کە لە بەرانبەر وەرگرتنی بەشێک لە «شط العرب»، دەست لە یارمەتیدانی کوردەکان بکشێنێتەوە. ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٧٥ دا لە «جەزائیر»، رێکەوتنامەیەک لە نێوان عێراق و ئێراندا بەسترا و بە گوێرەی ئەوە ئێران زۆری لە سەرۆک بارزانی و هێزەکانی پێشمەرگە کرد کە بەیانی هەرەسهێنانی شۆرشی کورد بکەن و کوردەکانیش لە خۆبەدەستەوەدان زێتر رێیەکی تریان لەبەردا نەمایەوە.

گوڤار: وا دیارە ئێران ئەمڕۆش یارمەتی کوردەکان نادات؟

قادر دیلان: پێم وایە، ئێران مەرجی یارمەتیدان، بە هەستی ئیسلامییەوە دەبەستێت، هیچی تری لا گرنگ نیە و لە روانگەی ئاینەوە لە خەلکی ئێران دەروانێت، نەک لە روانگەی نەتەوایەتییەوە. شاراوە نیە، کە سێ ساڵ لەمەوبەر گفتوگۆ لە نێوان نوێنەرانی ئێران و نوێنەرانی کوردەکانی کوردستانی بندەستی ئێراندا هەبوو. لە بری ئەوەی گیروگرفتەکان لە رێگای گفتوگۆوە

www.arsivakurdi.org

چیکییەکی کورد:
قادر دیلان

Kadir Delan
قادر دیلان

Kurdische Musik

پێشەکی

نووسەری چیکی ناسراو، «کارڵ چاپێک» لە کاتی خۆیدا چیرۆکێکی بە ناوی «کوردستانی دڕ»وە نووسی. ماوەیەکی درێژە، ئەو چیرۆکە لە هەموو کونجێکی جیهاندا، «کوردستان» ی لێدەرچێت، وێنەیەکی راستگۆیە بۆ پیشاندانی ئەو ناوچە پڕ گیروگرفتە. دەبێت ئەوەش لە بیرنەکرێت کە نووسەران، هونەرمەندان و هەموو جیهان، لەگەڵ ڕێزیاندا بۆ ئەو نووسەرە بەناوبانگە، دەزانن کە لە ژیانیدا کوردستانی نەدیووە.

تا ئەمڕوش جیهان چاوەنواڕی ئەوەیە، کە بە قووڵی و بە چاوێکی هونەرەییەوە بنواڕدرێتە کێشەی کورد. ئەگەر لە ئێستادا بکرێت لە بواری مۆسیقادا ئەو هیوایە جێبەجێ بێت، ئەوە بێگومان ناوی «قادر دیلان» لە ریزی هەرە پێشەوە دێت، لەگەڵ ئەویشدا، ناوی چیکۆسلۆڤاکیا.

لە ساڵی ١٩٥٢ دا، شاری سلێمانی «پایتەختی ئەوسای کوردستانی عێراق -گزڤار-» ی بەجێهێشت و بۆ خوێندن لە کۆلێژی ئابووریناسی، روویکردە بەغداد. ئەو لاوە ئەوکات کلارنێت ژەن بوو، توانی بە زوویی جێی خۆی لە بەشی کوردی رادیۆی بەغداد دا بکاتەوە و ببێتە ئەندامی تیپە کوردییەکەی.

ئەو کات، لە سەردەمی دەسەڵاتداری قەڕاڵ فەیسەڵی دووەمدا، کورد بەمجۆرەی ژێر دەسەڵاتی رژێمی بەعس دابڕاو و دەستبەسەر نەبوو.

پاش ماوەیەک «قادر دیلان»، وەک ئاوازدانەر دەرکەوت و نەک تەنێ لە نێو کورداندا، بەڵکو لە سەرانسەری عێراقدا ناسراو و تا ئەمڕۆش لە نێو ئەواندا، کە مۆسیقایان خۆشدەوێت، هەمان جێی دیار و لەبەرچاو و بگرە گەلێ لە پێشتری هەیە.

ئەی تۆ لەم بارەیەوە، دەڵێیت چی؟

قادر دیلان: راستە ئەوسا زۆر هاندەدرام و خۆشیان دەویستم، بەڵام خۆم هەستم بەوە کردبوو، کە دەبێت پتر گرنگی بە مۆسیقا بدەم و بەوەندە نەوەستم کە لە توانامدا بوو. بۆیە بڕیارمدا بۆ خوێندنی مۆسیقا روویکەمە ئەورووپا، تا بتوانم لەو رێیەوە لەبارتر سوود بە موسیقای کوردی بگەیێنم.

گزڤار: لە ساڵی ١٩٦٢ دا هاتیتە پراگ و دوای ساڵێک خوێندنی زمان لە شارۆچکەی «میمۆن»، دەستتکرد بە خوێندنی دانان و نووسینی ئاواز «کۆمپۆزیشن» و فێربوونی «فلوت» لە ئەکادیمیای مۆسیقا.

قادر دیلان: بەڵێ وایە! لە ساڵی ١٩٦٣ دا کودەتای رەشی بەعسییەکان روویدا. دیاربوو ئاکامی گەڕانەوە، لەو کاتەدا یان زیندان یان دەمکوتکردن بوو. بۆیە دوای تەواوکردنی خوێندنیش هەر لێرە مامەوە و دەستمکرد بەکارکردن لە رادیۆی چیکۆسلۆڤاکیا و تا خانەنشین بوونم، هەر لەسەر هەمان کار بەردەوام بووم.

گزڤار: لە نێوان مانگی یازدە و دوانزەی ساڵی ١٩٨٩ دا، من و تۆ گرەوێکمان کرد، ئەویش ئەوە بوو، کە ئایا ئەم گۆڤارە «زاپیسنیک» لە ژمارە ٢ ی ساڵی ١٩٩٠ دا، «دوای کۆتایی تەمی سوور»، بۆ یەکەم جار دانی بەوەدا نا کە بەرپرسیاری لەناوچوونی هەزارەها منداڵ و ژن و پیری کورد لە شاری هەڵەبجە بە چەکی کیمیاوی، لە

www.arsivakurdi.org

روویدابوو رۆڵی کوڕەکە دەگێڕێ و ئەکتەری یەکەم دەبێتە باوک.

بەزمێکی خۆشە: ئەکتەری دووهەم کە نەیدەزانی چی روویدابوو؟ چۆن هەمووی زانی و دەورەکەشی گێڕا؟...

پرسیار مەکە ماڵ ئاوەدان بێت! بۆخۆت خەریک بە!!

لە کۆتایی ئەم «شانۆ لە نێو شانۆ»یەشدا (یادی ڕێژی دێبری بە خێربێ- شۆڕش لەنێو شۆڕشدا-!) ئەکتەری دووهەم کە بۆتە کوڕەکە پێڵاوەکەی تێهەڵدەدا و رادەکاتە دەرەوە، ئەوسا ئەکتەری یەکەم کە دەوری باوکی بینی بوو، لە پڕێکا دەبێتەوە کوڕەکە و پاشماوەی سەرهاتەکەمان بۆ دەگێڕێتەوە.

قسەی خۆمان بێ، من زۆر شت لەم شانۆگەرییە فێربووم. فێربووم قەدری ئافرەت بگرم، قەدری مناڵ بگرم، ئاگام لە سیاسەتی وڵات هەبێ، دژی شتە کۆنەکان راپەرم و زۆر شتی تریش...

بەڵام ئەوەی فێر نەبووم کە بۆ نووسینی ئەم چەند رستەیە، دووسێ قسەی زەلام زەلامی چیخۆف و ئاسترۆفسکی و برێشت و کۆکتۆ و هانتکە و میلەر و سارتەر و بێکت و پینتەر و دۆرەنمات و یۆنسکۆ و... بێنمەوە کە نەڵێن ئەم کابرایە هیچی لە باردانییە. گرنگ نییە!

گرنگ ئەوەیە: من دەزانم هیچ نازانم بەڵام......

* * *

نەمتوانیبوو بۆ بینینی «چرپەیەک لە هەڵەبجەوە» خۆم بگەینمە شوێنی دیاریکراو. بەڵام خۆشەویستێک (خودا خێری نەنووسێ!) دەقی شانۆگەرییەکەی (پیەس؟ ...... قەت فێری ئەم وشەیە نەبووم!) لە نووسەر و دەرهێنەری بەرێز وەرگرتبوو و گەیاندنیە دەستم و خوێندمەوە.

بەر لە هەموو شتێک بۆم دەرکەوت و زانیم کە هەردوو رەحمەتیەکان (مام هەژار و محەمەدی خاڵ) هی ئەوە نەبوون دانیش و فەرهەنگ بنووسن و وشەکانمان بۆ لێکدەنەوە. چونکە مانای - چرپە - (دەنگی سەبر نییە!) و بەڵکو: هات و هاوارە!! چما؟ ... چونکە: «چرپەیەک لە هەڵەبجەوە» هەر وەکو دەقەکەی لەبەردەستمە و پێم دەڵێ: هات و هاوارێکە نەک بۆ ئەوەی منی خوێنەر و تۆی بینەر بزانین قووڵایی کارەساتی هەڵەبجە چەند و چۆن بووە، بەڵکو بۆ ئەوەیە کە منی خوێنەری کڵۆڵ و تۆی بینەری فەقیر (نەک هەژاری دەرهێنەر) بزانین: چونکە هەڵەبجە زێدی گۆران و ئەحمەد موختار بووە، هەر چۆنێک بێ تۆڵەمان لە دوژمن دەستێنێتەوە. (بۆ نموونە: ئەگەر زێدی ئەم دوو کەڵە شاعیرە نەبووا، لەوانەیە، وازمان لە دوژمن هێنابا! بەڵام تازە بۆ کوێ؟!)

«چرپەیەک لە ......» چونکە شانۆگەرییەکی مۆدێرنە (و قسەی خۆمان بێ بە شێوەی کارەکانی- برێشت- نووسراوە) نەسەرەتای هەیە و نەگرێ و نەکۆتا.

کەسەکانی ئەم تراژیدیا فریکە هاوارییە پێکهاتوون لە: رۆژنامەنووس- رەمزی خاکی هەڵەبجە (؟)- کرێکار (هی کام کارگە و کۆمپانیای زێدی ئەحمەد موختار و گۆران؟ حەقت بە سەرەوە نەبێ!)- جوتیار- دوو قوتابی و کۆرس. (کارمان بەوەش نەبێ کۆرسەکە لە کوێوە هاتووە و بۆ کوێ دەچێ. وەک رۆژنامەنووسە نەمرەکە. دوای بۆمبارانە ژەهراوییەکە، هەموویان دەمرن، کەچی رۆژنامەنووس خەریکی کاری خۆیەتی. یادی - ئاشیل- بەخێربێ!)

ئەگەر ئەم دەرفەتە بە هەلێکی باش بزانین دەکرێ دوو قسەش بۆ خودا بکەین و کورتی کەینەوە. یان سابلاغی گوتەنی: بیکەینەوە دوو پێنج توومەنی!.

نووسەر و شاعیر و هونەرمەندانی کورد، دەمێکە بە دانەوێڵەی رووداوەکانی وڵات ژین دەبەنەسەر (واتە رووداو و کارەساتە ئەدیب و هونەرمەند پەروەرەکان!) یانی رەنگە بتوانین بڵێین: ئەگەر (زمانم لاڵ بێ) ماوەیەک رووداوێکی دڵتەزێن لە وڵات روونەدا، کانیەکەی زەیینیان چک دێنێ!!

زۆربەی ئەو شیعرانەی بۆ هەڵەبجە نووسراون (تۆ بڵێ هەر هەموویان!) یان قرپەی مەچەک هەڵماڵینن، یان کاسەی دەرۆزەکردنی فرمێسک. (خودا هەڵناگرێ، یەکێک لە شیعرە هەرە درێژەکانیش نەختێ باسی پارە و نەبوونی ئەو دەعبایەش دەکا!)

کەواتە هیچیان هی ئەوە نین مرۆڤ بخەنە چاڵی بیرکردنەوە و وامان لێبکەن، سەفەرێکی دەروونی بکەین. (دیارە مەبەستم ئەو تابلۆیانە ناگرێتەوە کە چەند خۆشەویستێکی وەک رەمزی و هەردوو رێبوارەکە و...... کێشاویانە) دەنا ئەو گۆرانیانەش کە بۆ ئەم کارەساتە گوتراون، هەمان تاس و هەمان حەمامن!

«چرپەیەک ......» ش هەر لەم دۆخەدا، گێژ دەخواتەوە:

نەبوونی یەکیەتی بابەت و زنجیرەی تێکست، هەرەشە و گورەشەی قسەی زل زل و گەلێ شتی تر، وای لەم شانۆگەرییە کردووە کە ببێتە هەمووشت، تەنانەت شانۆگەری نەبێ. خۆبەستنەوە بە گوریسی شیعری (رەفیق سابیر)یش نەک تەنیا ئەم شانۆگەرییە مردەڵەیە لە گێژاو دەرناخا، بەڵکو زیاتر بە دەوری ملیدا پێچ دەخواتەوە و دەیخنکێنێ.

خنکاندویەتی!

کەسێکی لێقەوماو لەم شانۆگەرییەدا دەپرسێ:

«دەنگی ئازار لە کوێیە؟»

کەسێکی نادیار وەڵام دەداتەوە:

«لە کوردستانە ...... لە کوردستانە»

بەڵام کاکی برای، دەنگی ئازار لە شانۆگەرییەکانی ئێمە دایە و هیچی ترنا.

کەچی: ماندوو نەبن!!

١٩٩٢/٥/١.

www.arsivakurdi.org

دوو بەرهەم و یەک تێڕوانین

بەرۆژ ئاکرەیی

رخنۆکەیەک لەمەڕ جووتە شانۆی پێشاندراو لە ستۆکهۆلْم:
١- کلکی مار (فەتاح خەتاب). ٢- چرپەیەک لە هەڵەبجەوە (هەژار).

ئەم مانگەش کە تێپەڕی، وەک هەموو مانگەکانی خوا (؟) چوار حەفتە بوو. کۆتایی حەفتەکانیش وەک هەمیشە، دوو رۆژی پشوودانی بە دواوە بوو. رۆژی پشووەش بۆ زۆر کەس نیعمەتە. دەکرێ دانیشی و بیر بکەیتەوە. دەکرێ میوانداری کەسێک بکەی، یان هەر هیچ نەبێ ببیە میوانی کەسێ. قسەش قسە دێنێ و دەکرێ باسی فلانەکەس و فیسارەکەس بکەیت. قرپە سیاسەتیش هەر خۆشە! وادیارە گرینگ ئەوەبێ، رۆژەکان چەند تێپەڕن، نەک چۆن تێپەڕن.

بەلاْم دوو شتێ نوێ، شلْپەی خستە گۆمە مەندەکەی دوو رۆژی پشووی یەکێک لە حەفتەکانی مانگی رابردوو:

ئەویش هەبوونی دوو شانۆی کوردی لە شاری ستۆکهۆلْم بوو. «کلکی مار» دەمێک بوو، رێکلامەکەی بە دیوارەکان هەلْواسرابوو و دەلەقایەوە. کلکەکەش ناوی «درامای کوردی- سوێد»ی بە دوای خۆیدا رادەکێش. بەر لە هەموو شتێک: ئەوەی کە دراما چییە و چی نییە و بە چ نووسراوە یاخود فیلم و شانۆگەرییەک دەگوترێ- دراما- نەمن دەزانم! نەتۆ!!

من و تۆش خۆ خودا لێی نەگۆڕیوین بە دوای لێکدانەوەی ماناکەی بکەوین و شتێک حاسل بکەین. هەر وەک ئەوەی کەمن و تۆی کلْۆل نابێ بیر لە - ستراکتۆری- شانۆنامە بکەینەوە. نابێ بیر لە یەکیەتی بابەت و سەرەتا و گرێ و ئەنجام و هەزاران شتی تر بکەینەوە.

نازانم کێ گوتوویەتی، بەلاْم خەراپ نییە ئێمەش بلْێنەوە: «هیچ دەرهێنەر و ئەکتەرێک ناتوانێ، شانۆنامەیەکی لاواز و مردەلە، لەسەر تەختی شانۆ بەهێز و زیندوو کاتەوە. کەچی پێچەوانەکەی دەکرێ.»

با بەر لە چیلکەتێوەردان لەم شۆربایە، ئەوەش بلْێم کە: زمانم لالْ بێ و پێنووسم کۆلْ ئەگەر بەوێ زەحمەتەکانی دەرهێنەر و هەردوو ئەکتەرە خۆشەوستەکان بێ نرخ بنوێنم. ئەوەیان لەلایەک، لەلایەکی ترەوە: برای بابم! من پێم وایە ئەگەر پەیامی کلکی مار لەدەستگرتنی پێلاْو دژی هەموو شتە ناحەز و نابەجێ و تەقلیدیەکانە، بۆچی بابایەکی وەک منیش نەتوانێ پێلاوەکەی لەدەست بگرێ؟

قەرار وایە «کلکی مار» فێری زۆر شتمان بکا و ئاوڕ لە دەروون و دەورووبەرمان بدەینەوە. دەی باشە! کەرەسەکان چین؟

سیاسەت+ فرۆفیشالْ+ بەندوباو+ ڕەخنە+ بەرگری کردن لە مافی ژن+ بەرگری کردن لە مافی منالْ+ هێنانەوەی قسەکانی حەمە شێت= کلکی مار.

بەلاْم: کلکی مار+ بینەر= سەر ئێشە و سەرگێژی و سەر..... (ئەوانی تر خۆتان بنووسن!).

کلکی مار، قەرار وایە شانۆگەرییەکی مۆدێرنیش بێ. بۆچی نا؟... بە تایبەت کە مانای مۆدێرن ئەوەبێ: دەرهێنەر بێتە سەر شانۆ و بەناوی رەسەنەوە بانگی ئەکتەر بکا و بە خەلْک بلْێ، کاتی پشوودانە. یان دەرهێنەر بێت لە کۆتایی شانۆگەریدا پێلاوەکەی خۆی لەدەست بگرێ. دیسان قەرار وایە هەر کەسێ لە ئاست هەموو شتە کۆن و تەقلیدییەکاندا پێلاْوی خۆی لەدەست بگرێ، کەچی (بەداخەوە؟) ئەکتەری یەکەم لە باتی لەدەستگرتنی پێلاْوی خۆی، پێلاوی ئەکتەری دووهەم لەدەست دەگرێ!؟ دانانی چەند تایەی ئۆتۆمبیل لەملاو ئەولای شانۆ، تەلەفۆنێک (بۆ وەی جار جار ئەکتەرەکە هەلْیگرێ و بلْێ: ئاوا قسەی پێدەکرێ؟) و چوار پایەیەک. ئەم شوێنە کوێیە؟ هەندێکجار مالْە، هەندێکجار چەقی رێگا، هەندێک جاریش نەمن دەزانم، نەدەرهێنەر. (تۆش کەیفی خۆتە!) دیالۆگە درێژ دادڕەکان، بێ مانا و سواوەکان، نەبوونی میزانسەنێکی لەبار، مۆسیقایەکی ناتەبا لەگەلْ ئەتۆمسفەری مەوزوع، نەبوونی یەکیەتی بابەت و شوێن و کات و یەکدەست نەبوونی دیالەکتی دیالۆگەکان و... فاولْەکان، پشتی «کلکی مار»یان شکاندووە.

ئەکتەری یەکەم باسی خۆی دەکا کە رۆژێک لە سەردەمی منالْیدا پێلاوەکەی دڕابوو. چۆتە لای باوکی و داوای کڕینی پێلاْوی لە باوک کردووە، باوکیش بۆی نەکڕیوە و لە وەلاْمیدا تەنێ گووتوویەتی: ئینشائەلْلا!

لە گێڕانەوەی ئەم بیرەوەریە تراژیدیا کۆمێدیەدا (؟) لە ئەکتەری دووهەم دەپرسێ: «دەزانی منیش چیم کرد؟»

ئەکتەری دووهەم (فەقیرەی)!) دەلْێ: نا!

ئەکتەری یەکەم دەلْێ: کەواتە با رووداوەکە بۆ بینەران بنوێنین تاکو ئەوانیش ببینن (بینەری فەقیر!).

ئەوسا دەبینین ئەکتەری دووهەم کە (فەقیرەی) هەر نەیدەزانی چی

www.arsivakurdi.org

فوئاد سورخی

چەند حاڵەتێکی گەواڵەکان

- با گەواڵەیەکی هێنا
لەسەری مانگایەک دەچوو،
تارمایی دەیان ئادەمیزاد
کە بە گوریسێکی درێژ
بەرەو خۆیانی کێش دەکرد.
مانگاکەش لە گوانەکانی
شیر دەچۆڕایەوە...

- با گەواڵەیەکی هێنا
لە ئاسکێکی دەکرد،
هەروەک بە تیرێکی سوور پێکرابێ و
گوانەکانیشی پڕبوون
لە شیر.

- با گەواڵەیەکی هێنا
پارچە نانێکی سپی بوو،
بە دەمی سەگە ڕەشی شەوەوە
سەگێک کە نانەکەی دەخوارد و
دەیڕاند
جارجاریش چاوی دڵسۆزی و
وەفای بۆ مرۆڤەکان دەتواند!

- با گەواڵەیەکی هێنا
لە «ماردین»ی هونەرمەندی دەکرد.
کەمانجەکەی دەژەنی و
درەختەکانیش،
سەمایان دەکرد.

- گەواڵەیەک - با - هێنای و
خەندەی سەرلێوەکانی «پۆلا» بوو
هات و پێدەکەنی
تابوو بە باران و
دایکرد، هەر پێدەکەنی...

١٩٩٢/٥/٧

* ماردین جۆلا- کچە کەمانجەژەنێکی لاوە، خەڵکی ڕەواندوزە و لە ئوردوگای زێوە پەنابەر بوو.

سەفەر

ئەو ئێوارەیەی بەرەو ئاوابوون هەڵفڕین،
سەفەرت کرد.
زەردەپەڕ پشیلەیەک بوو
بە دەمیەوە گرتی و ڕفاندنی.
لە دوورەوە، لە گزشەی شەوا
چۆلەکەی زەردی سیمات
لەسەر چڵێکی بەرزدا نووستوە.
ئەم بەیانیە،
چەشنی خۆر
پرژایە سەر جێگەکەم و
بارانیش هات و پەڕەکانی بزواندی
فرمێسکی کانیەک بووی و
چیمەنە سەوزەکەی کراسەکەت
لە بەرتدا ئەشنایەوە
پەنجەکانم بوون بە پێنج درەخت و
لە دامێن کراسەکەت گیربوون.
پەنجەکانم خوێنیان لێدە تکایەوە
تۆش دەڕۆیشتی
کە ڕۆیشتی چرپەیەکم بە گوێ دا هات
- ئەو مەلەی لە سیمای ئەو دەکا، مالْیە
گەر لە دەرەوەی تۆ بێ دەمرێ.
تۆ دەمری؟
ئەم ڕۆژانە
سەرم دەخەمە سەر گوڵە حاجیلەکانی
کراسەکەی بەرت و
تێدەگریم...
دەگریم ...
دەگریم ...
لە بەستەڵۆکی خوارەوەی زەویدا
سنەوبەرێک ئەڕوێ،
لەناو ئەم سنەوبەرەدا
جریوەی تۆ دێ!

١٩٩٢/٥

www.arsivakurdi.org

بیرتۆلت بریشت

دەربارەی نازناوی

کۆچەر

ناوی کۆچەر، کە پیاماندا لکێنراوە، هەڵەیە لام
ئەو وشەیە تەنیا مانای کۆچکردنە
بەڵام ئێمە بە دڵی خۆ کۆچمان نەکرد
بەڵکو ئێمە هەڵاتین و راونراین و، لە وڵاتمان بە دەرکراین
بێ نیشتمان و سەرگەردان،
ئەو وڵاتەمان هەڵبژارد وەرمان بگرێ
ئەو وڵاتەی تا هەتایە رەنگە تیایدا ئاوارەبین
هەر بە تاسەی گەڕانەوە و بە ئومێدی چوونەوەمان بۆ
نیشتمان
بەپێی توانا نزیک سنوور، نائاسوودە ڕۆدەنیشین.
بچووکترین گۆڕان لەوێ
چاومان لەودیو سنوور دەبڕێ.
هەرکەس کە تازە ڕووی لەمدیو نابێ
بیرمان ناچێ و،
کەسمان دەستبەرداری نابێ
زۆر بە پەرۆش، بە پرسیار دای دەگرینەوە
گەر ڕووداوێک پشتگوێ بخا
نایبەخشین و، ناتۆرەی لێ نابڕینەوە
ئاخ، لەسەرخۆیی کوشندەی ئەو ساتانە
ئێمەیان پێ نەگۆڕراوە!
هات و هاوار لە ئۆردوگاکانەوە، هەتاکو دەگەنە ئێرە
بە گوێماندا هەڵواسراوە
ئێمە خۆشمان
تەنانەت یەک، پاگەندەی بەدناو
بەسەر سنووردا بۆمان، بەڕێ کرابێ
هەریەک لە ئێمە
بە پێڵاوی هەڵاهەڵاو بە ئۆردو
بەپێ خشە، هەنگاو دەنێن
شایەتی عەیب و عارمانە و، وڵاتمانیان نەنگ کردوە
بەڵام لێرە، کەس لە ئێمە نامێنێت و
ئەمەش دوا وتەی ئێمەیە
کە هێشتا کەس نەیوتوە

ئەنوەر رەشید: لە ئەڵمانییەوە کردوویە بە کوردی

* شیعری «ناوی دایک Der Name der Mutter» و «بەدایک بوون Mutter Sein» لە سەرجەمی بەرهەمەکانی (بریشت)ەوە وەرگیراوە. لە بەرگی دووەمی شیعرەکانی، بڵاوکراوەی زوور کامپ Suhr Kamp. بریشت ئەو دوو شیعرەی لە قزناغەدا نووسیوە، کە خۆی قوتابی بووە.

* شیعری «دەربارەی نازناوی کۆچەر: Uber die Bezeichnung Emigranten لە بڵاوکراوەیەکەوە وەرگێراوە بە ناونیشانی «پەنابەر Asyl»، لە کاتێکدا وتراوە کە بریشت خۆی پەنابەر بووە.

www.arsivakurdi.org

فەقیرانە: ئامان و خەجیٚ رەەش بۆ نامرن؟ ئەوە یەک مانگی رەبەقە تەندوور و دێزە و گۆزەی بۆ درووستدەکەن. خۆ بەخودای هەتاوەکو تەندوورەکان نەینە چاڵ و نۆرەکولێرە ناسکەیەکیان پێنەکەن، هەتا دێزە و گۆزەکانیش نەخەنە گڵ و سووریان نەکەنەوە هیچیان مەرەخەس ناکات!.

جا من دوای ئەم هەموو خەرج و پیتاکە چیم بۆ دەمێنێتەوە! خۆ بەخودای دێمە زەردیش تازە مەگەر چۆلەکە بیخوا و مشک بیبڕێ، دەنا نە وەفریادەکەوم و نە دەشتوانم تازە بیدوورمەوە. ئەو هەشت، نۆ عارەبە کۆڵۆشەی دێمی پشت ماڵانیش، ئەگەر وەفریانەکەوم و نەخۆشییەکەم لێیم پیستر نەکات، دوای ئەم خزیانەی ماڵی ئاغا گێرەی بکەم، خۆی بکوژێ سی، چل تەغار دەکات. دێمەکاری ئەم ولاتە هەر یەک و پێنج و شەش دەبڕێ. دە و دووی ئاغای لێهەڵگری چی دەمێنێتەوە!.

بە ناشکوری خودای نەبێ دێمەکار گێلێ بۆکاسسییە؟ شەو و رۆژ دەبێ دەستە و دوعا بی لە کاتی خۆیدا پەڵەبدات و بارانی لێ بباریٚ. چۆرەئاوێکم نیە دوو دێراوە تەماتە و شەش، حەوت برکە تەڕەکاری بۆ ئەو منداڵانە لەبەردا بەقێنم!. پاش ساڵێک زەحمەت و کوێرەوەری بیست، سی تەغارێکم بۆ ماوەتەوە!. تۆوی پاییزی لە چی بکەم؟ زمهەری تا ساڵێکی دی سەر خەرمانان لە کوێ بێنم؟ خەرجی ماڵێش بەو کرانیە! هێشتا تیتۆڵێکم لیباس بۆ خۆم و دایکی منداڵان و ئەو کچۆڵانە نەکڕیوە. خۆ پیاو لە ترسی دووکانداری شاریش، شەو خەوی لێناکەوێ! رۆژێ جارێک رادەسپێرن: خەرمانەکان سوورنەبوون؟ ئەوانیش داوای قەرزەکانیان دەکەنەوە. دەنا دەبێ نوێی کەیەوە بۆ ساڵێکی دیکە. ئەوەش وەک دە بەکڵوو هەر دێتە سەری. دوای سێ، چوار ساڵ تازە پیاو لە ژێری نایەتە دەرێ.

سۆفی سەلیم، کە لەوبەرەوە خەریکی خەرمان شەنکردن بوو. بایەکەی تۆزێک هێدی کردبوو. کاوانی لەیەک جیانەکردەوە. دەستی هەڵگرت. شەنەکەی لە مالووسکەکە چەقاند. کەوشەکانی کە لە قەراغ جۆگەلە ئەوەکە، لەلای بەردەنوێژەکان داکەندبوو، چوو لەپێیکردن. دەستی نا پشت قوونی و وردەوردە هات بۆ ئەمبەر بۆ لای خاڵەسەعید.

– ماندوونەبی خاڵە سەعید!

– خودا عافووتکا! یا خودا کوڕت نەمرێ! بۆ خۆتان ماندوونەبن!

–ئەمڕۆ زۆر بێتاقەت و بێواز دیاربووی. خۆ شوکر نەخۆش و ناڕەحەت نین؟

– بە خودای جا چت عەرزکەم! پیاوی فەقیر و تەنیابال، هەمیشە نەخۆشە!.

– چاوم لێبوو، چەندجارێک لە خزیانەکە کەوتی! گێرەکەشت تێکهالأبوو!

– بەڵێ وەڵاهی راست دەفەرمووی. ئەوە چەند رۆژێکە زۆر نەخۆشک. ئەورۆ لە هەموو رۆژان خراپترم. سەعاتێکیش لەدوای خەڵک گێرەم دابەست. لە ترسی رەشیدئاغا نەمویرا، ئخورۆ لە ماڵی بکەوم، بەڵکو تۆزێک چاتربوومایە.

– باشە ئاخر دکتۆرێک؟ دەرزی و دەرمانێک؟ دۆعایەک؟ تۆ چوویتە لای کەس؟ ناڵێن چیتە؟ چیت نیە؟

– جا براڵە! دەرزی و دەرمانی چی؟ ئێمەمانان کوا دەتوانین، بچینە شار بۆ لای دوکتۆر؟ لەو وەختەدا دەبێ رۆژێکی بۆ لەکاربێ. پوولی دوکتۆر و دەرزی و دەرمانیش لەوێ راوەستێ. ئەوانە هەمووی بە جێگای خزیان. جا بۆ لە ترسی ئاغا دەوێرم لەم وەختەدا لە ماڵ نەبم! بە خودا شاف لە شاف تالآنم دەکات. لەسەر ساجی عەدلیم دادەنێ. بەو پاییزە دەرمدەکات. خۆ لەم دەوروبەرانەش ئاغاکان رەعیەتی یەکتری راناگرن. پەیمانیان لەگەڵ یەکتر بەستووە. هەموویان قسەیان کردۆتەیەک!! یەک دوو ئێواران چوومە لای پوور خاتوون. دەڵێ: نیوکت کەوتووە! بۆشی هێنامەوە. دوو رۆژیش پرێسکە خوێیەکەی هەر لەسەر بوو، بەڵام هیچ چاکترنیم!

دوێنێ فاتم چوویوە لای مەلا نووشتەیەکی بۆ نووسیوم. قسەی خۆمان بێت، فرووجێکیشی سەرقەڵەمانە بۆ بردبوو. جا نازانم کاردەکا یان نا؟

دوێنێ ئێواریٚ، کوێخا حەمە هات، سەری مەزرا بدات و خەرمانەکان شەقڵکات، چوومە پێشی و پێم وت: خزیانەکە باش وردبووە، گاگێرەی لێدەرناچێ، بیست و پێنج رۆژە خراوەتە بەربێ!! دە دوازدە کەرەت وەردگراوە. بۆم عەرزی ئاغا کە!، بەڵکو ئیجازەم بدات، چیدی لەسەر نەگێرم، کەچی زۆرم لێتووڕەبوو ووتی: دەبێ ئەم ئیسوارەیە وەردیکەیت! دوو، سێ رۆژی دیکەشی بەسەردا بگێڕی، هەڵدانەوەشی هەر لەسەر خۆتە!.

کوڕە خەجاڵەتی ماڵی مام رەحیمیش بووم. پێنج، شەش سەر پانیرگێرەم بە دەستەوام لێوەرگرتوون و لێم خواستوونەتەوە کە دوای ئەم خزیانەی ماڵی ئاغا لەگەڵ ئەو چوار، پێنج سەرە وڵاغەی خۆماندا بیاندەمەوە. ئەوانیش بیست و چەند رۆژێک گێرەیان پێبکەن! بە خودای تاقە یەک رۆژیشیان گێرە بۆ ناکەن. هەموو سمیان ساوە، گەیشتۆتە سەر گۆشت!. ئەو دوو مانگا زاوەشمان، بە جارێک وشکیانکرد. گوێرەکەکانیشیان تێر ناکەن. ئەوانیش دەمرن!.

– جا براڵە! مانگا زاو کوا بۆ گێرە دەبێ؟ پیاو چۆنی دڵ دێ، لە گێرەی کات؟ دیارە وشکیش دەکات و گوێلکەکەشی لە برسان دەمرێ، نابێ بە هیوای ماست و رۆنیشیان بی.

– ماست و رۆن! ئەوە دەفەرمووی چی؟ تێر ئاگای لە برسی نیە! بەو خودایەی هەموومان دەچینەوە بەر دیوانی، ئەو پیاڵە ماستە و ئەو کیتەڵە دویە نەبێ، کە ئێواران فاتم لە ماڵی حاجی برایم دەیانهێنێ، پێخۆر و چەورەسانم لە ماڵێدا نیە.

– باشە ئەی کەنگێ ئەو تۆزە کۆڵۆشەی خۆتان گێرەدەکەیت؟ کەنگێ ئەو دێمە دەدوورییەوە؟

– جا کەی؟ تازە هەوا ساردی کردووە و ساڵ خەریکە تەواو دەبێ. من کوا وەفریای کاری خۆم دەکەوم؟ ئەویش ئاوا لەش بەبار و دەردەدار!

– ئەگەر ئێوارە چوومەوە، لادەدەمە دیوەخان و بە رەشید ئاغا دەڵێم، بەڵکو تکام بگرێ.

– وەڵاهی لە رووم هەڵنەدەهات عەرزت بکەم، دەنا دوو، سێ رۆژە بە تەمام، بێتان بڵێم تکایەکم بۆ بکەن!

– باشە ئەدی تۆ بۆ بە مامۆستات نەدەوت؟ خۆ بە خودای ئاغا لە قسەی دەرناچێ! زۆری حورمەت دەگرێ!!

– مامۆستا!! کەس نا مامۆستا! جا بۆ خۆشت نازانی، ئەوانیش هەر لەسەر قازانجی ئاغاکانن!! ئەویش لەم وەختی برات وەرگرتنەدا!! بە خودای هەر جوابیشم ناداتەوە!!

– قەتم لەبیرناچێتەوە، کە جستانی رەشیدئاغا هاتە مزگەوت، لە پەنا کوورەکە دانیشت، لاقی لەسەر لاقی دانابوو، بە پۆزێکەوە، رووی کردە خەڵکەکە و وتی: ساڵێکی دیکە بەراوکێڵەکان دەبێ تووتن و چەوەندەر بکەن! لە هەموو بەهارەکێڵێکی بەراو سێ، یەکێکتان لێدەستێنم. لە پاییزەکێڵیش دە و دوو دەگرم! بێگار و خەرج و پیتاک هەروەک ساڵانە! رەشاییش دەبێ: ماڵی ٥ فرووج بدەن! بێگاریشتان بە کەیفی خۆم پێدەکەم! هەر کەس پێی رازی نیە! فەرموو کوێی پێ خۆشە بابچێ!! کەچی مەلا لە میحرابەکەوە سەری هەڵێنا و وتی: بەڵێ شەرعیش هەروا دەفەرمووێ. ملکی خۆتە!!

سەرماوەزی ١٩٩١

سالا

www.arsivakurdi.org

بەڵێ موڵکی خۆتە!

هیوا کەریمی

دەستی توند بە زگیەوە گرتبوو. بە لارەوە لارەوە هات، بۆ دەوری خەرمانەکان. گوریس و دەمبێنەکان کە دوێنێ دوای گێرەبەردان لەناو خۆیانەکەدا شاردبوونیەوە، پاش تاوێک لێگەڕان و بیرکردنەوە دۆزینیەوە و هێنانیەدەرێ.

گێرەکەی دابەست. گاگێرەکانی توند دەمبێن کرد. نەقیزە درێژە داربەلاڵوکەکەی کرت بە دەستیەوە. گوگرەکەی هەڵگرت. کەوشەکانی داکەند و وردە وردە گێرەکەی لێ خوڕی و بردیە ناو خۆیانە وردە کوتەکەوە. بە کزمەکزم، بەدوای گاگێرەکاندا دەڕۆیشت و خولی پێدەدان. جاربەجارێک لە خۆیانەکە دەچەقی. لاتراسکەی دەبەست و دەدرا بەعەرزدا. دەمی پڕ دەبوو لە کا و کۆت و سەر و گوێلاکی تۆزاوی دەبوو.

پاش تاوێک حەسانەوە، دەستێکی لەسەر ئەژنۆی دادەنا و بە دەستەکەی دیکەشی نەقیزەکەی لە خۆیانەکە دەچەقاند. بە لەرزەلەرز ڕاست دەبۆوە و دیسان هەڵدەستاوە. گێرەکەی لێدەشێوا و تێکەڵ دەبوو. لەیەکی جیادەکردنەوە. خێراخێرا چەندجار بەسەریەک و بە دەنگی بەرز، دەنگی گاگێرەکانی دەدا: وەحە وەحە! وەلە وەلە! بە قوڕە و لاڕەشە مرن! ئەوە بۆ دەڵێی قەت لە گێرە نەکراون!.

جارجارێکیش بەترسەوە، خێسەیەکی لە دەرگای ماڵی ئاغا دەکرد. کە بە حاڵ لە گۆشەی دیواری لای قیبلەی مزگەوتەوە دیارە. حەزرەتی غەوث! سەیدی زەنبیل! حاجی ئێخ گوڵ! ئەمڕۆ ئەو بەرازە لە ماڵ نەبێ. ئەگینا چاوی لێ بێ ئابروو و حەیام دەبات. سەعتێکە خەڵک گێرەی دابەستووە.

ئای چەندە نەخۆشم! زگم بۆ هێندە دێشێ؟ خۆم بە پێوە ناگرم، چاوم لە ڕەشەوە دێ، سەرم دەسووڕێ، هەموو گیانم دەلەرزێ!. دە دانە ڕۆژە ئەوە حاڵمە. خودایە! ئەو دەردە چی بوو؟ تۆ لەم وەختە ناوەختەدا تووشی منت کرد! زۆر شوکر بە بەشت: ڕاستە: بەڕە هەر لە لای تەنکیەوە دەدڕێ.

ئەو هەموو کارەم بەسەر یەکدا کەوتووە: ئەو سێ چوار ڕبە نیسکەم بەهارێ بە سەد جاڵ و دەردیسەری چاند، بۆ دانەوێڵەی ئەو جستانەی منداڵان. ئەوا پەری و بوو بە پووتن و بۆمان نەکرا دەسکەنەی کەین. خۆ بە خودای دێمەزەرد تازە دەبێ وەبەر پەڵەی پایز و بەفریش کەوێ. بۆ ناکرێ: گەوزی تێخەم. هێشتا سەوەتەیەکم کۆڵو هەڵنەکەندووە بۆ سوختی جستانێ. سەربانی ئەو تەویلەیەش هەڵنەگێڕمەوە لە چلەی جستاندا بەسەر ئەو چوار، پێنج سەرە ولاخەدا دەڕووخێ.

تۆ بڵێی: فاتم لە ماڵی حاجی برایم نەهاتبێتەوە/ بێ برێکم یاریدە بدات. جا فاتمی فەقیر بۆ دەتوانێ یاردەی من بدات و گێرەم لەباتییان لێخوڕێ؟ لە مەلابانگدانی بەیانیەوە هەستاوە. ئەو هەموو تەویلەیەی خاوێنکردۆتەوە. بیست، سی سەوەتە شیاکەی ڕشتووە. ئەو هەموو تاپاڵەیەی پێژاوە. دەرک و بانی بۆ ماڵیون. مەشکەی لەگەڵ کچەکانی حاجی ژاندووە. دزی لەگەڵ هەڵهێناونەتەوە. پەنیری لەگەڵ گوشیون. ژن لاپایژ و کارەکەری ماڵان بێت،

تازە بۆ ماڵی خۆین نیە.

ئەو چەتیوانەش نەهاتنەوە، هەرایان لێکەم بێن گێرەکەم لێوەرگرن، با ڕانەوەستێ. ئەو کابرایە زۆر زاڵم و بێحەیا و دەمشڕە. لە ماڵی بێ و لە خەو هەستا بێ و چاوی لێ بێ گێرەکەم ڕاگرتووە، تووشی کێشەیەکم دەکات. بە خودای دەترسم جەریمەشم بکات!. پێرێ ئەو دەمانە، عەولای مام نادر، قوتوە سیغارەکەی لە ماڵێ لێ بەجێمابوو، گێرەکەی ڕاگرت و بە غاردان چووە وە ماڵێ بیهێنێ. خۆ بە خودای چی واشی پێنەچوو: نازانم؟ ئەو کافری خودا نەناسە لە کوێوە چاوی لێبوو؟ خۆ بەلای ناخێریەوە میوانی بوو! ڕەئیس پاسگا لەوێ بوو!! هات: چ دەردێکی بەو پیاوە فەقیرە دا! هەزار جنێوی پیس و ناحەزی پێدا. زۆری لێدا. یەک سەعات لە درگای قاوەخانەی سەرجادە هەڵیانواسی. خۆ مەلا فریا نەکەوتایە دەستی لێهەڵنەدەگرت. لە دوایشدا هەزار دانە تمەنی جەریمە کرد.

زۆر سەیرە! خودا بە قوربانی بم، هەتا گەنگێ ئەو هەموو زوڵم و زۆرە قبووڵدەکات؟ دەڵێن: کاسە ئەگەر پڕبوو، لێی دەڕژێ. تۆ بڵێی! زوڵم و زۆری ئاغاوات کاسەی سەبری خودای پڕ نەکردبێ؟!

گەرووی بە تەپوتۆزی خۆیانەکە گیرابوو. خێرا خێرا دەکۆخی. تف و بەڵغەکەی خڕدەکردەوە و دەیخستە سەر نووکی زمانی و لوولیدەدا و دوور، سێ هەنگاو بۆ لای دەوێ دەچوو، ئەمجار توند فڕێیدەدایە خۆیانەکە!!.

جارجارێک نووکە نەقیزەیەکی لە گابەڵەک، کە سەرەی گێرەکە بوو، دەوەژاند و وەحەیەکی لێدەکرد. پێشی خۆش نەبوو: دەرپەڕێ و توند بڕوا و خێرا سووڕبداتەوە. دەترسا نەیانگاتێ خولبخۆنەوە و بەسەریدا بێنەوە و بیکەن بە ژێرەوە. بە نکەنک و لێوەلەرێ، بەدوای گێرەکەدا دەڕۆیشت و لەبەرخۆیەوە، داهات و خەرجی ساڵیانەی خۆی حیسابدەکرد: بێگارانە: ١٥ تەغار گەنم! کوێخا سجیلانە: ١ تەغار! گزیرانە: ١ تەغار! قۆرغچیانە: ١ تەغار! مجیورانە: دوو پووت! مەلایانە: ١ تەغار! کایانە: ٥ ڕەشکەی یەکسەری کا! تەپاڵانە: ٥ تەغاری سی دانەیی تەپاڵە! فرووجانە: ٥ فرووجی بەهاری! گوریسانە: گوریسێکی مووی ٧ باڵ! کاوڕانە: کاوڕەنێرێک! ڕۆنانە: دوو سیە ڕوونی زەنگ! دە و دوو لە هەموو حاسڵاتێک!.

خۆ بێگاریش لە حیساب نایەت! جۆگە جۆماڵکردن. گەلەجووت. هەرەوەزەدروێنە. سوختبڕین. زمهرهاڕین. سەربان سواخدان. کاکێشان. گێرەکردن. چاڵداکردن. لە جستاندا سەربان ماڵین. مەڕ و کاوڕ شوتنەوە. سوخت وردکردن و تۆوچاندن و... . بێگاری ئاغاژنیش، لەوێ ڕاوەستێ! ئەوە ١٧ ڕۆژي تەواوە ئەو کچەفەقیرانەم نەکەوتوونەتەوە ماڵێ: دوو ڕۆژ چوونەتە خوری شوشتن. سێ ڕۆژ خوری شانەکردن و هەڵپێچانی. چوار ڕۆژ قەلاغ هەڵپێچین و سواغدانی. ئەوە هەشت دانە ڕۆژیشە لە قوڕشێلانن. نازانم: ئەو ئاغاژنە غەزەبلێگیراوە ئەو هەموو قوڕە چی لێدەکات؟ ئەو ژنە

www.arsivakurdi.org

وەک دەزانین، لە هەموو ئەو ولاّتانەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە، قەدەغەیە کە جوگرافیای کوردستانی گەورە بە شێوەیەکی سەرتاسەری لێی بکۆڵدرێتەوە و پیشان بدرێ. ئیدی نەخشەی کوردستان، لە هەموو ئاستە جۆراوجۆرەکانیدا: جوگرافیای سروشتی، ئاووهەوا، دابەشکردنی نەوت، کانەکان، پلەی ساردی و گەرمی، ڕادەی باران، جوگرافیای دابەشبوونی لەهجەکان، جوگرافیای شارنشینی، جوگرافیای دابەشبوونی عەشیرەتەکان، جوگرافیای کشتوکاڵی... هەموو ئەم بەشانەی لێکۆڵینەوەی زانستی لە بارەی جوگرافیای نیشتمانەکەمانەوە، پێویستە لە چوارچێوەی سیاسیانەی سنووری عێراق، ئێران، تورکیا و سوریادا تەماشای بکرێت. تۆژەر و نووسەرانی کورد لە ناوەوەی ولاّتدا بۆیان نییە هیچ لێکۆڵینەوەیەکی کارتۆگرافی لە بارەی جوگرافیای نیشتمانەکەمان بۆ ڕۆڵەکانی گەلەکەمان بنووسن و بلاّویکەنەوە.

یەکێک لە ئەرکە گرنگەکانی تۆژەر و ڕووناکبیری کورد لە دەرەوەی ولاّتدا، بێگومان، پێویستە ئەوە بێت کە بە هاوکاریی دەستەیەک لە پسپۆر و کادری ئەم بوارە، چەند بلاّوکراوە و کتێبێکی کارتۆگرافی لە بارەی ئاستە جۆراوجۆرەکانی جوگرافیای کوردستان ئامادە بکەن و بلاّویکەنەوە.

بێگومان ئەورووپییەکان، کوردناسەکان گەلێک بەرهەمی جوگرافی و کارتۆگرافییان لە بارەی نیشتمانەکەمان چاپ و بلاّوکردۆتەوە، کە دەتوانرێ سوودێکی فراوان و ڕاستەوخۆیان لێوەربگیرێ.(٣٧) لێکۆڵینەوەیەکی کارتۆگرافی لە ئاستە جۆراوجۆرەکانی جوگرافیای نیشتمانەکەمان، ئیمڕۆ بە ئەرکێکی پێویست دەزاندرێت.

سەرچاوە و پەراوێز

١- گۆڤاری (هاوار)، ژمارە ١١، ل ١٤، دیمەشق. ١٩٣٢.

2- Victor Prevot: A quoi Sert la geographie?
ed. du Centurion, Paris: 1981, P 52.

٣- هەمان سەرچاوە فەرەنسییەکە، ل٥٧.

4- Fernand Joly: La Cartographie, Que sais- je?N. 937, P.U.F, Paris: 1985,p.6.

5- Victor PREVOT, p. 53.

6- Fernand Joly: La Cartographie, p.49.

7- Victor P., p.52

٨- هەمان س. ل٥٦.

٩- هەمان س. ل٥٣.

10- F. Joly, p.4.

11- Roger Brunet: La Carte, Mode d- emploi, ed. Fayard, Paris: 1987, P.6.

12- Histoire de l` Hummanite`, Sous La Direction de Pierre Vidal- Naquet, e`d. Hachette, Paris: 1987, P. (VII). (Atlas Historique).

١٣- هەمان س. ل (VII).

14- F. Joly, p.25.

15- Histoire de l` Hummanite`, P. (VII).

16- Rene CLOZIER: Histoire de La geographie Que sais- je?N. 65, Paris: 1972, p.19-20.

١٧- هەمان س. ل١٦.

18- Gerard CHALIAND et J- P. RAGEAN: Atlas de La decouverte du monde, ed. Fayard, paris: 1983, p. 52.

١٩- سەرچاوەی ژمارە ١٢، ل (IX) و ژمارە ١٨، ل ٥٣.

20- Rene CLOZIER, p. 50-51.

٢١- سەرچاوەی ژمارە ١٢، ل (VII).

٢٢- سەرچاوەی ژمارە ١٦، ل ٥١.

٢٣- سەرچاوەی ژمارە ١٢، ل ٥٢.

٢٤- هەمان س. هەمان ل.

٢٥- سەرچاوەی ژمارە ١٨، ل ١٢٣ و ١٢٧.

26- La Decouvert de La terre, Bibl. Nationale, Paris, Mai- Juill. 1979, p. (V-I).

٢٧- چەند لێکلینەوەیەکم لە بارەی ئەو نەخشە کۆن و جۆراوجۆرانەی کوردستان ئامادە کردوون، لە داهاتوودا بلاّویان دەکەمەوە.

٢٨- سەرچاوەی ژمارە ١٢ ل (XI).

29- Gerard CHALIAND: Atlas, p. 52-53.

30- Gerard CHALIAND: Atlas de La devouverte du monde, ed. Fayard, paris: 1983, P. 62.

٣١- ئێمە ئەو کتێبەی (محمد الغشقري)مان نەخوێندۆتەوە، بەڵکو پشتمان تەنیا بە سەرچاوە فەرەنسییەکەی (ژێرار شالیاند) بەستووە بۆ هەڵێنجاندنی ئەم ڕاستییە. نەخشەکەشمان لە هەمان سەرچاوە فەرەنسییەکەوە وەرگرتووە.

٣٢- سەرچاوەی ژمارە ٣٠. ل ١١٧-١٢٥، هەروەها سەرچاوەی ژمارە ١٦، ل٤٥-٤٨.

٣٣- ئەم تابلۆ ڕەنگاورەنگانەی ناو کتێبی شەرەفنامە، لە کتێبخانەی (بۆدلیان) لە شاری (ئۆکسفۆرد) پارێزراون، ژمارە ٣١٢. ئێمە تەنیا فۆتۆکۆپی ئەو میناتۆرانەمان لەلایە.

34- F. Joly, p.19.

35- Şerif Paşa (G.): Memorandum Sur les Revandications du peuple Kurde, paris:1919.
کۆدی ئەم کتێبە لە کتێبخانەی لانگۆز لە پاریس:
Mel. 8. 1312 (14)

٣٦- حوسێن حوزنی موکریانی: غنجەء بهارستان، چاپخانەی کوردستان، شاری حەلەب: ١٩٢٥، ل ٣و٢٣.

٣٧- هەندێک لەو کتێبە گرنگانەی کە نەخشەی کوردستانیان تێدا بلاّوبۆتەوە و لێکۆڵینەوەی کارتۆگرافییان لە بارەی جوگرافیای کوردستان تێدایە:

1- Oxford Regional Economic Atlas, The midle est and north Africa, prep. by the Economist Inteligence unit Limited and the Cartographic department of the Clarendon press, Oxford University press, London: 1960.

2- Yves LACOSTE: Atlas 2000, ed. Nathan, paris: 1986.

3- Donald Edgar PITHER: An Historical geography of the Ottoman Empire, prod. of the Shield press, London: 1972.

4- KHANZADIAN: Rapport Sur La geographie d` Armenie, paris: 1920 (R.1. 51):
کۆدی لە کتێبخانەی لانگۆز لە پاریس.

5- Jaques de MOGAN: Maison Scientifique, (Etudes geographiques), 7 Volumes, paris: 1898- 1902.

6- Atlas de L` Histoire du moyan age, ed. Robert Laffont, paris: 1985.

7- W.A. Rajkowski: Carte du Kurdistan, 12 pages, Caire: 1947.

8- Heinrich KIERERT: Atlas Antiques, Zwölf Karten zur Alten Geschichte, Berlin Diethrich Reimer (Ernst Vohsen), 1898.
(پێنج نەخشەی کوردستان)

9- H. KIEPERT: Nouvelle Carte generale des Provinces asiatiques de L` Empire Ottoman, Berlin: 1884 (6 Feuilles 1565*9661).
کۆدی لە کتێبخانەی لانگۆز لە پاریس: (CRT. Asi. Turquie).

www.arsivakurdi.org

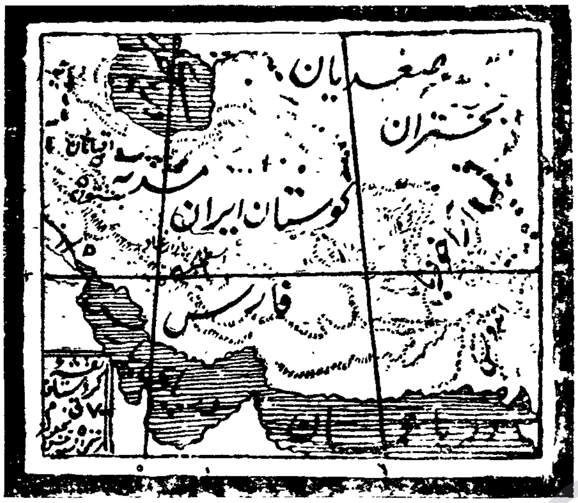

(خريطةٔ اراضيكه كردان له بلخ و عراقه وه هجرتيان بو كردوه)

دەبینین ناوی ولاتی کورد بە (أرض الاکراد) هاتووە کە دەکاتە (خاکی کوردان- خاکی کورد) واتە بە هەمان شێوەی (أرض الیمن)، (أرض العراقین)، (أرض آذربادکان) کە لە نەخشەکەدا هاتووە.

بەم شێوەیە، ئەم نەخشەیەی (غەشقەری)، کە لە سالّی (١٠٧٠)ی زاینیدا دروستکراوە، بە یەکەمین نەخشەی جوگرافی و بە یەکەمین سەرچاوەی جوگرافی لە قەڵەم دەدرێت کە ناوی گەلی کوردی وەک نەتەوەیەک و وەک گروپێکی ئەتنیکیی سەربەخۆ هێنابێت و لە جوگرافیای نیشتمانی کوردی کۆڵیبێتەوە.(٣١)

یەکەمین جوگرافیاناسی ئەورووپیش کە بە کوردستاندا تێپەڕیوبێ و چەند نووسراوێکی لە دوای خۆیەوە جێهێشتبێ، جوولەکەیەکی ئیسپانی بووە بە ناوی Benjamine de Tu-dele کە لە سالّی ١١٦٣-١١٧٣دا چۆتە سوریا و میزۆپۆتامیا و ولاتی فارس. دوای ئەویش جوگرافیاناسی بەناوبانگی ئیتالّی (مارکۆ پۆلۆ) کە لە سالّی ١٢٧١-١٢٩٥دا سەفەرێکی بەرەو رۆژهەلات کردووە و بە کوردستانیشدا تێپەڕیوە.(٣٢)

لێکۆلینەوە لە نەخشە جوگرافییەکانی ئەو گەڕیدە ئەورووپیانەی کە لە نەخشە و کتێبەکانیاندا باسی جوگرافیای کوردیان کردبێت هەلّدەگرین بۆ بابەتی لێکۆلینەوەیەکی فراوانتر.

یەکەمین نەخشەی جوگرافیای کوردستان کە لەلایەن کورد- خۆیەوە دروستکرابێ

ئاگادارین کە لە کتێبی شەرەفنامەی شەرفخانی بەتلیسیدا، گەلێک وێنە و میناتۆر بۆ وەسفکردنی شەڕ و شۆڕەکانی کورد، بە تایبەتی بۆ پیشداندانی شەڕی چالّدیران (١٥١٤)، شەڕی ئاق قۆینلوو...... هتد، دروستکراون.(٣٣) بەلاّم بە داخەوە، لەو کتێبە مێژوویی- جوگرافییە گرنگەدا هیچ نەخشەیەکی جوگرافی کوردستان دروست نەکراوە و پیشان نەدراوە.

ئیدی، نووسەری کورد لەوە دەچێ، هەر لە کۆنەوە تاکو سەرەتای ئەم سەدەیە، لە زمانی کاریگەرانەی نەخشە- بۆ بلاّوکردنەوەی رۆشنبیری و بیر و مەبەست- تێنەگەیشتبێ، ئەم زانست و تەکنیکی دەربڕینەی هێندە بەلاوە گرنگ نەبووبێ، ئەمەش، لەوانە لەبەر ئەوەی نەخشە، پێش هەموو شتێک پێویستی بە کۆکردنەوەی کۆمەڵێک دۆکیومێنت هەیە، هەروەها شارەزاییەکی قووڵ و فراوان لە بارەی ئەو بابەتەی کە دەیخەیتە سەر نەخشەکە.(٣٤)

یەکەمین رووناکبیری کورد کە لە بایەخ و زمانی نەخشە تێگەیشتبێت و نەخشەی وەک ئامرازێکی دەربڕین بە ئەرک خستبێت، سیاسەتمەدارێکی بە ناوبانگمانە: شەریف پاشا (١٨٦٤-١٩٤٦) کە لە سالّی ١٩١٩دا بۆ یەکەمین جار نەخشەیەکی کوردستانی گەورەی دروستکرد و لە نامیلکەیەکدا بە ناونیشانی (داخوازینامەکانی گەلی کورد) بە زمانی فەرەنسی چاپ و بلاّوی کردەوە- نوسخەیەکیشی لەم نامیلکەیە، لە شێوەی یاداشتنامەیەک پێشکەش کرد بە کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس لە سالّی ١٩١٩دا: بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ گەلی کورد.(٣٥)

بەم شێوەیە، ئەم نەخشەیەی کوردستانی گەورەی ژەنەراڵ شەریف پاشا، بە یەکەمین نەخشەی جوگرافی- سیاسی لە قەڵەم دەدرێ کە کورد- خۆی دروستی کردبێ. هەر لەم نەخشەیەوە، دەتوانین درک بە یەکەمین سەرەتاکانی سەرهەڵدانی بیری نەتەوەیی کورد بکەین بە شێوە نەوهەنگاوە هاوچاخەکەی: نەتەوە- دەوڵەت.

پەرەسەندنی بیری نەتەوەیی لە سالّی ١٩١٩ بەولاوە، هەروەها بلاّوبوونەوەی چاپەمەنی و پەرەسەندنی رۆژنامەگەریی کوردی لە چارەگی یەکەمی ئەم سەدەیەدا، گوڕ و تەکانێکی بە زەبری دایە پێشکەوتنی رۆشنبیریی کوردی. نووسەر و رووناکبیرانی کورد وردە وردە هەستیان بە بایەخ و رۆڵی زانستەکانی وەکو مێژوو، جوگرافیا، نەخشەناسی...... هتد کرد. هەر بۆیە دەبینین کە تەنیا لە چارەگی دووەمی ئەم سەدەیە دایە کە چەند رووناکبیرێکی گەورەی وەکو مامۆستا ئەمین زەکی بەگ، حوسێن حوزنی موکریانی و تەوفیق وەهبی، دەست دەکەنە نووسین و نووسینەوەی جوگرافیا و مێژووی کوردستان.

بەم شێوەیە یەکەمین کتێب بە زمانی کوردی کە چەند نەخشەیەکی جوگرافیای کوردستانی تێدا دروست کرابێ و بلاّوکرابێتەوە، کتێبەکەی مێژوونووس، حوسێن حوزنی موکریانی-یە بەناونیشانی غنچەء بهارستان.(٣٦) ئەمەش لە سالّی ١٩٢٥دا.

www.arsivakurdi.org

گەڕان ودۆزینەوە جوگرافییەکان دەبێت». (٢٨)

ئەم قسەیە، ڕاستە، چونکە نەخشەی جوگرافی، لەلایەن جوگرافیاناس و گەریدەکانەوە، هەمیشە بە ئامانجی ئەوە دروستکراوە کە لە ڕێگای ئەو نەخشەیەوە کۆمەڵێک ئاگانامە و زانیاریی «بە سوود» لە بارەی میللەتێک، لە بارەی ڕێگاوبانی چوونەوە سەر وڵاتێکی یان شارێک بە خوێنەران بگەیەنن.

بە هەڵەدا ناچین ئەگەر بڵێین کە بۆ ئێمەی کورد، زانستی نەخشە Cartographie زانستێکی ئەورووپییە، یان بەلای کەمەوە زانستی داهێنراوی خەڵکانێکی غەیرە کورد بووە کە بە کوردستاندا تێپەڕبوون و کاتێ گەڕاونەتەوە وڵاتی خۆشیان، نەخشەی وڵات و مەڵبەندەکانی کوردانیان لە پەڕتووک و سەفەرنامەکانی خۆیاندا، وێڕای مشتێ زانیاری لە بارەی کورد، چاپ و بڵاوکردۆتەوە. هەر بۆیەش دەبینین، یەکەمین ئەو نەخشە و دۆکیومێنتە جوگرافیانەی کە لە بارەی کوردستان و گەلی کوردەوە ئامادەکراون، کار و بەرهەمی بێگانانن، نەک بەرهەمی کورد- خۆی.

ڕاستییەکەی، ئێمە ناتوانین بەبێ لێکۆڵینەوە لە مێژووی گەشت و گەڕانی ئەو جوگرافیاناس و گەڕیدانەی کە بە کوردستاندا تێپەڕیون، باس لە ناوەڕۆک و مێژووی ئەو نەخشە جوگرافییە کۆن و جۆراوجۆرانە بکەین کە لە سەدەکانی ڕابردوودا لە بارەی کوردستان دروستکراون. ئەم کارەش لە ئاکامدا ڕاپێچمان دەکات بەرەو مەیدانی لێکۆڵینەوەی کوردناسی و مێژووی کوردناسی. ئێرەش جێی ئەوەی تێدا نابێتەوە. ناچارین سنووری ئەم کورتە وتارە بەرەو چەند ڕوونکردنەوەیەکی سەرەتایی بکشێنینەوە.

یەکەمین ئەو گەڕیدە بێگانەیەی کە بە کوردستاندا تێپەڕیوە و چەند نووسراوێکی لە بارەی ئێمەوە جێهێشتبێت، وەک دەزانین، پیاوماقووڵێکی لەشکری یۆنانی بووە بە

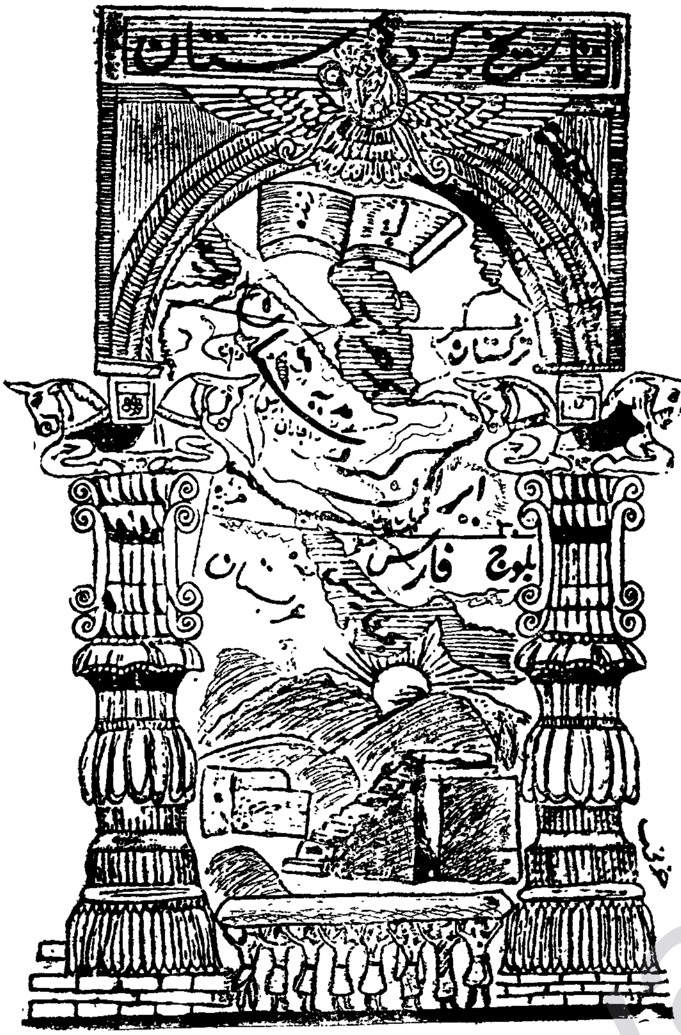

ناوی (ئێکزێنێفۆن) لە سەدەی چواردەهەمی پێش زایندا. دوای ئەویش (هێرۆدۆت) و (سترابۆن)، پاشانیش (ئەسکەندەری مەقدۆنی).

ئەم یۆنانیانە، هێندەی ئاگامان لێ بێ، جگە لە نووسراوەکانیان لە بارەی کوردەوە، هیچ نەخشەیەکی جوگرافییان لە بارەی کوردستان دروست نەکردووە.

لە گەشتی و گەڕانی یۆنانییەکانەوە تاکو سەدەی نۆیەم، ئاگاداریمان لەبارەی هیچ گەڕیدە و جوگرافیاناسێکی بێگانە نییە کە پێش سەدەی نۆیەم بە کوردستاندا تێپەڕبووبێ و لە سەفەرنامەکەی خۆیدا باسی کوردستانی کردبێ.

گەڕیدە و جوگرافیاناسە موسڵمانەکان (عەرەب، فارس و تورک) بە یەکەمین ئەو جوگرافیاناسانە لە قەڵەم دەدرێن، کە لە سەدەکانی نۆیەم تاکو سەدەی دوازدەهەم، بە کوردستاندا تێپەڕبوون و باسی نیشتمانی کورد و جوگرافیای گەلی کردبێت. (٢٩)

لەناو هەموو ئەم جوگرافیاناسە موسڵمانانەدا، جگە لە نەخشەیەکی (محمد الغشقري) هیچ نەخشەیەکی دیکەی ئەو جوگرافیاناسە موسڵمانانەمان بەرچاو ناکەوێ کە وڵاتی کوردانی لەسەر نەخشەیەکی جوگرافیدا دیاری کردبێت.

(محمود الغشقري)، کە جوگرافیاناسێکی موسڵمانی بە بنەچە تورک بووە و لە ناوەڕاستی سەدەی یازدەهەمدا ژیاوە، لە ساڵی (١٠٧٦)ی زاینیدا نەخشەیەکی جوگرافی- سیاسی لە بارەی وڵات و گروپە ئەتنیکییەکانی کیشوەری ئاسیاوە دروست کردووە، لەو نەخشەیەدا ناوی گەلی کورد و وڵاتی کوردیشی هێناوە. (٣٠)

ئەگەر لەو نەخشەیەی (غەشقەری) وردبینەوە (بڕوانە نەخشەی ژمارە-١)

www.arsivakurdi.org

هەروەها سەفەرە دووروودرێژەکانی جوگرافیاناسی ئیتالی (مارکۆ پۆلۆ- ١٢٥٤-١٣٢٤) بوونە دۆکیومێنت و سەرچاوەگەلێکی جوگرافیایی مەزن بۆ پێشکەوتنی بیری جوگرافی مرۆڤ و پەرەسەندنی زانستی نەخشەسازی.(٢٠)

لە ساڵی ١٤٥٠دا لە ئەوروپا ماشینی چاپ دروستکرا و چاپخانە دامەزرا، یەکەمین نەخشەی فراوانی جوگرافی جیهان، بە چاپکراوی، لە ساڵی ١٤٧٢دا لە چاپخانەی Isidore لە شاری Augsbourg بڵاوکرایەوە. دوابەدوای ئەوەش، ژمارەیەکی زۆر لە جوگرافیاناسە ئەڵمانی و ئیتاڵیەکان خۆیان سەرقاڵی نەخشەسازی Cartographie کرد و پەرەیان بەو زانستەدا.(٢١) هەروەها جوگرافیاناسە پۆرتوگالییەکانیش، لە سەدەی چواردەهەم و پازدەهەمدا، رۆڵێکی گەورەیان نواند لە بواری دروستکردنی نەخشەی وڵاتانی جۆراوجۆر و بڵاوکردنەوەیاندا.(٢٢)

لە ساڵی ١٥٧٠دا جوگرافیاناس Ortelius یەکەمین ئەتڵەسی مۆدێرنی بەناونیشانی Theatrum Orbis Terrarum بڵاوکردەوە. لە پاشانیش، لە ساڵی ١٥٨٥دا، جوگرافیاناسی هۆڵەندی Mercator زاراوی ئەتڵەسی Atlas بۆ ئەم جۆرە کتێبە بەکارهێنا و ئیتر زاراوەی «ئەتڵەس» لەو رۆژەوە جێگای خۆی گرت و بڵاوبۆوە.(٢٣)

بووژانەوە و پێشکەوتنی بازرگانی لە نێوان وڵاتانی ئەوروپا و ئاسیادا لە سەدەی شازدەهەم بەولاوە، دەرگایەکی تازەی بەسەر پێویستییەکانی مرۆڤ بۆ دروستکردنی نەخشە و شارەزایی لە بارەی جوگرافیای وڵات و نەتەوان کردەوە. میتۆدی نەخشە دروستکردن، کە تا ئەوکاتە وەک نهێنییەک مابۆوە، لەوە بە دوا بەناو خەڵکی خوێندەوار و رۆشنبیراندا بڵاوبۆوە. ئیدی، نەخشە، لە رێگای چاپەمەنی و بڵاوکراوەکانەوە، بوو بە دۆکیومێنتێک، بوو بە ئامرازێکی لێکۆڵینەوە و کاری توێژینەوەی زانستی.(٢٤)

سەدەی هەژدەهەم بەوە دەناسرێتەوە کە گەشت گەرانی جوگرافیاناس و گەڕیدەکان بە دەوری جیهاندا، سیمای لێکۆڵینەوەی زانستیانەی بە خۆوە گرت. لە ئاکامی ئەمەشدا، زانستی نەخشە و نەخشەسازی، لە سەدەی هەژدەهەم بەولاوە پێشکەوتنێکی دیار و مەزنتری بە خۆوە گرت، بوو بە ئامرازێکی سەرەکی و گرنگ بۆ شارەزایی پەیداکردن لە بارەی وڵات و نەتەوانی جۆراوجۆری سەرزەوی.(٢٥)

بەم شێوەیە، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم بەولاوە، نەخشەسازی Cartographie وەک زانستێکی سەربەخۆ لە پاڵ زانستی جوگرافیا خۆی سەلماند و جێگای خۆی گرت. لە ساڵی ١٨٢٨دا پاشای فەرەنسا، شارلی دەیەم، تۆمارخانەیەکی تایبەت و تەرخانکراوی لە کتێبخانەی نیشتمانیی فەرەنسادا کردەوە و ناوی لێنا (بەشی نەخشە جوگرافییەکان- Departement des Cartes geographiques). لەو رۆژە بەولاوە، ئەو تۆمارخانەیەی کتێبخانەی نیشتمانی، دەستیکردە کۆکردنەوەی هەرچی نەخشەیەکی جوگرافی و هەرچی دۆکیومێنتێکی نەخشەسازی کە لە سەدەکانی رابردوودا لە بارەی جوگرافیای وڵات وگەلانی سەرزەوی دروستکرابوون.(٢٦)

ئیمڕۆ، ئەم تۆمارخانەیە لە کتێبخانەی نیشتمانیی فەرەنسا لە پاریس، بە سەدان نەخشەی جوگرافیای جۆراوجۆری کوردستانیش لە سنگی خۆیدا پارستووە: ئەو نەخشانەی کە لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە تاکو ئیمڕۆ لە بارەی جوگرافیای سیاسی، سروشتی، ئابووری، ئاووهەوای کوردستانەوە دروستکراون.(٢٧)

یەکەمین نەخشەی جوگرافی کە ناوی کوردستانی تێدا هاتووە

جوگرافیاناسێکی هاوچەرخی فەرەنسی، دەڵێ: «مێژووی نەخشەسازی Cartologie گەلێک جاران تێکەڵ بە مێژووی گەشت و

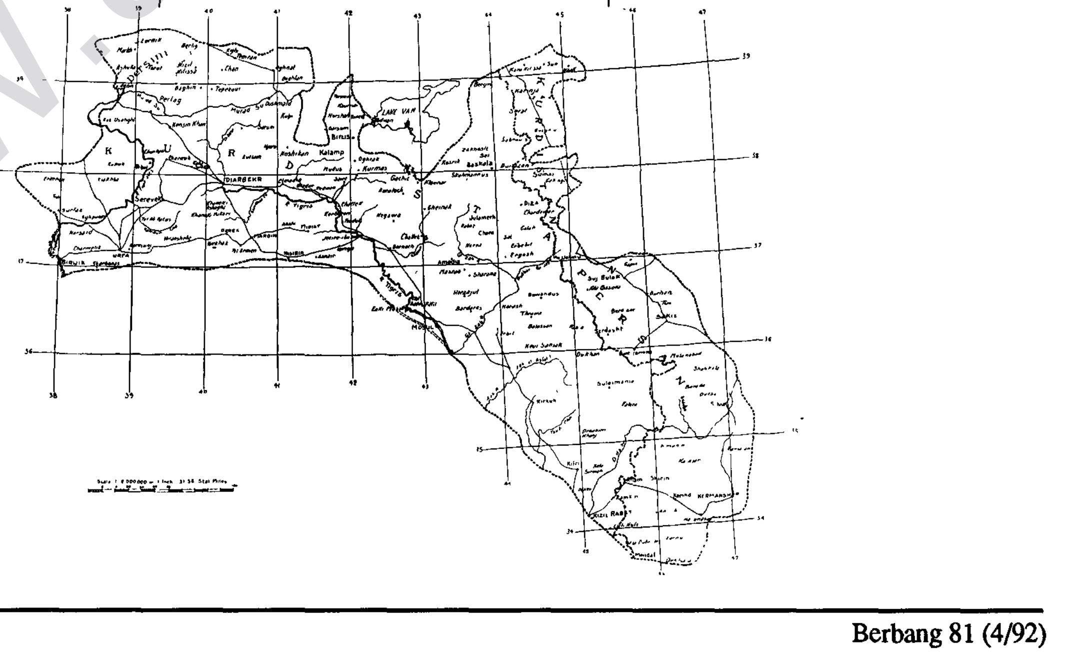

www.arsivakurd.org

ئەم پەیوەندییە بەهێزەی نێوان زانستی جوگرافیا و سیاسەت، هەر لە کۆنەوە بیری فەیلەسوف و سیاسەتمەدارەکانی بەخۆیەوە خەریک کردووە. (ستراپۆن STRABON) بە ئاشکرا ئەوەی دەرخستووە کە جوگرافیا وەک چۆن خزمەتی زانست دەکا، بە هەمان شێوە لە خزمەتکردنی سیاسەت و دەوڵەتیشدا بووە.(۹)

لێرەدا جێگای خۆیەتی کە لە واقیعی ئەمرۆی رۆشنبیریی کوردی بپرسین: ئایا نوسەر و روناکبیر و رۆژنامەنوسانی کورد توانیویانە کە ئەم زانستە، هەم وەک ناوەرۆک و هەم وەک تەکنیک و ئامرازی دەربڕین، بۆ بڵاوکردنەوەی رۆشنبیرییەکی نەتەوەیی ئەنتی- کۆلۆنیالیست بەکار بهێنن؟! *ئایا ئێمە بەبێ دیاریکردنی سنوورەکانی جوگرافیایەکی نەتەوەیی، دەتوانین هیچ جوگرافیایەکی رۆشنبیری و هونەریی سەربەخۆمان هەبێت؟!*

زانستێکی هێند فراوان وگرنگیشە کە پەیوەندییەکانی خۆی، بە شێوەیەکی راستەوخۆ بە دیاردەکانی ژیانی رۆژانەمان و بە گەلێک لە زانستە جۆراوجۆرەکانی دیکە گرێدەداتەوە. نەخشەسازی، هەر لە کۆنەوە تاکو ئێمرۆ، بە پێی پێشکەوتنی ژیان و بیری مرۆڤایەتی لەپەرەسەندن و پێشکەوتندا بووە.

دروستکردنی کاغەزیش تەکانێکی گەورەی دایە بڵاوبوونەوە و پەرەسەندنی نووسین و نەخشەکێشان.(۱۵)

یۆنانییەکان رۆڵێکی گەورەیان نواند لە فراوانترکردنی ئاسۆی شارەزایی مرۆڤ لە بارەی جوگرافیای گۆی زەوی. هەر ئەوانیش بوون زاراوەی جوگرافیایان داهێنا (ژیۆ- ge زەوی)، (گرافی graphie- نووسین). راستییەکەشی، یەکەمین دۆکیومەنتە جوگرافییە گرنگەکان، هەر بەرەنجامی سەفەرەکانی زانای یۆنانی (هیرۆدۆت)ن.(۱٦) جگە لەمە، گەشتە بەناوبانگەکەی (ئەسکەندەری مەقدۆنی) کاتێ هات جیهانی رۆژهەڵاتی تاکو چین داگیرکرد، ئاسۆی بیری یۆنانییەکانی لە بارەی رۆژهەڵات فراوانترکرد.(۱۷)

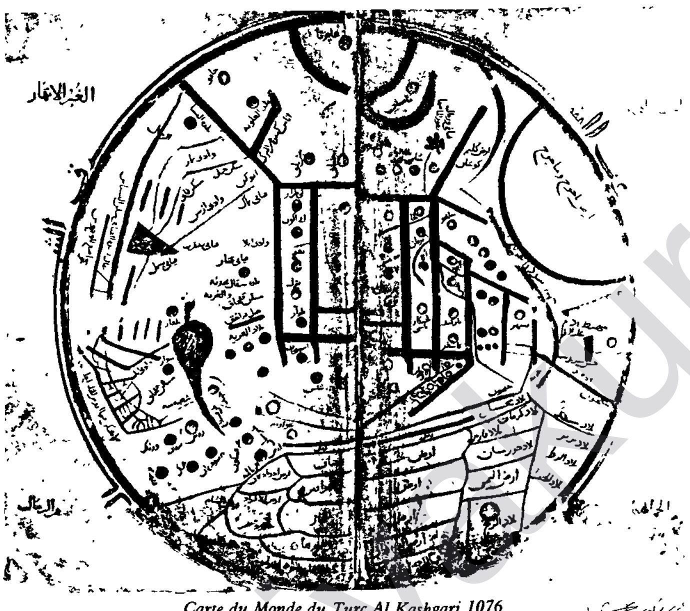

Carte du Monde du Turc Al Kashgari 1076

کاریگەرێتیی پێشکەوتنی نەخشەسازی Cartographie لای جوگرافیاناسە موسڵمانەکان (لە سەدەمی نۆیەم تا سەدەی دوازدەهەمی زاینی) بەسەر نەخشەسازی و جوگرافیاناسیی ئەورووپییەکانەوە، راستیەکی ئاشکرایە و نکوڵی لێ ناکرێ.(۱۸) ئەم جوگرافیاناسە موسڵمانانە (بە تایبەتی عەرەبەکان)، لە سەدەی نۆیەم بەولاوە (واتە لە سەردەمی فەرمانڕەوای عەباسییەکان و ئەمەوییەکاندا) (دار المعرفە)ی بەغدادیان Maison de la Sagesse پڕ کرد لە نەخشە و دۆکیۆمەنتی جوگرافی. جگە لەوەش چەندین بەرهەمی جوگرافی زانا ئێرانییەکانیان وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی، کە ئێمرۆ نوسخە فارسییەکانیان فەوتاون.(۱۹)

دوای هەموو ئەمانەش، گەشتە بەناوبانگەکەی جوگرافیاناسی مەغریبی (**ئیبن بەتووتە**-١٣٠٤-١٣٦٨) بەدەوری جیهاندا،

کورتەیەک لە بارەی مێژووی نەخشەسازی Cartographie

نەخشەسازی Cartographie یان نەخشەناسی Cartologie: «هەموو جۆرە لێکۆڵینەوە و چالاکییەکی زانستی، هونەری وتەکنیکی دەگرێتەوە کە سەرچاوەکانی خۆی، لە پێناو ئامادەکردنی نەخشەیەک، لە بەرەنجامی چەند بۆچوونێکی راستەوخۆی دۆکیومەنتانەوە وەرگرتبێ».(۱۰) هەندێ نەخشەناسی دیکەش، پێناسەی نەخشە بەم شێوەیە دەکەن: «بریتییە لە ئیماژێک کە جیهان یان بەشێکی جیهانت بۆ نومایان بکات».(۱۱)

ئێمرۆ، نەخشەسازی نەک هەر تەنیا وەک زانستێک سەربەخۆیی وەرگرتووە، بەڵکو

مرۆڤ هەر لە سەردەمە کۆنەکانەوە هەوڵی داوە نەخشە دروست بکات و وەک ئامرازێکی روونکردنە و هوشیاری بەکاری بێنێ. دانیشتوانی میزۆپۆتامیا لە کۆتایی سەدەی شەشەمی پێش زایندا، چەندین نەخشەیان لەسەر تابلۆی قوڕین، بەوپەڕی وردی و کارامەییەوە، دروستکردووە.(۱۲)

بە هەمان شێوە ئەسکیمۆییەکان، میسرییەکان لە (١٣٢٠ پ.ز)، یۆنانییەکان لە سەردەمی شەشەمی پێش زایندا.(۱۳) بێگومان ناساندنی گۆی زەوی و فیگەراندنی، یەکەمین بابەتە سەرەکییەکانی ئەو نەخشانە بوون.(۱٤)

چینییەکان لە سەدەی یازدەهەمی زایینیدا دروستکردنی کاغەزیان هێنا ئارا،

www.arshivakurd.org

کارتۆگراڤیی ئەورووپییەکان

و

یەکەمین نەخشەی جوگراڤی کە ناوی کوردستانی تێدا هاتووە

فەرهاد پیربالْ

ئایا ئێمە، بەبێ دیاریکردنی سنووری جوگرافیایەکی نەتەوەیی، دەتوانین هیچ جوگرافیایەکی رۆشنبیری و هونەریی سەربەخۆمان هەبێت؟!

شتێکی سەیر نییە کە شاعیرێکی کورد، **(عەبدولخالیق ئەسیری)** لە سالأنی سییەکاندا، سەرتاپای شیعرێکی خۆی بۆ دیاریکردنی سنووری جوگرافیای کوردستان تەرخان کردبێت.[١] هۆی ئەمە، بێگومان، ئاشکرایە: لەو سەردەمەدا ئێمەی کورد، سەبارەت بە کڵۆڵیی رۆشنبیریمان و نەبوونی هیچ لێکۆلینەوەیەکی جوگرافی و کارتۆگرافی، هیچ هوشیارییەکی سیاسیمان لە بارەی جوگرافیای نیشتمانەکەی خۆمان نەبووە. ئەم شیعرەی عەبدولخالیق ئەسیری، ئەمڕۆ بۆ ئێمە جێگای جوانترین نەخشەی جوگرافیای کوردستانی گرتۆتەوە.

جوگرافیاناسەکان هەمیشە جەختی لەسەر ئەوە دەکەن کە شارەزایی و ئاگاداریمان لە بارەی جوگرافیای نیشتمانەکەمان، لە ئاکامدا دەتوانێ ببێتە هوشیارییەکی سیاسی، ببێتە ئامرازێکی دەسەلأت پەیداکردن، رۆلێکی سیاسی و ئایدیۆلۆژی ببینێ.[٢] جەزاییرەکان، کاتێ درکیان بەوە کرد کە جوگرافیای نیشتمانەکەیان (لە ڕووی ئەتنیک و نەتەوەییەوە) نەخشەیەکی جوگرافی سەربەخۆیی هەیە، ئەم درکپێکردنە وای لێکردن کە بیر لە سەربەخۆیی نیشتمانەکەیان بکەنەوە و لە ئاکامدا بتوانن شۆڕش بکەن، کۆلۆنیالیستە فەڕەنسییەکان (لە سنووری جوگرافیای نەتەوەیی خۆیان) وەدەربنێن.[٣]

ئەمڕۆ هەموومان بە ئاشکرا دەبینین: نەخشەی جوگرافیای کوردستان، لە عێراقدا لکاوەتە دەولەتی عێراق، لە ئێراندا لکاوەتە دەولەتی ئێران، لە تورکیادا لکاوەتە دەولەتی تورک، لە سوریا بەشێکە لە سوریا...... هتد. ئەم واقیعە بە ئاشکرا ئەوەمان بۆ دەردەخات کە زانستی جوگرافیا، زانستی نەخشەداڕشتن یان نەخشەسازی Cartographie زانستێکی بێلایەن نییە.[٤] وەک مێژوونووس (ستاریۆن) دەلێت: «زانستی جوگرافیا لە بنچینەدا بۆ پێداویستییەکانی ژیانی سیاسی بەکار دەبرێت».[٥]

کەواتە نەخشە Carte تەنیا ئەوە نییە کە شوێنی جوگرافی ولأتێک یان کۆمەلە خەلکێک یان شوێنی جوگرافی دەریاچەیەک بۆ توورریستەکان یان بۆ قوتابیانی پۆلی سەرەتایی ڕوون بکاتەوە، بەلکو ئەمڕۆ وەکو چەکێک (وەکو چەکێکی ئایدیۆلۆژی و مێشکشوشتنەوە) بە کاردێت، یەکێکە لە ئامرازە هەرە گرنگەکانی خەباتی ئایدیۆلۆژی و دەربڕینی سیاسی، هەروەک تێکستێکی نووسراوە، یان وەک وێنەیەک کە چەند ڕاستی و زانیارییەکمان بۆ ڕوون بکاتەوە.

هەر لەم خالەوە دەگەینە ئەنجامێک. دەسەلأت و شارەزایی پەیداکردن بەسەر هەر زانستێک و چۆنیەتی بلأوکردنەوەی خەباتی رۆشنبیری و چاپەمەنی (بۆ نموونە هەر تەکنیکێکی تازەی لە بارەی دروستکردنی نەخشە و بلأوکردنەوەی نەخشە، وەک تەکنیکێکی کاری چاپەمەنی و رۆژنامەنووسی) دەبێتە ئامرازێکی کاریگەر و تازەی خەباتی رۆشنبیریی نەتەوەییمان، دەبێتە ئامرازێکی دژ بە کۆلۆنیالیزم و کۆنەپەرستی.

ناپلیۆن، سەبارەت بە چەند هۆیەکی سیاسی و سەربازی، بایەخێکی فراوانی دەدایە نەخشەسازی Cartographie.[٦] لە هەمان کاتدا هێزە ئیمپریالیست و داگیرکەرە ئەورووپییەکانیش، بۆ داگیرکردنی ولأتێکی کە دەیانویست داگیری بکەن، سوودێکی زۆریان لە زانستی نەخشە وەرگرتووە.[٧] بە پێچەوانەی ئەمەشەوە، گەلێک لە جوگرافیاناسە ئەمریکایی و فەرەنسییەکان، هەروەها ساسەتمەدارە چەپڕەوەکانی ژێر تەسیری بیری مارکسیزم، وای دەبینن کە نەخشە ئەگەر وەک ئامرازێکی گەیاندنی زانیاری و راستی وئاگادارکردنەوە بەکاربێت، دەکرێ بۆ خزمەتکردنی خەباتی رۆشنبیری و سیاسیانە بەکاربێت و رێگا خۆش بکات تەنانەت بۆ بەرپاکردنی شۆڕشیش.[٨]

www.arsivakurdi.org

پەیانا دەلەگاسیۆنا چاڤدێر یا فەدەراسیۆنێ د هلبژارتنێن کوردستانا باشوور دە.

گەلێ کورد، ل باشوورێ کوردستانێ، د ۱۹۹۲/۵/۱۹ یان دە ژ بۆ دەستنیشانکرنا ئەندامێن مەجلسا نەتەوەیی یا کوردستانا باشوور و هلبژارتنا رێبەرێ تەڤگەرا رزگاریخواز یا کوردستانێ، ل گۆرا قانوونا هلبژارتنێ کو د ۸ نیسانێ ۱۹۹۲ یان دە ژ ئالییێ سەرۆکاتیا سیاسی یا جەبها کوردستانێ ڤە هاتبوو دەرخستن، دەنگێ خوە بکار ئانی.

فەدراسیۆنا کۆمەلێن کوردستانێ ل سوێدێ (ف.ک.ک.س) ل گۆرا بریارا کۆنگرا خوە یا ۱۲:ان د ۲۲-۲۳ شبات ۱۹۹۲ یان دە، ب دەلەگاسیۆنێک ژ سێ نوونەرێن فەدراسیۆنێ پێکهاتی، بەشدارێ چاڤدێریا هلبژارتنا د ۱۹ گولانێ ۱۹۹۲ یان دە، بوو. نوونەرێن چاڤدێر یا (ف.ک.کس) ل هەر هەرێمێ هلبژارتنێ دە بەرپرسیارێن خوە بجە ئانین.

نونەرێن چاڤدێر یا (ف.ک.کس) د ۲۲ گولانێ ۱۹۹۲ یان دە راپۆرێن خوە گهاندە هەڤ و ئەڤ راپۆرا تەڤاهی رادگهینن رۆیا گشتی.

هلبژارتنا گشتی یا د ۱۹ گولانێ ۱۹۹۲ یان دە، ژ بۆ گەلێ کورد ل باشورا کوردستانێ د رێیا بدەستخستنا مافێن خوە یێن نەتەوەیی و دەموکراتیک یا رەوا، هەنگاڤێک دیرۆکی بوو. هەروسا، هەرچەند گەلەک بێئمکانی و تەهدی برێڤەبرنا هلبژارتنە دخست تالوکێ، پێکهاتنا هلبژارتنێ ئەم ژی بۆ گەلێ کورد ب تەڤایی ل سەرانسەرێ کوردستانێ سەرکەفتنەک هێژا و گرنگ دبینن. دەلەگاسیۆنا چاڤدێر یا (ف.ک.ک.س) ل سەر برێڤەچوونا هلبژارتنێ دخوازە ڤان خالێن بگهینە رایا گشتی. بیروراێن دەلەگاسیۆنێ ل سەر بەشداربوونا ٤٨ مەرکەزێن هلبژارتنێ و چاڤپێکەتنێن کو ل گەل بەرپرسیار و خەباتکارێن هلبژارتنێ، نونەرێن هێزێن سیاسی و ب خەلقێ رە هاتن چێکرن، دەرکەتیە هۆلێ.

۱- گەلێ کورد ب داخوازەک بلند، ب سەبر و فیداکاری، ب ئاوایەک رێکوپێک ژ بۆ رایا خوە یا ئازاد بکار بینە، بەرێ کو مەرکەزێن هلبژارتنان دەنگێن خوە ڤەکنلان، ئامادەبوون و کەتن دۆرێ دا کو دەنگێ خوە بینن. ئەڤ داخوازا بلند، سەبر، بەداکاری و تەحەمول سیاسی هەر پیرۆزباهیێ یە.

۲- د ۱٦ سەعاتێن هلبژارتنان دە تونەبوونا بەربەری، شەڕ و موشکولەیێن وەکی وان، ژ بۆ گەلێ کورد و سەرۆکاتیا وێ یا سیاسی کو جارا یەکەم ل سەر عەردێ خوە یێ ئازاد هلبژارتنەک ئازاد برێڤەبر سەربلندی و سەوکەڤتنێ مەزنە. هەر وسا بەشداریا ژنێن کورد ب ئاوایەک گەلەک فرە هێژایی پەسندانێ و پیرۆزباهیێ یە.

۳- ل گۆرا مەرکەزێن هلبژارتنێ نفوسێن هەرێمان، کەمانیەک مەزن ژ ئالیێ مەرکەزا بلند یا هلبژارتنێ و مەرکەزێن هەرێمی یێن هلبژارتنان ڤە هاتیە کرن کو رە دایە کو گەلەک کەس ل هەرێمێن سولەیمانیە ئا کەرکوکێ د وێ دەما کو هاتبوو تەسبیتکرن دە نکارین دەنگێن خوە بدن. ل گۆڕ تەسبیتێن مە ل هەرێما سولەیمانیە ژ بۆ ئا هەر ...۸۰۰ کەس ۱ مەوکەزێ دەنگ دانێ، ل کەرکوک ژ بۆنا هەر ...۹۰۰ کەس ۱ مەرکەزا هلبژارتنێ هەبوو. ئەڤ یەک بێ پلان و پرۆگرامیا دەزگەهێن هلبژارتنێ نیشان دکە.

٤- ل تەڤاهیا مەرکەزێن دەنگدانان دە، کێم یان ژی زێدە دەنگدان ب ئاوایەک نەهێنی چێنەبوو. دەزگەهێن هلبژارتنێ دکاربوون رەوشا گەلێ مە یا جڤاکی و سیاسی هێن باش بدن بەرچاڤ و تەدبیران بگرن دا کو هلبژارتن ل گۆڕ قانوونە ب ئاوایەک تام نەهێنی بێ برێڤەبرن.

٥- ل گەلەک مەرکەزێن دەنگدانێ دە بکارانینا پردەنگ و موداخەلەکرن چێدبوون. هەر وسا ل هن جیهێن دەنگدانێ دە کێمانیێن تەکنیکی وەکی زوو وەندابوونا رەنگێ حبورێ ژ هات تەسبیتکرن.

ب ڤان باشی و خەلەتیێن خوە ڤە، بیر و راێن مە و هەر وسا یێن گەلەک دەلەگاسیۆنێن ئۆبسەرڤاتۆر ئەڤ بوو کو، هلبژارتن ل گۆڕ شەرتێن کو ئەڤ بەشا وەلاتێ مە تێ دە یە و ل گۆڕ ئەو رەوشا کو گەلێ مە ژ ئالی تەجروبا هلبژارتنان، بێ ئیمکانی و ....، تێ دە یە، بوو سەرکەفتنەک گرینگ و دیرۆکی. ب لێخوەدیدەرکەتنا ئەنجامێن دەنگێن خوە یە، دێ گەلێ مە، ب ئاڤاکرنا مەجلسا نەتەوەیی دێ هێن سەرکەڤتیتر بە. ئەڤ تەجروبا یەکەم کو بەشێک ژ گەلێ کورد ژ بۆ خوە بخوە دەنگێ خوە دا و ب هلبژارتنەک ئازاد، ب تەحەمولا هەڤدوودو و بێ موشکولە برەڤەبر، تەسیرا ئەو کەماسی و غەلەتیێن کو مە بناڤ کر، کەمتر دکە. ئیشەڤ ب ئیلانکرنا ئەنجامێن رەسمی یێن هلبژارتنێ رە دە هەر شک و مژەن ل سەر ئەڤ گاڤا دیرۆکی یا گەلێ کورد بێ بەلاڤکرن، وەندا ببە.

دەلەگاسیۆنا فەدراسیۆنا کۆمەلێن کوردستانێ ل سوێدێ ب ڤان بیر و راێن خوە رە، جارەکە دن گەلێ مە و سەرۆکاتیا سیاسی یا جەبها کوردستانا ئراقێ پیرۆز دکە و هێڤیدارە کو ئەنجاما هلبژارتنێ ژ بۆ گەلێ مە هن هەنگاڤێن مەزن ئامادە بکە.

شەقلاوە، ۱۹۹۲/۵/۲۲، سەعات: ٥ێ ئێوارە.

دەلەگاسیۆنا چاڤدێر یا فەدراسیۆنا کۆمەلێن کوردستانێ ل سوێدێ:
ڤیلدان تانریکولو (سەرۆک)، چاڤدێرێ هەرێما دهۆکێ.
ئەبدولرەزاق میرزا (ئەندامێ ک.ک)، چاڤدێرێ هەرێما هەولێر.
حامید گەوهەری (ئەندامێ ک.گ)، چاڤدێرێ هەرێمێن سلێمانییە و کەرکوک.

www.arsivakurdi.org

ئەورووپی» ویستوویەتی شوێنێک بۆ تورکیا خۆشبکات و نەیویستووە هەستی ئەوە لەلای تورک دروستبکات کە ئەوان دەوڵەتێکی ئاسیایی و موسڵمانن و لە دەرەوەی سیستەم و جیهانی ئەورووپین. ئەو هۆیانەی کە پەنجەیان بۆ راکێشراوە لەوەی کە رێگر بن لە بەردەم وەرگیرانی تورکیا لە بازاڕی ئەورووپی هاوبەشدا: باری ئابووری و باری دیمۆگرافییە. ئەو گرفتانە تورکیایان نائومێد کردووە لە وەرگیران، بەلاّم «ف.میتێران» ئومێدی دواڕۆژی لە لا نەبڕین و بڕیاریشی پێداون کە لەو بارەوە لە کۆبوونەوەی «لیزبۆن» کە لە مانگی حوزەیراندا دەگیرێت، قسە بکات. لە لایەکی دیکەوە، تورکیا وا هەستدەکات کە وەکو دەوڵەتێکی موسڵمان، ئەگەرچی ماوەی ٦٠ ساڵە هەوڵدەدەن سیاسەتی ئیسلامی لاییک «خواندناس» پێڕەوبکەن، لە لایەن ئەورووپاییە مەسیحییەکانەوە بەدەردەنرێت. لە رووی گونجاندن لە نێوان دین و سیاسەت، «ف.میتێران» شایانی لە سیاسەتی تورکی ناوە و لە تەلەفزیۆنیش وتوویەتی: «سەرچاوەی بەشێکی تەواوی کەلتوری من هی وڵاتی ئێوەیە...تورک نەتەوەیەکی کۆنن و لە توانایاندا هەیە چارەسەر بۆ زۆر گیروگرفت بدۆزنەوە کە ئەمرۆ جیهان پێیاندا رەتدەبێت». مەبەستی میتێران، لەم گرفتانە: تەقینەوەی مەسەلەی نەتەوایەتییە لە ئەورووپای بەڵقانی و ئاسیای ناوەڕاست و قەفقاز. هەڵوەشاندنەوەی سۆڤیەت وای لە تورکیا کردووە بیبێتە مۆدی ١٥٠ ملیۆن تورکۆ-فۆن کە بە دوای پێشکەوتندا دەگەڕێن. تورکیا کە ناتوانێت دژی رای ئەمەریکا و ئەورووپا بوەستێت، لە مەسەلەی ئازەر و ئەرمەن خۆی بێلایەن گرتووە. بۆیە «ف.میتێران» وا هەستدەکات کە: «تورکیا خاڵێکی بەهێزە لە ناوچەکەدا و چەسپاوە و زۆر جیاوازە لەگەڵ زۆربەی دەوڵەتەکانی دراوسێیی...».

لە کاتی قسەکردندا لەسەر کورد، «ف.میتێران» لە تەلەفزیۆنی تورکی ناوی کوردی وەک «کەمایەتی» بەکارهێناوە. ئەم درکاندنە سەری زۆر تورکی سوڕماندووە، چونکە بۆ زۆربەیان بوونی «١٣» ملیۆن کورد لە تورکیا شتێکی نەزانراوە و کەمایەتیش لە تورکیا تەنها بریتین لە چەند هەزار جولەکە و ئەرمەنیەک. بەرامبەر بە بەکارهێنانی وشەی «کەمایەتی»، وەزیری کاروباری دەرەوەی تورکیا «حیکمەت چەتین» کە لە رەسەندا کوردە، رەخنەی لە میتێران گرتووە: «لە قەڵەمدانی کورد بە کەمایەتی واتە هاووڵاتی پلە دوو لە ناو کۆمەڵدا...».

شایانی باسە کە «رۆلان دوما» و «بێرنارد کوشنێر» یش بەشداریان لەم گەشتەدا کردووە و لە لایەن خۆیانەوە داوایان لە دەسەلاّتدارانی تورک کردووە، کە دەبێ رێگا بدرێت کە هێزی هاوپەیمانەکان کە بۆ یارمەتیدانی کوردی عێراق لە تورکیا ماونەتەوە، دوای «٣٠» حوزەیرانیش درێژە بە چالاکییەکانیان بدەن.

ئەوەی جێی سەرنجە ئەوەیە کە خانم «دانیال میتێران»، خێزانی سەرۆک کۆماری فەرەنسا، چەند رۆژێک پێش گەشتەکەی «ف.میتێران» رایگەیاند کە ئەو ئامادەنیە لە گەڵیا بچێت بۆ تورکیا بەرلەوەی تورکیا رێز لە مافی هاووڵاتی کورد نەگرێت. خانم «دانیال میتێران»، کە لە ساڵی ١٩٨٨ سەری لە کامپی ئاوارەکانی کوردی عێراق لە کوردستانی تورکیا دا، لە لایەن کوردی تورکیاوە رێزێکی زۆری لێگیرا و ترسێکی گەورەشی لە دڵی دەسەلاّتدارانی تورکدا دروستکرد، کە گەشتەکەیان بە دڵ نەبوو. ئەمرۆ، تورکیا ئەو هەڵوێستە نوێیەی خانم «میتێران» ی وا لێکداوەتەوە کە فۆنداسیۆنەکەی خانم «میتێران» کە بە ناوی «فرانس لیبەرتێ» یە لەگەڵ ئەنستیتوتی کورد لە پاریس هاریکاری دەکات.

ئەمرۆ، فەرەنسا چوارەم دەوڵەتە، لەو دەوڵەتانەی کە کەلوپەل بۆ تورکیا دەنێرن و یەکەم بەکارهێنەریشە. نزیکەی ١٠٠ کۆمپانیای فەرەنسی لە تورکیا کراوەتەوە و پێوەندی کەلتووریش قسەی لێکراوە کە دەبێ بەرەوپێش ببردرێت. تورکیاش کە پێویستی بە یارمەتی دەرەوەیە، پێشوازی لە دەوڵەتێکی وەکو فەرەنسا دەکات.

خاڵێکی دیکەی گرنگ تایبەت بە سیاسەتی ئەمرۆی تورکیا ئەوەیە کە دەسەلاّتدارانی تورکیا لە باری خۆگونجاندندا دەژین لە نێوان سێ پارتی دژ بە یەک: پارتی «دایکی نیشتمان» ی تورگوت ئۆزاڵ و «رێگای هەق» ی سلێمان دیمیریل و «سۆسیال دیموکراتی» ئەردال ئینونو. رۆژنامە فەرەنسییەکان لەم رووەوە پەنجە بۆ ئەوە رادەکێشن کە «ف.میتێران، ئامۆژگاری کردوون کە چۆن دەبێ لەگەڵ یەکتردا بگونجێن...». یەکەم خاڵی ئەو نەگونجانە هەفتەیەک دوای سەفەرەکەی «ف.میتێران» سەریهەڵداوەتەوە لەسەر ئەوەی کە «تورگوت ئۆزاڵ» دەیەوێ کەناڵێکی تەلەفزیۆن بە زمانی کوردی بکرێتەوە، بەلاّم «سلێمان دیمیریل» دژی وەستاوە.

سەرچاوەکان:

1- Liberation, N. 3388, Lundi, 13 Avril 1992
2- Liberation, N. 3389, Mardi, 14 Avril 1992
3- Le Monde, N. 14684, Mardi 14 Avril 1992
4- Le Monde, N. 14685, Mercredi 15 Avril 1992
5- Le Monde, N. 14686, Jeudi 16 Avril 1992
6- Le Figaro, N. 14818, Lundi 13 Avril 1992
7- Le Figaro, N. 14819, Mardi 14 Avril 1992

(١) لە درێژەپێدانی قسەکانیدا، «بێرنارد کۆشنێر» پەنجەی بۆ ئەوە راکێشا کە «نابێ لە شا شاهانەتر بین». بەو مانایەی کە کورد خۆیان تا ئێستا داوای دەوڵەتیان نەکردووە.

www.arsivakurdi.org

دابەزرێت، کە کۆمەڵێ گیروگرفت بۆ زۆر دەوڵەتی دەورووبەر دەخوڵقێنێ». هەروەها «فرانسوا میتێران» کاری تێرۆریزمی تاوانبارکرد و بە کوێرانەی لە قەڵەمدا و بە تورکیای راگەیاند کە: «ئێوە هیچ چارەسەرێک نادۆزنەوە و لە لایەن دەوڵەتێکی وەکو هی منیش باوەڕتان پێناکرێ ئەگەر کوردی تورکیا نەبن بە خاوەنی مافی خۆیان......دەبێ تورکیا لە هەق دەرنەچێ و لە چەوساندنەوەی گەلەکۆمەکی خۆی بە دووربگرێت...». هەروەها سەرۆکی فەرەنسی جەغتی کردە سەر: «دانهێنان بە ناسنامەی کولتوری کوردا و مافیان لە هەبوونی هۆیەکانی خۆدەربڕینی ئاسایی...تورکیا دەیتوانی باشتر کێشەی خۆی لە ئەورووپا بخاتە روو ئەگەر لە رێگای وتووێژ و دیموکراتیەوە، چارەی مەسەلەی کوردی بکردایە...».

گومای تیا نیە کە ئەو گەشتەی «میتێران» هەڵوێستی تورکیای زۆر بەهێزکرد، بە تایبەتی دوای ئەوەی لە لایەن ئەڵەمانیا و پەرلەمانی ئەورووپییەوە بە پێشێلکەری مافی مرۆڤ تاوانبارکرابوو.

لە یەکی نەورۆز دا کۆمەڵێ بەرەنگاربوونەوە لە نێوان سوپای تورکی و پارتی کرێکارانی کوردستان «پ.ک.ک» روویاندا کە لە ئەنجامدا تورکیا کەوتە دامرکاندنەوەی گشتی و بەکارهێنانی تانک و تەنانەت فڕۆکەش. ئەم رووداوانە وایان لە حکومەتی ئەڵەمانیا کورد، تورکیا تاوانباربکات بە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و هەروەها بەکارهێنانی چەکی ئەڵەمانی لە دژی کورد.

ئایا ئەو هەڵوێستەی ئەڵەمانیا بنچینەیەکی ئەخلاقی هەبوو؟ یان لە ترسی کاری تێرۆری بوو لە ئەڵەمانیا دا، کە یەک ملیۆن و نیو هاوڵاتیی تورکی، کە زۆربەیان کوردن، تیا ئەژی؟ وە یان لەبەر ئەوەی کە کاتی نزیکبوونەوەی هەڵبژاردن بوو حکومەتی ئەڵەمانیا لەوە دەترسا کە تاوانباربکرێت، هەروەکو چۆن لە رابردوودا تاوانبارکرا، بە فرۆشتنی چەکی کیمیاوی بە لیبیا و عێراق؟

لەبەر هەر هۆیەک بێت، ئەو تاوانبارکردنەی ئەڵەمانیا و دوابەدوای ئەویش پەرلەمانی ئەورووپی، تورکیای خستە نێو بارێکی خراپەوە و لە ئەنجامدا پەیوەندی لەگەڵ ئەڵەمانیا پچڕاو لە لایەن خۆیەوە ئەڵەمانیای تاوانبارکرد بەوەی کە یارمەتی «پ.ک.ک» دەدات و پێڕەوی سیاسەتی هیتلەری دەکات، بەڵام گەشتەکەی «فرانسوا میتێران» تورکیای لەو بارە رزگارکرد و هەڵوێستی بەهێزکرد لە بەرامبەر جیهان و لە بەرامبەر «کۆمیونیتیێ بازاری ئەورووپی هاوبەش»دا، هەروەها هەڵوێستی ئەڵەمانیاشی لاوازکرد.

دەسەڵاتدارانی تورک لەو باوەڕەدان کە لە ماوەیەکی زۆرەوە هیچ حکومەتێک نەیتوانیوە وەکو ئێستای ئەوان خۆی لە مەسەلەی بەرەو دیموکراتی چوون بدات و پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەورووپا گەشە پێبدات. فەرەنساش لەو باوەڕەدایە کە ساڵەکانی «ئۆزاڵ» پێشکەوتنی ئابووری باشی بە خۆیەوە بینیوە و هەڵوێستی ئێستاشی لە بەرامبەر کۆمارە تورکۆجەفزنەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی جاران وایکردووە،کە پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئەورووپا شێوازێکی دیکە بە خۆیەوە ببینێت.

گوایا ئەمڕۆ، تورکیا لە باری جاراندا نازی و رستەی «من کوردم» و دوان بە زمانی کوردی چیتر بەندیخانەیان لەسەر نیە، دەیانەوێ «چارەسەرێکی دیموکراتی بۆ کێشەی کورد بدۆزنەوە»، بەڵام شایانی باسە کە پۆلیس و سوپا کە بەشێکی گەورەی ئەو دەسەڵاتەن کە بە ناوی دیموکراتییەوە قسەدەکات، ئەو دیموکراتییە پووچە بۆشدەکەنەوە. دەسەڵاتداران دەڵێن: «تا پۆلیس و سەربازی تورک بە دەستی «پ.ک.ک» بکوژرێن، ئێمە ناچارین هێز بەکاربێنین...». لە لایەکی دیکەوە بەکارهێنانی هێز و ستەمکاری زیاتر هانی خەڵک دەدەن کە لە دژی ئەو سیستەمە «کەمالییە» هەڵگەڕێنەوە و زۆربەشیان بچنە ناو بزووتنەوەی «پ.ک.ک»ەوە.

بابەتێکی دیکەی وتووێژ لە نێوان دەسەڵاتدارانی ئەنقەرە و «فرانسوا میتێران» مەسەلەی وەرگیرانی تورکیا بوو لە ناو بازاڕی ئەورووپی هاوبەش، ئەگەرچی ئەمڕۆ ناتوانرێ بە شێوەیەکی راستەوخۆ قسە لەسەر ئەم باسە بکرێت، بەڵام «ف.میتێران» لە پاڵ بەکارهێنانی تێرمی وەک «سیستەمی ئەورووپی» و «جیهانی

گەشتەکەی فرانسوا میتێران بۆ تورکیا و مەسەلەی کورد

«دوو ڕۆژ لە ڕۆژنامەگەریی فەڕەنسی»

نەزەند بەگی خانی

«من لەو کەسانە نیم کە وا بیردەکەنەوە، دەبێ دەوڵەتێکی کوردی دابمەزرێت، کە کۆمەڵێ گیروگرفت بۆ زۆر دەوڵەتی دەوروبەر دەخوڵقێنێ».

فرانسوا میتێران

سەر لە بەیانی ڕۆژی دووشەمە، ١٣ ی نیسان، فراسوا میتێران، سەرۆکی کۆماری فەڕەنسا، بۆ گەشتێکی دوو ڕۆژی تایبەت بە دەوڵەت، بەرەو تورکیا کەوتە ڕێ. دەربارەی ئەو گەشتەی فرانسوا میتێران. ڕۆژنامەکانی فەڕەنسا، لە ڕۆژی دوو شەمە و سێشەمە و هەندێکیان چوارشەمەش، کۆمەڵێ وتاریان بڵاوکردەوە کە تیایاندا باسی مەسەلەی کورد کراوە.

لێرەدا، بە پشتبەستن بە سێ ڕۆژنامەی سەرەکی فەڕەنسی و خاوەن سێ دەنگی جیا: لۆمۆند «Le MONDE» و لیبێراسیۆن «LIBERATION» و لۆفیگارۆ «Le FIGARO»، هەندێک لەو ڕا و بۆچوونانە دەخەینە بەردەم خوێنەری کورد.

لە ڕۆژنامەی «لیبێراسیۆن»ی ڕۆژی دووشەمە، ١٣ی نیساندا نووسراوە: «فرانسوا میتێران، کە دابەش بووە لە نێوان خواستی لە پشتگوێخستنی ستەمکاری دژی کورد و هەلی بنیاتنانی چەند پەیوەندییەکی بەسوود لەگەڵ هێزێکی نوێی ناوچەیی، دەبێ بۆ ماوەی دوو ڕۆژ لە پایتەختی تورکیا ڕۆڵ ببینێت». هەروەها لە ژمارەیەکی دیکەی ڕۆژی سێشەمەدا دەڵێ: « سەرۆکی دەوڵەتی فەڕەنسی بەشێکی بنەڕەتی وتووێژەکانی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی تورکدا بۆ مەسەلەی کورد تەرخانکرد».

بە هەمان شێوە، لە «لۆمۆند»ی ڕۆژی سێشەمە، ١٤ی نیساندا نووسراوە: « پەیوەندییەکانی نێوان ئەنقەرە و ئەورووپا و کێشەی کورد، گەشتەکەی میتێران بۆ تورکیا. داگیردەکەن».

ئاشکرایە کە باری ئەمڕۆی خۆرهەڵاتی نزیک و ئاسیای ناوەڕاست بەجۆرێک کەوتۆتەوە کە تورکیا بووە بە گەورەترین هێز لە ناوچەکەدا. ئەمە و بە ڕای دەوڵەتێکی وەکو فەڕەنسا، کۆمەڵێک چاککردن لە بواری چوون بەرەو دیموکراتی و ڕێزگرتنی مافی مرۆڤ لە تورکیا ڕوویانداوە کە شایانی ئەوەیە، بۆ هاندان و بەرەوپێشبردنی، بەسەربکرێنەوە، بەڵام ئەو کاتەی کە فرانسوا میتێران بۆ گەشتەکەی هەڵبژاردووە،؛ کاتێکی ئایدیالی نیە؛ چونکە ئەمڕۆ دوو گرفتی مەزن لە تورکیا لە ئارادان، یەک: کێشەی کوردە کە سەرتاپای خوارووی ڕۆژهەڵاتی داگرتووە. دوو: کێشەی نێوان ئەرمەن و ئازەرە لەسەر قەرەباغ.

تا کاتی ئەو گەشتە، فەڕەنسا یەکێک بوو لەو دەوڵەتانەی کە لە لایەن تورکیاوە گومانێکی زۆری لێدەکرا لەوەی کە یارمەتی کێشەی کورد دەدات. «کێشەی کورد پیرۆزە» ڕستەیەکی وەزیری کاروباری دەرەوەی فەڕەنسی، «ڕۆلان دزما»یە کە لە کاتی وتووێژی لەگەڵ «مەسعود بارزانی» وتویەتی، بەردەوام لە ڕۆژنامەکانی تورکیا دا وتراوەتەوە و لێکدراوەتەوە. جگە لە قسەکانی ئەم دواییەی وەزیری کاروباری مرۆڤایەتی و تەندروستی «بێرنارد کوشنێر» لە ڕادیۆی «شالۆم»: «پێویستە ڕۆژێک بیر لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی بکرێتەوە. کورد ٢٥ ملیۆنن، ڕۆژێک دەبێ ئەم سنوورانە بجووڵێن، یان دەبێ چاوپۆشین لە کوشتنی مرۆڤ لە پێناوی بەرژەوەندی بازرگانیچەک...»[١]

ئەم ڕاگەیاندنانە ترسێکی زۆریان خستبووە دڵی دەسەڵاتدارانی تورکەوە، بەڵام «فرانسوا میتێران» بە ئاشکرایی ئەو گومانانەی دوورخستەوە و لە تەلەفزیۆنی تورکیدا، ڕایگەیاند کە: «من لەو کەسانە نیم کە وا بیردەکەنەوە کە دەبێ دەوڵەتێکی کوردی

www.arsivakurdi.org

کوردستانەکە دیموکراتیک

هەڵبژارتنا کوردێن ئیراقێ نە تەنێ سەمبولا حەسیەتێیە، لێ سیاسەتەکە راستە ژی.

وەرگێڕ: موستەفا ئایدوگان

د دەمێن تەهلوکەیان دە، ئیمکانێن مرۆڤ ێن دیمۆکراسیێ تونە. ب تەنێ یەکیتیا گشتی دکارە نەتەوە رزگار بکە. گەلەک سەرۆکێن وەلاتێن دنیا سێیەم، د وارێ تەخیرکرنا هەلبژارتنێن ئازاد یا کو ب شکلەکی دایمی دە، خوە ب ڤی ئاوایی دپارێزن. پر کێم گەل هەنە کو وەک کوردێن ئیراقێ د بن ئەزیەت و تەهدیتان دە ژین. تەڤی کو تو دەولەتەک وان تونە ژی رۆژا سێشەمە، جارا یەکەم هەم ژی بۆ سەرۆکێ خوە و هەم ژی، ژ بۆ مەجلیسا خوە، هەلبژارتنێن ئازاد ل دار دخن.

ژ بۆ مە، مافێ گەلەکی یا هەلبژارتنا سەرۆکێ خوە، تشتەکی پر ئەشکرە و تەبیی یە. تێکۆشینا کوردان یا ژ بۆ ستەندنا ڤی مافی، ئەڤ دەمەکە درێژە کو وەکە بێهێڤی خویا دکر. ئو سالا چوویا ژی، وەکە کو ئەو ب خوە بێهێڤی بوون. دو ملیۆن کەس، ژ بەر ترسا کو دیکتاتۆرێ ئیراقێ سەدام، دێ ب گاڤێ ئێریشی وان بکرا (وەکە کو بەرێ کر)، ژ جیهە و وارێ خوە بوون. سەرۆکێ د.ی. ئا (دەولەتێن یەکبوویێن ئامەریکا) یێ کو د پێڤاژۆیا شەرێ خەلیج دە، ئەو ل هەمبەر دیکتاتۆرێ ئیراقێ داوەتی سەرهلدانێ کر، نەخوەست ئالی وان بکە.

کورد د سائەتا تالی دە، ژ تەرەفێ موخالەفەتا کو ل وەلاتێن رۆژاڤا رابوو سەر بیان ڤە هاتن خەلاسکرن. حکومەتێن ئامەریکا، ئینگلیز و فرانسا بێدلی خوە، ل باکورێ ئیراقێ، ژ بۆ کوردان ئاڤاکرنا هەرێمەکە ئەمنیەتێ دان سەر خوە. ئەڤ هەرێم، دێ ژ بۆ حەزێن رەژیما ئیراقێ قەدەغە با. دڤێ دەمێ دە، کوردان د دەرهەقا موختاریەتا خوە دە، ب زولمدارێ خوە رە دەست ب دانووستەندنێ کرن.

ب ڤێ ئاوایی، ژ بۆ موخالەفەتا وەلاتێن رۆژاڤا، مەسەلە ب گرانی قەدیا بوو. مرۆڤێن حەوجەداریا وان ب ئالیکاریێ هەبوون، ب سایا سەرێ موخالەفەتەک ناڤنەتەوەیی، بوون خوەدیێ ستار و ئالیکاریێ. تشتێن کو داویکێ هاتن کرن، بەرسڤا داخوازێن هەموو کەسان نەدان.

لێ ژ بۆ کوردێن ئیراقێ، ئەوەلییەکە بەردەوام هین ژی دوورە. ژ بەر کو سەدام حسێن هین ژی، دەڤ ژ هێڤیا خوە یا کو کوردان بشکەنینە، بەرنەدایە.دانووستەندنێن کو د ناڤبەینا جەپها کوردستانی و بەغدایێ دە هەبوون، هاتە قوتکرن. ژ شەش مەهان ڤر دە یە کو هێزێن ئیراقی، چ تشتێن د وارێ ئیحتیاجێن ئاجیل دە لازم بە، ناهێلن ژ ئالیێن وان دەرباسی هەرێما ئازاد ببن.هێزێن ئیراقی ێن شەڕ ب تۆپان، بێی کو هەدەفیەک خویا هەبە، ل هەر دەرێ دخن. ژ بەر ڤێ رەوشێ ژی . . . . . ٤ کەس ژ جیهە و وارێ خوە بوون.

مسۆگەریا وەلاتێن رۆژاڤا، ژ بۆ ئەمنیەتا کوردان، نکارە ببە پشتقایەک بەردەوامی. هێزێن موتەفیک، ژ بۆ پاراستنا کوردان یا د وارێ لەشکەری دە، ب بنکەیێن بالافرێن کو ل ترکی هەنە ڤە گرێدایی نە. سەدام حسێن، ب لیستکێن خوە یێن دزی یێن خەراب و بکرانینا دژیتیا ئانکارا یا کو ب کوردان رە هەیە، دخوازە کو ترکیە هێزێن موتەفیک ژ وەلاتێ خوە دەرخە.

گەلێ کورد د دەرەجاک بان دە، سپارتی لیستکێن ئیکتیداران بوویە. ب لدارخستنا هەلبژارتنەکێ د رەوشەک وەها دە، ئیشارەتێن وەکە کو کورد، خوە دانن خەباتا کو بکارین قەدەرا خوە، ب خوە تاین بکەن، خویا دبن. هەلبژارتنا کوردان، نە تەنێ بەلگەیەک سەمبولیک یا حەیسیەتێ یە. لێ ئەڤ ب خوە، سیاسەتەک راست و بئاقلی یە ژی.

د دەرهەقا ستراتەژیا بەردەوامکرنا تێکۆشینێ دە، د ناڤبەینا هەر دو هێزێن سیاسی یێن مەزن دە لێنەرینێن جودا هەنە. پارتییا دەمۆکراتیک یا کوردستان، پ.د. ک یا کو ژ تەرەفێ مەسعود بارزانی تێ ئیدارەکرن، ژ بۆ، ب سەدام رە مەشاندنا دانووستەندنێن د دەرهەقا ئۆتۆنۆمی دە، ئامادە یە. یەکیتیا نیشتمانی کوردستان، ی.ن.ک ب سەرۆکاتییا جەلال تالەبانی، دبێژە کو هەتا ژ بەدێلا سەدام رەژیەک دەمۆکراتیک نەیێ ئیراقێ، دانوستەندن نە مومکونە.

دەما کو لێنەرینێن جیهێ، یێن د دەرهەقا خەتا کو دڤێ بهاتا مەشاندن دە، پەیدا دبوون، موناقەشێن د ڤی واری دە، گەلەک جاران ب چەکان دهاتن بەردەوامکرن. د نەتیجا شەڕێ براکوژی دە، گەلەک خوین هات رژاندن و تێکۆشەرێن رزگاریێ ب خوە بوون زۆرکەر. سەرۆکێن کوردان ب بریارا، د هلبژارتنەک ئازاد دە، خوە تەسلیمی ئیرادا گەل کرن ڤە، تەهلوکا شەڕێ براکوژی یێ کو وان ژ قوەت دخست، کێمتر کرن.

ل کوردستانێ هەلبژارتنەک دەمۆکراتیک، دێ تێکۆشینا یا ژ بۆ سەربخوەبوونێ ژی، د وارێ ناڤنەتەوەیی دە خورتتر بکە. گەر کورد، خەباتا خوە یا ب دلووجان ژ بۆ د ژیانێ دە، ب جیهکرنا پرەسیپێن ئیدارا گەل نیشان بدە، دێ سەمپاتیا موخالەفەتا وەلاتێن رۆژاڤا بێتر ببە.

هەلبژارتن تێ مانا کو کورد، د وارێ مەشروویەتەکە گەلی دە، دبن خوەدیێ پۆزیسیۆنەک پڕ خورت. ل گۆرە بریارا ژ تەرەفێ دادگەها هاگ (هاگ دومستولێن)، یا کو د دەرهەقا سەحرا رۆژاڤا دە، هات ستەندن، تێتە گۆتن کو دڤێ شەرتێ " ئیفادەیەک دەمۆکراتیک"، وەک داخویانیەک قانوونی، ل سەر مافێ مافێ موختاریەتێ بێتە دانین.

ئەم پڕ عەجەب نابینن کو دیکتاتۆرێ ئیراقێ ل هەمبەر هلبژارتنێ دەردکەڤە و وان نە موعتەبەر ئیلان دکە. ترکی یا کو ب تو ئاوایی، مافێ خوە ئیدارەکرنێ نەزە کوردان ژی، رەخنە ل هلبژارتنێ گرت و نوها گوندێن کوردستانا ئیراقێ بۆمبە دکە.

هەولدانێن گەلێ کوردستان، یێن ژ بۆ ئاڤاکرنا دەمۆکراسی، نە تەنێ لایەقی پایەدانێ یە. هلبژارتن ب خوە، دنیا کو ب پاراستنا حقوق و ئازادیێ ڤە ئالاقەدارە، مەجبوور دهێلە کو پشتگریا داوا وان بکە.

*(پوختەی سەرووتاری رۆژنامەی "Dagens Nyheter" ی سویدی، رۆژی ١٩٩٢/٥/١٧).

www.arsivakurdi.org

گەرم ئەکران. ئەو پەرتوکانە کە بە خوێنی جگەر و هەزار دەردی سەری و ناخۆشی لە پێست یان لە بەرگ، یان هەر شتێکی کەی ئەو کاتانە، ئەنووسران زوور بە ئاسانی هەموو سووتێران).

مێژوونووسێکی کە، بە ناوی (ابو فرح ملقی) لە پەرتوکێکدا کە بەزمانی سریانی نووسراوە بەناوی (مختصر تاریخ الدول)، ئەڵێت: (گەرماوەکان هەر بەو شێوەیە گەرم کراون). هەروەها (جورج زیدان) مێژوونووسی بەناوبانگی میسر، لە پەرتوکی (تاریخ تمدن اسلامی) ئەڵێت: (بە قسەی عبدل لەتیفی بەغدادی، کە چۆتە میسر وای نووسیوە، کە ئەو پەرتوخانە گەورەیەی ئەسکەندەریە، بە فەرمانی عومەری کوڕی خەتاب، لەلایەن (عمرو کوڕی عاص)ەوە سووتێنرا.

لە کاتی هێرشی عارەب بۆ سەر ئێران، دیسان پەرتوخانە و پەرتوکەکان هەر وایان بەسەردا هات و (ابن خەلدون) بەدڵگرانییەوە دەربارەی لەناوچوونی پەرتوکی زانیاری و فەلسەفی و باوەڕی ئێرانی نووسیوویەتی: (این علوم فارس التی امر عمر رضی الله عنه بمحوها عند الفتح)، ئەمە یەکێکە لەوانەی دژی سووتاندنی پەرتوک و پەرتوکخانە بوون، کە بە فەرمانی عومەر کراون.

(عبدالله کوڕی تایر)، کە لە کاتی عەباسییەکاندا فەرمانڕەوای ئێران بوو، بەرامبەر بە پەرتوکە فارسیەکان و پەهلەوی ئێرانی هەر وای کرد. لە ساڵی ٢١٣ ک. ٨٢٨ی ز. لە خوراسان، ڕۆژێک لە نەیشاپور بووە، کابرایەک پەرتوکێکی بۆ هێنا بەدیاری، لێی پرسی: ئەمە چ پەرتوکێکە! لە وەڵامدا وتی: ئەمە ڕازی (وا مقدوعوزرایە) ڕازێکی زۆر خۆشە کە زانایان بەناوی شا (ئەنوشیروان)ەوە کۆیان کردۆتەوە. ئەمیر عبدالله وتی: ئێمە خەڵکێکین، قورئان و وتەکانی پێغەمەر ئەخوێنینەوە، جگە لەوانە هیچی ترمان ناوێت. ئیشمان بەم جۆرە پەرتوکانە نییە، ئەمەش نووسینی موغەکانە، فەرمانی دا بە ئاو بیشۆنەوە. (فەرمانی دەرکرد هەرچی نووسین و پەرتوکی عەجەم و موغەکان هەیە، هەمووی بسووتێنن).!

دوای هاتنی عارەب بۆ ئێران هەرچی پەیکەر و پەیکەری بەرد و لەدار تاشراو هەبوو، شکێندران و لەناوبران.

(قوتەیبە کوڕی موسلم)، کە فەرمانڕەوای عارەب بوو لە خوراسان، ساڵی ٧١٢ی ز.، هەموو ئەو کەسانەی کە نووسینی خوارەزمی و هەروەها سەرگوزشتە و ڕازی کۆن و زانیاری خوارەزمییان ئەزانی، لەناوبرد. لە هاتنی عارەبەوە بۆ ئەو ناوە، ئەو شتە کۆنانەی خوارەزمی لەناوچوون و کەس نەیئەتوانی ناوی شتێک بەرێت. پاش ئەوەی قوتەیبە نووسەرانی خوارەزمی لەناوبرد و پیاوە دینییەکانی هەموو کوشت و هەموو پەرتوکەکانی سووتاند، خوارەزمییەکان لە خوێندەواری بێبەش بوون.

هەچ پەرتوکێک بە عەرەبی نەنوسرا بوایە، لەلایەن موسڵمانەکانەوە بە پاشماوەی کافر و بە پێچەوانەی ئاینی خوا و پێغەمەر سەیر ئەکرا.

لە ساڵی ٨١ی ک. (٧٠-٧٠٠)ی زایینی، عەرەبی بووە زمانی ڕەسمی دەوڵەتی ئیسلام. لەرووی کاروبار و ئابووری و زەوی و خانووبەرەشەوە ئاکادمیسین ای.یو.کراچکوفسکی ئەڵێت: لە نیوەی یەکەمی سەدەی هەشتەمی زایینی، زمانی عەرەبی لە خوراسان و ما وراء النهر و هەموو جێگاکان- بەناونیشانی زمانی بەڕێوەبەرایەتی بووە.

سوڵتان مەحمودی غەزنەوی، بەرامبەر بە بت و بتخانە و پەرتوکخانەی پەرستگاکانی هند هەروای کرد.

هۆلاکۆ خانی مەغول، لە ساڵی ٦٠٦ی ک. ١٢٥٨ی زایینی، بەغدای گرت و (معتصم بالله)ی کوشت. لە ڕۆژێکدا فەرمانی دا هەرچی پەرتوکی زانیاری و ئەدەبی و هەرچی کە هەیە لە گەنجینە و پەرتوکخانەکانی عەباسیدا، هەمووی بخەنە ناو دجلەوە، ئەو پەرتوکخانانەش کە زل بوون کردیانە ئاخوڕی ئەسپ.

پاش ئەوە بە سەد ساڵ کردەوەی ئەمیر محەمەد مزەفەر، هەر بەو جۆرە بوو، لە ساڵی ٧٦٠ک. ١٥٣٩ی زایینی.

سوڵتان سەعیدی مبارزالدین محەمەد کوڕی مزەفەر یەزدی/ لە دەوارنی ممالیک دا کە سەر بەو بوو لە ناوچەی کارس و کرمان و یەزد و ئەسفەهان، سی و چوار هەزار پەرتوکی فەلسەفی و ئەدەبی لە ماوەی ئەو دوو ساڵەدا بە ئاو شوردرانەوە.

ئەورووپاییەکان (خاچەکان لە شەڕەکانی شام و فەلەستین و پاش ئەوەی دەستیان گەیشتە تەرابلس و پەرتوکخانەی، بە فەرمانی فەرماندە خۆی (کنت براتران دوسانژل) پەرتوکخانەکەیان سووتاند.
ئیسپانییەکانیش پاش ئەوەی ئیسپانیایان لە دەست ئیسلامەکان سەندەوە بەرامبەر بە پەرتوکخانەکانی ئەندەلوس وایان کرد.

لە ئێران کاتی شا عەباس ساڵی ٩٩٨ک. ١٥٩٠ی زایینی، ئۆزبەکەکان موسڵمان بوون و سوڵتانەکانیان بەناوی (عوسمان و محەمەد و عبدالله و عبیداللەی شەیبانی)، لەو کاتانەدا کە دەستیان بەسەر مەشهەددا گرتووە، بە هەزارەها پەرتوک و قوران و تەفسیریان خستە ناو ئاو و شوردیانەوە، گوایا ئەمانە پەرتوکی شیعەن.

صدامیش، بەرانبەر هەموو ئەو نووسین و پەرتوکانەی لە کوردستان، لە دیهات و شارۆچکەکاندا هەبوون دوای سووتاندن و کاولکردنیان، هەر وای کرد.

تێبینی: لە معجم البلدان- چۆن چوار هەزار گەرماو بۆ ماوەی شەش مانگ بەو پەرتوکانە گەرم کراون! یان ئەبێت بڵێین هەر یەکێک لەو پەرتوکانە لە هەزار پەرە کەمتر نەبوون، یان ئەبێت باوەڕبکەین کە دانیشتوانی ئەسکەندەریە هەر شەش مانگ جارێک چوونەتە گەرماو و بۆ شەش مانگ جارێکیش گەرماوەکانیان گەرم کردووە. ئەگینا ئەم قسەیە بۆ ئەوانەی خاوەن مێژوون ڕێی تێناچێت.

سەرچاوەکان:
١- مقدمه فقه اللغه ایرانی، ای.م.ارانسکی، ترجمه کریم کشاوەز.
٢- اسیای هەفت سەنگ. اثر: باستانی پاریزی.

www.arsivakurd.org

لەناوبردنی پەڕتوکخانەکەمان
لە مێژوودا

عبداللە قەرەداغی
(مەلا عەلی)

لە پەڕتوکخانە بەناوبانگەکانی جیهان، پەڕتوکخانەی ئەسکەندەریەیە لە میسر، کە لە مێژووی ئیسلام و ئێراندا بەناوبانگە. بەشێکی زۆر لە نووسەر و زانا بەناوبانگەکان پەرتوکیان لەوێدا هەبووە. لە کۆندا لە لایەن داگیرکەرانەوە، سووتاندنی پەڕتووک، یان ششتنەوەی بە ئاو کارێکی ئاسایی بووە، تەنانەت بە پێویستیان زانیووە. لە مێژوودا، چەندەها کاری ناڕەوای وا روویداوە. بۆ نمونە:

ئیمپراتۆر (تیئودسیوس) لە ساڵی ٣٨٩ زاینیدا لە کاتی لەناوبردنی پەرستگاکانی میسردا، لەوانە پەرستگای (سراپیوم)، ئەسکەندەریە، بەشی زۆری پەڕتوک و نووسین و پاشـــمـــاوەی زۆر بەنرخی ئەو پەرستگایەی لەناوبرد.

پەڕتوکخانەی ئەسکەندەریە: ئەسکەندەری مەکدۆنی لە ساڵی ٣٢٣ پ.زایندا مـــردووە، ســـەرکـــردەکـــانی ئەو هەر یەکـــە لایەکی ئیمپراتۆرییەتەکەی بۆ خۆی راکێشا و دەستیان بەسەرداگرت. میسر بووە بەشی (بەتلیموس لاگوس) کە دامەزرێنەری زنجیرەی بەتالسەی میسرە. ئەسکەندەریە، لە چەرخی بەتالیسەکاندا بووە جێگای هونەر و زانین (لاگـوس) لەم شـارەدا، پەڕتوکخـانەیەک و مۆزەخـانەیەکی دروســتکرد، شـــاعـــیـــر و نووســـەرانroوویان تێکرد. (مـــان تون) مێژوونووسی میسری، لەو کاتەدا بووە کە مێژووی میسری بە زمانی یۆنانی نووســـیـــوە. لە فـــەرمـــانڕەوایی لاگـــوس بەشـــێکی زۆری مـێژوونووسـان و نووسـەرانی یۆنانی هـاتوونەتە مـیسـر و کـەوتوونەتە نووسین.

لە نزیکەکـانی لاگـوس، زانای یۆنانی بەناوی (دیمـتـری والیـرس)، بووە. مـێژوونوسـانی عـەرەب ئەم وشـەیەیان بە (زمـیرە) نووسـیووە. ناوبراو بە فەرمانی پادشا، پەرتوکخانەی ئەسکەندەرییەی دروستکرد و بە زوویی دەها هەزار پەرتوکی باشی لە کۆشکی پادشاوە وەرگرت و پەڕتوکـخـانەکـەی پێدەوڵەمـەند کـرد بەتلیـمـوسی دووەم، کـە بە (فـیـلادلفـوس) بەناوبانگ بوو، کـەوتە کـڕینی پەڕتوکی زۆر بەنرخ و بێهـاوتا. ئەو پەرتوخـانەیە لە فەرمـانڕەوایی بەتالیـسەدا، زۆر فـراوان بوو، تا نزیکی لەدایکـبوونی مـەسـیح، ژمـارەی پەڕتوکـەکـان لە سـەد هەزار زیاتر بووە. بەهۆی پەیوەندی (کلیـوباترە) و پەیوەندی ئەو بە (ژولیوس) کە لە میسردا بوو لە ساڵی ٤٧ی پ. زایین، کێشەیەک بۆ وڵاتەکـە دروست بوو، جـەمـاوەرەکـە چوونە سـەریان، ئەوانیش بۆ دەربازبوونیان ئاگریان بەردایە کەشتییەک، بۆ ئەوەی دوکەڵ بەرچاوی خەڵکەکە بگرێت و دەربازبن. توانیان دەربازبن، ئاگر گەشتە کۆشکی شا و پەڕتوکخانەکەش بەر ئاگر کەوت. خەڵکەکە توانیان هەندیک لە پەڕتوکەکان رزگاربکەن، بەشێکی زۆر زوریش سووتا.

ئەم پەڕتوخانەیە هەمووی لەناونەچوو. لە کاتێکدا شارستانیەتی مەسحی لە میسردا فەرمانڕەوابوو شارستانیەتی ئیمپراتوریەتی رۆمی هاتۆتە میسرەوە، وردە وردە پەڕتوکخانەی ئەسکەندەریە ناوبانگی جارانی پەیداکرەدەوە و پەڕتوکی تازە و بەنرخیان بۆ هێنا. جارێکی کە ئەم پەڕتوکخانە گەورەیە، لە کاتی ئیمپراتۆر (تئودوسیوس)ی مەسیحی لە کاتی لەناوبردنی پەرستگاکانی میسردا، پەرتوکەکانی سووتێنران.

لە کاتی راکردنی (کلیوباترە) و سووتاندنی پەرتوکخانەکە، بەشێک لەو پەرتوکـە زۆر بەنرخـانە، کـــە لە ســـووتاندن رزگـارکـرابوون، گوێزرانەوە بۆ پەرستگای (سەراپیوم)، ئەوانەش هەر ئەو پەرتوکانە بوون کە لە ساڵی ٣٨٩ زاییندا بەدەستی (تئودوسیوس) سووتێنران.
دوو جار پەرتوکخانەی ئەسکەندەریە سووتاون و دیسان و سەر لە نوێ، تازە کراونەتەوە. دوای هاتنی عەرەب و ئیسلام بۆ میسر، دیسـان سـەرەی سـووتاندنی پەڕتوک هـاتەوە. (ابن قـفطی) قـازی و مـێژووناسی مـیـسـری لە پەڕتوکـێکدا بەناوی (تراجم الحکمـا) نووسـیـوویەتی: (پیـاوێک بەناوی یەحـیـا نەحـوی لە مـیـسـر و ئەسکەندەریەدا ژیاوە، بە فـەیلەسوفێکی ئەو وڵاتە دەژمێردرا، پاش ئەوەی میسر بەدەستی عمرو کوڕی عاص گیرا، ئەو کەسە خۆی لە عمرو نزیککردەوە، جارێک یەحیا نحوی بە عمرو کوڕی عاصی ووت: ئەمڕۆ شار و دیهاتی میسر لە ژێر دەسەلاتی ئێوەدایە، هێندێک شت هەیە بە کەڵکی ئێوە نایەت، ئەگەر بیان گەڕێننەوە بۆ خاوەنەکانیان زۆر باشترە. ئەوەش لە گەنجینەی فەرمانڕەواییدا پەڕتوکی فەلسەفە و زانیاری هەیە و مۆرکراوە و کەس دەستی بۆ نەبردووە، فەرمان بدە ئەو پەرتوکانە بدەنەوە دەست بەڕێوەبەرانی زانیاری. عمرو کە ئەمەی بیست، وتی: من بێ فەرمانی خەلیفە هیچ ناکەم! نامەیبۆ عومەری خەلیفە نووسی و پاشان فەرمانی عومەر گەیشت، بەم شێوەیە بوو:
(و اما الکتب التی ذکرتها، فان کان ما فیها یوافق کتاب الله ففی کتاب الله غنی عنه، و ان کان فیها یخالف کتاب الله تعالی فلا حاجه الیها، فتقدم باعدامها).

عمرو فەرمانی دا ئەو پەرتوکانە بەسەر گەرماوەکانی شاردا دابەش بکەن). (ابن قـفطی) لە کۆتایدا دەنووسێت: (هەمـوو گـەرمـاوەکـانی شـاری ئەسکەندەریە بۆ ماوەی شـەش مـانگ بە ئاگـری ئەو کتێبـانە

www.arsivakurdi.org

عێراق لەژێر مانداتی بەریتانیا دا بوو.

ئەوەی پێوەندی بە فەرەنساشەوە هەیە، بەرەسمی ئەگەرچی ئەو مافەی سنووردار کردبوو کە (وەزعی کەمە نەتەوەییە)، رایگەیاند. ئەمە یەکەم راگەیاندنی سەرۆکی ولاتێکی ئەورووپی بوو دەربارەی کێشەی کورد لە رۆژهەلاتی نزیکدا.

لە تشرینی یەکەمی ١٩٨٩ و لە ئازاری ١٩٩٠دا سەرۆکی عێراق چووە ناوچەی ئۆتۆنۆمی کوردی. لەبەردەم خەلکەکەدا، لە کاتی وتاراندا، گفتی ئەوەی دا، کە بە ملیۆن پارە بۆ تازەکردنەوەی ژیانی ئابووری، پێشکەوتنی کولتووری و نوێکردنەوەی کوردستان، تەرخان دەکات. ئەو بەڵێنە بەخشندەیەش نیشانەی سەغلەتی بەغدا بوو، لە باری ناوچە هاوسنوورەکانی تورکیا، لە خوارووی رۆژهەلاتی ئەو ولاتە، کە هاوینی ١٩٩٠ بزووتنەوەی کورد کەوتبوە چالاکی. لە بەرئەوەی ئەنقەرە زۆر ناجۆر بوو لە کاری پێشتری عێراق، لە دە رۆژی یەکەمی ئابی ١٩٩٠دا نامەیەکی ئاشتیخوازانە، رەوانەی ئەنقەرەکرا.

ئەمجارە سەدام حوسێن بە ئاشکرا هەوڵیدا پێوەندیی لەگەڵ تورکیادا خۆشکاتەوە. تورکیاش رایگەیاندبوو کە ئیتر رێگە نادات خواردەمەنی و داودەرمان لەوێوە بگاتە عێراق، ئەمەش بە تەواوی بەغدای نارەحەت کردبوو، بەلام سەدام حوسێن دەبوایە حیسابێکی بۆ ئەو هۆکارە بکردایە کە تورکیا بەشدارە لە ناتۆدا.

پێوەندی عێراق لەگەڵ ئێرانیشدا، ئەوە هەتا ئێستاش رێکەوتنامەی ئاشتی لە نێوانیاندا مۆرنەکراوە. هەردوولا شتیان لەیەکتر دەوێ. بەغدا نایەوێ رێگە بدات کە تاران دەستبخاتە کاروباری ناوخۆیەوە، تارانیش چاوی بڕیوەتە چەند ناوچەیەکی سەر سنووری عێراق و داخوازییەکانی بەغدا پشتگوێ دەخات. باری ئێستای کێشەی کوردیش لە پێوەندی نێوان هەردوو ولاتدا، لە راستیدا گرنگە، چونکە بەشێکی زۆری ئەم گەلە لەسەر ئەو خاکە دەژین کە سنووری عێراق- ئێرانی پێدا دەروا (هەروەها ناوچەکانی نزیک سنووری تورکیاش).

رێکخراوە میللییە کوردییە ناسراوەکان، خەلکێکی زۆریان بە مەبەستی سەرنج راکێشانی رای گشتی جیهان بۆ کێشەی کوردی عێراق، بلاوەپێکردووە بە مەبەستی قەناعەت پێکردنیان کە بە پەلە داکۆکیکردن لە مافی ئەم گەلە بە گوێرەی پەیماننامە جیهانیەکان پێویستە.

لە لایەن رێکخراوی «لیبەرتیە» کە دانیال میتران، خێزانی سەرۆکی فەرەنسا رابەرایەتی دەکات، کۆنفرانسێکی نێونەتەوەیی سازکرا. لە کۆنفرانسەدا نوێنەرانی خەلک و ولاتان و کەسانی سیاسی ٣٣ ولات بەشداربیان کرد، کە بڕیارنامەیەکی فراوانیان دەرکرد و پێشنیارکرا، لەو ولاتانەی کوردی تێدا دەژی لیژنە پێکبهێنرێ بە بەردەوامی چاودێری پاراستنی مافی ئەم گەلە بکات و داکۆکی لە بەرژەوەندییەکانی لە پەرلەمانی ئەو ولاتانەدا بکرێ. لە بڕیارنامەکەدا باس لە پێویستی پشتگیری کێشەی کوردیش لە پەرلەمانی ئەورووپا و ئەنجوومەنی ئەورووپا دا کراوە.

پاشان بەشدارانی کۆنفرانسەکە داویان لە رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان کردووە لە بەرپرسیاربوونی ئەو ولاتانەی کە تەکنولۆژیای بەرهەمهێنانی چەکی کیمیاییان داوەتە عێراق هەلبداتێ. هەروەها بڕیاریش درا کۆمەلەیەکی (ئەنجوومەن)ێکی گەورەتر بە بەشداری رێکخراوە نێونەتەوەییە بە دەسەلاتەکان پێکبێت.

بە پێچەوانەی بیروڕای جیهانییەوە، باری کوردی عێراق خراپتر دەبێ. لەو بارەیەوە جەلال تالەبانی سەرۆکی (سکرتێری- وەرگێر) یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان رایگەیاند، کە ولاتانی رۆژئاوا هەر مەبەستیان پاراستنی سنووری دەولەتی و گەرانەوەی دەسەلاتی شێخەکانی کوێتە، لە بارەی چارەنووسی کوردیشەوە، هیچ گۆڕانێکی روو لە چاکە نییە.

بە دەستپێشخەری خەلکی کورد لە واشنگتۆن ٢٦/ی شوباتی ١٩٩١ کۆنفرانسێکی نوێ لەمەر مافی کورد پێکهات. دانیال میتران لە کۆنفرانسەکەدا رایگەیاند: «دەمەوێ لەم کۆنفرانسەدا چارەسەرێکی وا دابنرێ بتوانێ کۆتایی بە ئازاری گەلی کورد بێنێ. کە مافە سەرەتاییەکانیشی، مافی ژیان و هەستکردن بە کەرامەتی تایبەتی، پێشێلکراوە».

کۆمیتەی سویدی لەمەڕ مافی گەلی کورد ١٥-١٧ ئازاری ١٩٩١ لە ستۆکهۆلم کۆنفرانسی دەوریی خۆی لە بارەی مەسەلەی کوردەوە رێکخست. بە داخەوە، هەر کۆنفرانسە دەبەسترێ، کەچی وەزعیش لە کوردستان روو لە باشی نییە. چارەنووسی کورد بە ئەندازەیەک دراماتیکییە، کە لە چارەسەرکردنی کێشەی ئەم گەلەدا ولاتەکانی خۆیان گرنگی پێ نادەن. کورد رۆلی هێوربوونەوە لە پێوەندیی نێو ولاتانی عێراق، تورکیا و ئێران یاری دەکات، هەر یەکە و لە سیاسەتی ناوخۆیدا هەولدەدات ئەم نەتەوەیە هەلوەشێ یا قڕبکرێت. لەم بارەیەوە، رووداوەکانی ئەم دواییەی کوردستانی عێراق هەروەها هەزاران ئاوارەی لە مەرگ قوتار بوو کە سنووری ئێران و تورکیایان بڕیوە شایەتن. ئەم ولاتانە هێشتا لە باریاندا نییە ئەو دەزگایەی کە کوردەکان دەیانەوێ فیدرالی یا کۆنفیدرالیان بۆ بڕەخسێنن، ئەویش تەنیا بە بوونی دیموکراتی راستەقینە لەو ولاتانەدا مسۆگەر دەبێ.

لە هەموو حالێکدا، لەم بارەی ئێستای نێودەولەتاندا، راستییەکەی ئەوەیە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ولاتانی ئەورووپا مەبەستییانە هۆکاری کوردی (فاکتەر) بۆ وەدەستخستنی بەرژەوەندییەکانی خۆیان لە رۆژهەلاتی نزیک و ناوەڕاستدا بەکار بێنن.

سەرچاوە:

رۆژنامەی (گۆلەس کوردا- دەنگی کورد)، ژمارە ٨ و ٩ تشرینی دووەم. ١٩٩١ ل٦- نزرگانی مەلبەندی کولتووری کوردی- مۆسکۆ.

www.arsivakurdi.org

پاشەڕۆژی چارەسەرکردنی کێشەی کورد

ژیگالینـە
وەرگێڕانی لە رووسییەوە: مارف عومەرگوڵ

یەکێک لە ئەنجامەکانی شەڕی عێراق لە دژی کوێت و تێکشکانی سوپاکەی، ئەوەبوو کە ناوەندی بزووتنەوەی دیموکراتی-نەتەوایەتی کورد لە کوردستانی ئێرانەوە دابەزییە کوردستانی عێراق. ناکۆکی نێوان کورد و رژێمی بەعس، لە دوای ئەوەی سەدام حسێن گوێی نەدایە رێکەوتنامەی ١١ ی ئازاری ١٩٧٠. دەربارەی ئۆتۆنۆمی ئەم گەلە،، بەبێ چارەسەر مایەوە. لەبەرئەوەی پێشتر سەدام حسێن بڕیاری بەرفراوانکردنی سیاسەتی خۆی دابوو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و نزیک، دەبوایە لە سەرەتاوە باری نێوخۆی جێگیر بکات. بۆیە سیاسەتی خۆی لە کوردستان «نزیکەی ٣/٥ ملیۆنی» درێژ کرد و لە ساڵی ١٩٨٧ بە توندی کەوتە گیانی شۆڕشگێڕانی کورد و بە کۆمەڵ راونان و چەوساندنەوەیان. لە نیسانی ١٩٨٧ دا چەکی کیمیاوی لە دژی کورد بەکارهێنراو، دەیان هەزار کەس شەهید بوون. لە ناوەڕاستی ئازاری ١٩٨٨ یشدا تاقیکردنەوەی خۆیان لە شاری هەڵەبجە دووبارەکردەوە. کە ژیانی ٥ هەزار کەسی کردە قوربانی.

بیروڕای گشتی لە ئەمەریکا ئەم کارە دڕندانەیەی مەحکوم کرد. حکومەتی ئەمەریکاش ئەمەی بە هەخەڵ زانی بۆ ئەوەی یارمەتی عێراق کەم بکاتەوە. واشنگتۆن ئەوەندەی مەبەستی رەخساندنی بارێک بوو بۆ دەستێوەردانی ناوچەکە ئەوەندە مەبەستی نەبوو یارمەتی کورد بدات، تا قەرەبووی ئەو سیاسەتە لە دەستچووەی بکاتەوە، کە لەگەڵ حکومەتی ئێراندا لەسەری رێککەوتبوون. «وا تێدەگەم مەبەست لە رژێمی شایە-وەرگێڕ».

لەبەر بەکارهاتنی چەکی کیمیاوی لە عێراق، لە دژی کورد، «ئەنجومەنی پیران» ی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لیژنەیەکی تایبەتی رەوانەکرد، تا راپۆرت و بەڵگە و دۆکۆمێنت لە بارەی ئەو تاوانەوە ئامادە بکرێت. ئەنجامی لێکۆڵینەوەش وا دەرکەوت کە رژێمی دەسەلاتداری لە عێراق، بە شێوەیەکی بەرفراوان چەکی کیمیاوی لە دژی کورد لە سەرووی عێراق بەکارهێناوە و هەر لە ٢٥ ی ئابی ١٩٨٨ ەوە، بە مەبەستی سەرکوتکردنی شۆرشگێڕانی کورد هێرشی پان و پۆڕ دەستی پێکرد.

بە گوێرەی لێکۆڵینەوەکە دەرکەوت، تیۆری و پراکتیک لە لای حکومەتی عێراق لە یەک جیاوازنین، واتە هاوجووتن، کە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی، بە مەبەستی دەرکردنی کوردبووە لەو ولاتە، بەغدا ویستی لە سەرانسەری خاکی کورددا شار و دێهاتەکان وێرانکات و ئۆردوگای بە سوپا کۆنترۆڵ کراو بۆ دەرکراوان دروست بکات. پاشماوەی خەڵکەکەش بەهۆی گازی ژەهراوییەوە لە کوردستان وەدەرنێت. ئەم سیاسەتەش زۆر دڕندانە پێڕەو دەکرێت.

لیژنەی نێردراوی ئەمریکی بۆ کوردستانی عێراق، روونیکردەوە، کە لە دێهاتەکاندا نیشانەی بەکارهێنانی گازی ژەهراوی دیارە، بەلاّم ئەمە تەنیا بەشێکی سیاسەتی عێراق بوو لەمەڕ کوردستان. لە ئەیلولی ١٩٨٧ نوێنەری کۆمیتەی پێوەندیی نێو دەوڵەتان لە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان «پیتەر هیلبریت» چووە ناوچە کوردییەکان، هەر لە دیاربەکرەوە تا کەرکووک. لەو ناوچانەش بە دەیان دێهاتی وێرانکراوی بینی. دەڵێ: «دیمەنی ئەم بەشەی کوردستان، بریتیە لە تابلۆیەکی غەمبار، کە بەرهەمی کولتوریی مرۆڤ، لە دینگە و ئەستوون، گۆڕستان و باخچەی بێخاوەن دەچێت. کوردەکان خۆیانە ناوی ٣٨٩٧ گوندی وێرانکراویان تۆمارکردووە». خەڵکە کوردەکە زیاتر لە ئۆردوگا زۆرەملییەکان و ئۆردوگای تایبەتیدا لە بیابانەکانی خوارووی ولاّت دانراون.

پ. هیلبریت دەڵێ: «ناتوانم ژمارەی شەهیدبووان لە ئەنجامی ئەو سیاسەتەوە، بڵێم، بەلاّم دەتوانم بڵێم کەم نییە. بەرنامەی کۆچ پێکردنیش لەسەر وێرانکردنی دێهاتەکان و وێرانکردنی ئەو کولتوورە دەوڵەمەندە بنیات نراوە».

پ. هیلبریت ئەوە دەستنیشان دەکات کە لە عێراقدا پێشێلکردنی مافی مرۆڤ، نەک هەر کورد، بەڵکو خەڵکی تریش دەگرێتەوە. گوللەباران کردن، ئازاردان، گرتن و نەبوونی هیچ جۆرە ئازادییەکی دیموکراتیانە، وەزعی ناوخۆی ئەم ولاتە دیاری دەکەن. ئیتر داهێنانی رژێمی عێراق ئەوەیە کە منالاّنی خەڵکی راونراو بکوتێ و بکوژێ. لیژنەکە ئەو کارەساتەی تۆمار کردووە، کە دایک و باوکان تەرمی سەرکردەکانی کورد لە دیدەنی خۆیاندا بۆ واشنگتۆن شایەتی لە سەردەدەن، لەلایەن دەسەلاّتی رەسمی ئەمریکاوە حیسابێکی ئەوتۆی بۆ نەکراوە.

پ. هیلبریت واپیشان دەدا، گینۆسیدی کورد ئەنجامی جێبەجێنەکردنی ئەو ئۆتۆنۆمییە کە لەدوای جەنگی جیهانیی یەکەم لەلایەن (کۆمەڵەی گەلان)ەوەک گفت بەم گەلە درابوو، ئەو کاتەی

هەنگاوێکی مێژوویی

ویلدان تاتریکولو

لە ١٧ای گوڵانی ١٩٩٢ دا، لە باشووری کوردستان، بۆ دەست نیشانکردنی ئەنجومەنی نیشتمانی و سەرکردایەتی ساسی، هەڵبژاردنی گشتی دەکرێت.

بڕیاری بەرەی کوردستانی عێراق، بۆ هەڵبژاردن و ئامادەکردنی هەڵبژاردن، کە تا ئێستا، سێ جار لەبەر هەر هۆیەک بێت، دوا خراوە، بڕیار و ڕووداوێکی گەلێک گرنگە لە مێژووی نوێماندا.

گەلی ئێمە، لە بەشێک لە وڵاتەکەماندا، بە ویست و خواستی خۆی نوێنەرانی خۆی هەڵدەبژێرێت و لەم ڕێیەوە، لە بواری کۆمەڵایەتی دا، ڕاستەوخۆ ئەرک و بەرپرسیاری خۆی، دەگرێتە دەست خۆی.

بڕیاری بەرەی کوردستانی بۆ هەڵبژاردن، شایانی پەسندان و پیرۆزبایییە.

نمونە گەلێک کەمە، کە وڵاتێکی دیکە، لە بارودۆخی وڵاتی ئێمە دا، سەرۆکایەتییە سیاسییەکەی بڕیارێکی بەو جۆرە وەربگرێت و بۆ ئەنجامدانی هەوڵبدات.

سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی عێراق، لە دەستپێکی یاسای هەڵبژاردندا، کە لە ٨ ی نیسانی ١٩٩٢دا دەرچووە، هۆی ئەو هەڵبژاردنەی بەم جۆرە ڕوونکردۆتەوە: (لە کۆمەڵدا، کار بە ڕێکخستنی دەسەڵاتداری یاسایی، ئەنجامدانی دادپەروەری، پەیداکردنی بژێوی، پاراستنی ئاشتی و ئاسایش، پاراستنی خاوەندێتی، پاراستنی ماف و ئازادی ژیان و ڕێزگرتنی مافی هاووڵاتی بەڕێوەدەچێت، ئەویش پێویستی بە خەباتێکی هاوبەش هەیە و بە خەباتی تاقەکەس بەڕێوەناچێ!. خەباتی هاوبەشیش تەنیا، لە ڕێگای هەڵبژاردنێکی سەربەست لە لایەن گەلەوە دەستەبەردەکرێت).

(بەرەش بە پێی واقیعیەتی ئەم چەرخە و ڕاستی ژیان لە کوردستانی عێراقدا، ئەم هەنگاوەی ناوە، تا لەو ڕێیەوە، کوردیش لە نێو کۆمەڵانی تری هاوچەرخدا جێیەکی تایبەت بە خۆی بگرێ و کۆمەڵگای کوردەواریش، لە چوارچێوەی مافە نێونەتەوەییەکاندا بیسەلمێنێ کە توانای بەڕێوەبردنی خۆی هەیە، چون کۆمەڵگا لەسەر بنەمای دیموکراتی و مافی ئازادی ئینسان دادەمەزرێت).

هەرچەند ئەز ناخوازم، چ لە سەرکەوتنی ئەم بڕیارە و چ لە چۆنیەتی ئامادەکردن و بەڕێوەچوونی، بدوێم، بەڵام پێم وایە سەرنەکەوتنی ئەو بڕیارە وەک ڕووداوێکی مێژوویی گرنگ، شکستی هەموومان دەبێت، نەک تەنێ بەشێک لە گەلەکەمان.

ئێمە دەتوانین، ئەو بەرپرسیارییەی دەکەوێتە سەرشانمان، لە زۆر بواردا جێبەجێ بکەین، لە کاتێکدا گەر بزانین، یا بتوانین، ڕێزی ئەو یاسایانەی لە داهاتوودا دەریدەکەین بگرین و کەمایەسییەکانی کۆمەڵگای خۆمان بە ڕاشکاوی بخەینەڕوو، گفتوگۆیان لەسەربکەین و هەوڵبدەین ئەو کەموکوڕیانە لەنێوبەرین، کە دێنە ڕێمان و هاوکاری لە ئاوەدانکردنەوەی ئەو بەشەی وڵاتەکەماندا بکەین.

ڕێگای سەرکەوتنی ئەو بڕیارە کە (کۆمەڵ خۆی، خۆی بەڕێوەببات)، لەسەر (پاراستنی بنەماکانی دیموکراتی و ماف و ئازادی ئینسان) ئاسانتردەبێت.

بێگومان، لە جێبەجێ کردنی بڕیاری هەڵبژاردندا، کێشە و گیروگرفت دەردەکەون، بە تایبەت لە کاتێکدا، تا ئێستاش، ئەو بەشەی وڵاتی ئێمە، چون باقی بەشەکانی دی وڵاتەکەمان لەژێر هێرش و پەلاماری داگیرکەراندا قوتاری نەبووە. ئەمە بێجگە لە کێشە کۆمەڵایەتییەکان و گیروگرفتی ئابووری.

بۆیە دەبێت، بە گوێرەی باری گشتی ئەو بەشەی وڵاتەکەمان و ئەو پێوانانەی لەسەرەوە ئاماژەیان بۆ کرا، بنواڕینە هەڵبژاردن و ئەو ڕاستیە لەبیرنەکەین کە هەڵبژاردنێکی وا، ناکرێت بە هیچ هەڵبژاردنێکی دی بەراوردبکرێت.

کۆنگرەی ١٢ یەمی فیدراسیۆنی کۆمەڵە کوردستانییەکان لە سوید، بڕیاریدا وەک چاودێر لەو هەڵبژاردنەدا بەشداری بکات. بە پێی ئەو بڕیارە، دەستەیەکی نوێنەرایەتی، کە لە سێ کەس پێکهاتووە، ڕوو دەکاتە کوردستان، تا بتوانێت هەم لە کاتی هەڵبژاردندا و هەم دواتریش هاووڵاتیانی ئێمە لە سوید، لە ڕووداوەکان ئاگاداربکاتەوە.

ئاشکرایە، بەشداری دەستەی نوێنەرایەتی فیدراسیۆن، پشتگیرییەکی ڕاستەوخۆیە لە بڕیاری هەڵبژاردن و گەلی ئێمە لە باشووری کوردستان و ئەو سەرکردایەتییە سیاسییەی خودی وەرگرتنی بڕیارەکەیە.

هیوا و ئاواتمان ئەوەیە، هەڵبژاردنی گشتی، بەو جۆرەی لە پێشەکی یاسای هەڵبژاردندا دیارکراوە، ببێتە بنەمای کۆمەڵێکی وا، کە کار تیایدا بە گوێرەی پرینسیپی لێک جیاکردنەوەی کاری دانانی یاسا و بەڕێوەبردنی دابەشبکرێت و دادپەروەری بکەوێتە دەست نوێنەرانی گەل کە لە ئاکامی هەڵبژاردنێکی ئازاد و سەربەستەوە هەڵدەبژێردرێن.

www.arsivakurd.org

ناوەڕۆک

باس و لێکۆڵینەوە

هەنگاوێکی مێژوویی .... ویلدان تانریکولو

پاشەڕۆژی چارەسەرکردنی کێشەی کورد .... ژیگالینە

کوردستانەکە دیموکراتیک.............. و. موستەفا ئایدوگان

گەشتەکەی فرانسوا میتران .... نەزەند بەگی خانی

بەیانا دەلەگاسیۆنا چاڤدێر یا ....

کارتۆگرافی ئەوروپییەکان و................ فەرهاد پیرباڵ

ئەدەب و هونەر

(بەرۆژ ئاکرەیی سەرپەرشتی دەکات)

بەڵێ مولکی خۆتە......... چیرۆک.......... هیوا کەریمی

دەربارەی نازناوی کۆچەر ...... شیعر......... بێرتۆلت برێشت

دوو شیعر .... فوئاد سورخی

دوو بەرهەم و یەک تێڕوانین .... بەرۆژ ئاکرەیی

چاوپێکەوتن - کۆمەڵێن مەمە - تەندروستی

چیکییەکی کورد (قادر دیلان).........................

کۆمەڵەی کوردی لە ئیسکلستونا................ بەربانگ

دوای منداڵبوون................ سەربەست رواندزی

بەرهەمی نوێ....................... بەربانگ

نیلسۆن ماندێلا ... ل ٣٥

قادر دیلان ... ل ٤٣

ڕووبەرگ: زیاد

بەربانگ

ئۆرگانی فیدراسیۆنی کۆمەڵە کوردستانییەکانە لە سوێد

بەرپرسیار: خەبات عارف

دەستەی نووسەران

خەبات عارف، بەرۆژ ئاکرەیی، دیلان دەرسیم،
جەمال باتون، پ. خورتۆ، مستەفا ئایدۆگان،
بوبێ ئەسەر، حەمیدکلچاسلان، محەمەد هەمبێلۆ

پیتداچن و تەکنیکاران

دیلان دەرسیم، بوبێ ئەسەر، لۆران جەنگین

ئابوونەی ساڵانە: ٢٠٠ کرۆنی سوێدییە

بۆ دەزگاکان ٣٠٠ کرۆنی سوێدییە

دەستەی نووسەران لە نووسین و وتارەکانی فیدراسیۆن و لەو نووسینانەی بە واژۆی خاوەنەکانیان بڵاودەکرێنەوە، بەرپرسیار نییە.

ناونیشان:

BERBANG
Box 490 90, 100 28 STOCKHOLM
Tel. 08- 652 85 85
Fax. 08- 650 21 20

پۆستگیرۆ: 8-80 38 64

ژمارە ٨١ ساڵی (١١) ١٩٩٢

☐ فیدراسیۆنی کۆمەڵە کوردستانییەکان لە سوێد، لە ٦-٦-١٩٨١ دامەزراوە.

☐ گۆڤاری بەربانگ ژمارەی یەکەمی لە ١٩٨٢/٧دا، بڵاوکراوەتەوە.

www.arsivakurdi.org

SCHEICH 'ADĪ, EINGANG ZUM HEILIGTUM DER JEZIDEN

شوێنێکی ئایینی ئێزیدییەکان

www.........org

SVERIGE
PORTO BETALT

B

بەربانگ

Box 490 90, 100 28 Stockholm

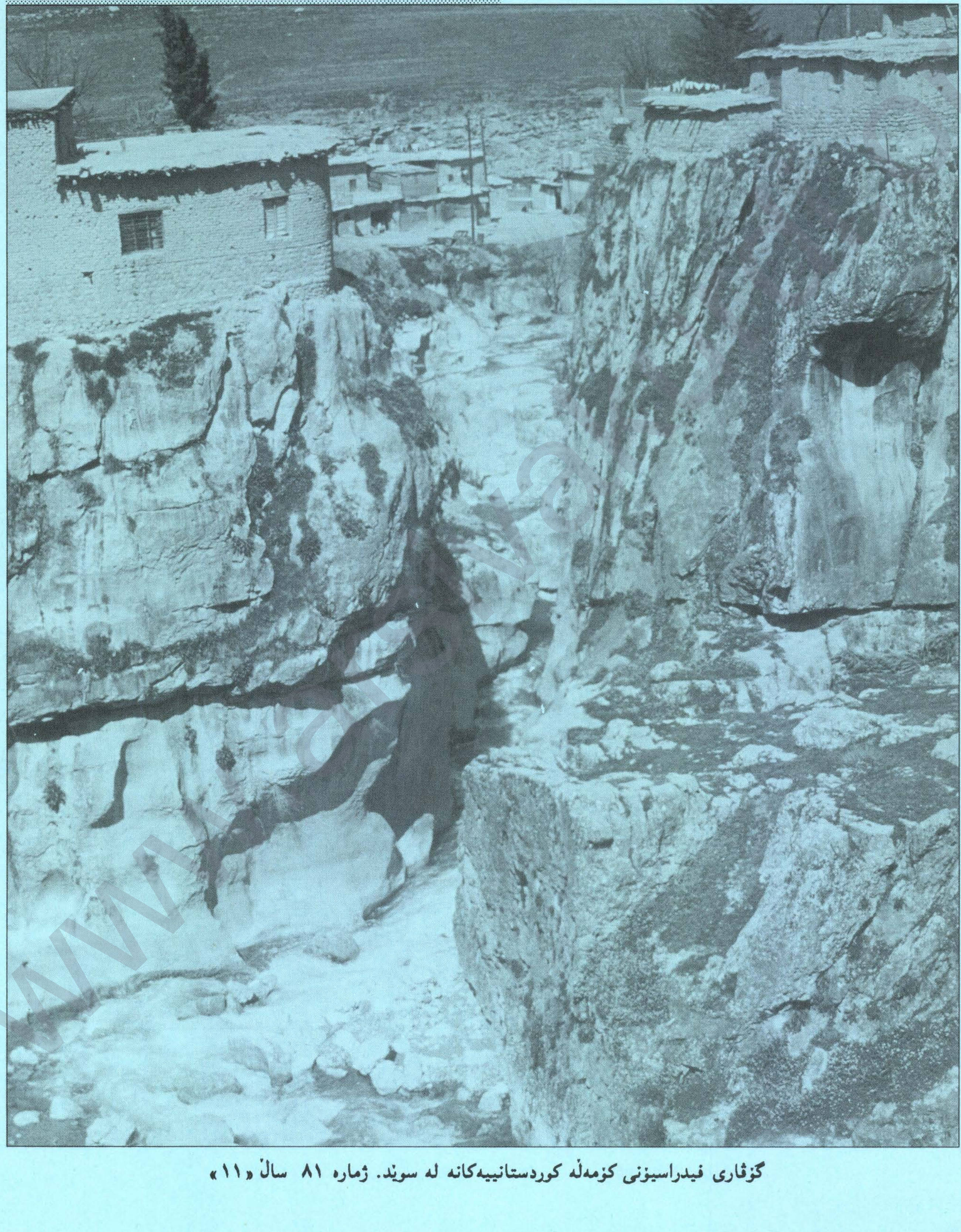

گۆڤاری فیدراسیۆنی کۆمەڵە کوردستانییەکانە لە سوید. ژمارە ٨١ ساڵ «١١»